

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШИ
АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ
ТОҶИКИСТОН БА НОМИ Қ.ҚҶРАЕВ

ТАЪРИХНИГОР

*Мураттиб ва муҳаррири масъул,
доктори илмҳои таърих
Саидали Муҳиддинов*

Душанбе
«Шарқи озод»
2004

Аз www.vanji.info боргирӣ шудааст

Мураттиб, муҳаррири масъул ва муҳаррирони маҷмӯа ба яке аз пайравони равияи таърихнигории профессор Ҳ.Пирумшоев, номзади илмҳои таърих, сарвари маҷмаи таъбу нашри «Шарқи озод» шахсияти намоёни фарҳангӣ бедареғ дар нашри маҷмӯаи мазкур сидқан арзи сипос менамоянд.

Таърихнигор: маҷмӯа бахшида ба 60-солагии доктори илмҳои таърих, профессор Ҳ.Пирумшоев. – Душанбе: Шарқи озод, 2004. саҳ.

Маҷмӯа ба 60-солагии муаррихи намоёни тоҷик, доктори илмҳои таърих, профессор Ҳ.Пирумшоев бахшида шудааст. Дар он самтҳо ва ҷанбаҳои асосии фаъолияти илмию тадқиқотӣ ва омӯзгории олим ҳамаҷониба таҳлилу баррасӣгардида, ҳамзамон меҳру муҳаббати дӯстону шогирдон ва ҳамкорон нисбати соҳибҷашн пиромуни ёддошт, шеърӯ навиштаҳои лирикӣбаён ёфтаанд. Маҷмӯа ба доираи васеи хонандагон, мухлисони таърихи кишвар тавсия мешавад.

ПЕШГУФТОР

Воқеан, имсол барои таърихнигории тоҷик соли бобарор, чашнҳои шукӯҳманд буд. Зумрае аз фарзандон барӯманди он, ки пайваста дар таҳқиқу омӯзиш ва эҷоди таърих умри пурбаракоти худро гузаронидаанд, чашн доштанд. Муддате чанд пири муаррихони тоҷик, донишманд мумтоз, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор Ахрор Мухторов ба синни мубораки 80 расид. Чашни мавлуди ин пири барнодил, яке аз саромадони таърихнигории тоҷик шукӯҳу шаҳомати хоса дошт. Таърих ҳамеша бо муҳаққиқони арзандаш ифтихор мекард ва мекунад. Инак, таърихнигори дигари тоҷик, муаррихи шинохта, доктори илмҳои таърих, профессор, мудирӣ шӯъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мудирӣ кафедраи таърихи халқҳои Тоҷикистони ДДОТ ба номи Қ.Ҷӯраев, Ҳайдаршо Пирумшоев ба 60 даромад. Ҳаёти пурбаракати профессор Ҳ.Пирумшоев аз қуллаҳои сафедпӯши Бомӣ Ҷаҳон, замини мардхези Ванҷ сарчашма гирифта, минбаъд дар пойтахти кишвари азизамон шаҳри Душанбе, ки чанде пештар чашни таҷлили 80-солағидошт, ба камоли илму дониш расидааст. Сарнавишти ӯ басо рангин ва ибратбахш аст. Аз рӯзҳои аввал ӯ ба майдони илм қадами устувор гузошта, тавассути заҳмати зиёд дар омӯзиши таърихи давраҳои гуногуни халқи тоҷик марди майдони илм гардид. Самтҳо ва паҳлӯҳои фаъолияти илмию таҳқиқотии ӯ басо васеъ ва гуногунҷанбаъ аст. Ба ҳар мавзӯе, ки рӯ овардааст, чавҳари онро ҷустааст, ба гуфтаи академик Вавилов «аз миёни қумзорҳо пораи тилло чидааст». Албатта мавзӯи марказии таҳқиқи Ҳ.Пирумшоев масоили таърихнигорист. Бесабаб нест, ки маҷмӯаи мазкур «Таърихнигор» номгузорӣ шудааст. Мавсуф дар омӯзиши

таърихи тоинқилобии тоҷик, дигар халқҳо ва кишварҳои мухталиф тадқиқотҳои пурарзиш анҷом дода, бешак аз лиҳози омӯзиши муносибатҳои Русия ва Осиеи Миёна замони тоинқилоб дар радифи муҳаққиқони Осиеи Марказӣмеистад. Ҳ.Пирумшоев ба принципҳои асосии таърихнигорӣ: омӯзиши таърихи инкишофи усулҳо ва равишҳои тадқиқоти таърихӣ, тарзҳои тафсиру таъбири сарчашмаҳои таърихӣ, пайдарҳамии санаи воқеъот таъҷиб намуда, дар асарҳои ба ҳар як ҳодисоту далели таърихӣ аз нуқтаи назари ҳамон давра ва арзишҳои муносири илмӣбаҳо медиҳад. Аз ин ҷост, ки асарҳои таърихнигории ба мавзӯҳои муҳими тоинқилобии таърихи халқи тоҷик ва дигар халқҳои минтақаҳои Осиеи Марказӣбахшида шудаи ӯ аз ҷиҳати мӯхтаво, таҳлили воқеъот, арзёбии онҳо, забони равшан ва сабки нигориш қимати баланди илмӣ доранд. Баҳусус, хизмати Ҳ.Пирумшоев дар омӯзиши таърихи Шӯриши Восеъ арзанда аст.

Тадқиқоти ӯ пиромуни масъалаи муайянсозии санади Шӯриши Восеъ дар таърихнигории тоҷик воқеъан кашфиёт буд. Ин аз шучоати илмӣ муҳаққиқ шаходат медиҳад.

Ҳамчунин робитаҳои таърихии Русия ва Осиеи Миёна, ки аз лиҳози таърихӣ ба таърихнигорӣ аз даврҳои қадим то миёнаҳои қарни XIX дар илми таърихи тоинқилобии Русия ва таърихнигории даврони Шӯравӣҳалли пурра ва ҳамачонибаи худро наёфтаанд, мавриди таҳқиқу таҳлили муҳаққиқ қарор гирифтанд. Асари профессор Ҳ.Пирумшоев «Муносибатҳои байни русия ва Осиеи Миёна асрҳои XVI – миёнаи XIX дар тарихнигории рус» (Душанбе, 2000. – 338 с.) намунаи классикии чунин тадқиқот маҳсуб мешавад.

Ҷиҳати фарқкунандаи тадқиқоти Ҳ.Пирумшоев дар сабку услуби нигориш аст. Проблемаҳои илмиро бо як маҳорати чашмас ба риштаи таҳқиқу таҳлил кашидан, ба он обу ранги бадейдодан ва муҳимаш ба хонандаи оддӣназдик қардан, танҳо ба Ҳ.Пирумшоев хос аст ва сабку услуби

нигориши ӯро миёни дигар асарҳо бехато муайян кардан мумкин аст. Паҳлӯҳои дигари пажӯҳиши Ҳ.Пирумшоев низ ибратомӯзанд. Таҳлили хизмати илмии фарзандони барӯманди тоҷик, тарбияи кадрҳои илмӣ, бунёди мактаби хоси тадқиқотӣ, омӯзиш ва парвариши кадрҳои соҳаи таърих, танзиму тақмили васоити таълимиву китобҳои дарсӣ ва ғайраҳо ҷумлае аз онҳост.

Хонандаи гиромӣ, маҷмӯае, ки дар даст доред, аз 3 ҷилд иборат аст. Ҷилди аввал мақолоти илмиро дар бар мегирад, ки олимони соҳаҳои мухталиф баъзе самтҳои асосии фаъолияти илмӣ ва таълимӣ устодро таҳлилу тафсир кардаанд. Ҷилди дувум мақолаҳои паҳлуҳои муҳими фаъолияти пурарзиши илмиву амалии ӯро баррасӣ месозад.

Маҳз силсиламақолаҳои мазкур дар маҷмӯаи моҳияти тадқиқотҳои Ҳ.Пирумшоевро дар рушду такомули илми таърихшиносӣ ва мақоми ӯро дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик то андозае муайян месозад. Самимияти дӯстону ҳамкорон, ҳамнишинону ҳамсафон ва шогирдонии устод Ҳ.Пирумшоев ба сифати ёддошт, шеър, қисса, тарона, навиштаҳои лирикӣ баён шудаанд. Ҷилди сеюм бо меҳру муҳаббат ва ихлосмандии хоса устодро тараннум мекунад. Бахусус, Шоирони Халқии Тоҷикистон Гулназар ва адиби шинохта Салими Хатлонӣ симои басо нурунии устодро бо ҷасоҳати шеър тасвир кардаанд.

Ҷилди сеюм феҳристи асарҳои устод ва адабиётро рӯйи ба ӯст. Феҳрист шаҳодат медиҳад. Ҳайдаршо Пирумшоев аз он камтарин устодонест, ки бо асарҳои комили илмӣ ва захираҳои сангин таълиф намудааш, ҷиҳаз лиҳози мазмуну муҳтаво ва ҷиҳаз додашон дар пояи хеле баланд меистанд.

Саудалӣ МУҲИДДИНОВ

ОЛИМИ ТАВОНО, ИНСОНИ КОМИЛ

Олим ва шоири писандидаи тоҷикон Комил Бекзода дар пешгуфтори китоби профессор Ҳайдаршо Пирумшоев «Ванч» дар васфи қуллаи Боми Чаҳону водии зарҳези Ванч ва фарзанди барӯманди ин диёр бо як чаҳон меҳру вафо шеърӣ арзанда ва дилошӯбе офаридааст:

Қуллаи Боми Чаҳон болову зебоманзар,
З-он ки тоҷи зар ниҳода офтобаш бар саре.
Водии зарҳези Ванч аст, домани ин кӯҳсор,
Доманаш пур аз гулу дил кони ганҷу гавҳаре,
Ганҷи ӯ фикри баланди родмардонаш бувад.
Ҳиммате волои ӯ болотар аз болотаре,
Мерасад аз ҳар тараф савту садо бо ин маром,
Паҳлавони илм меояд ба майдон ҲАЙДАРЕ!

Дарвоқеъ, илми таърих, маорифи тоҷик ва ҷомеаи муосири Тоҷикистонро бидуни номи Ҳайдари Пирумшо наметавон тасаввур кард (синни мубораки Ҳайдаршо имрӯз ба шаст мерасад).

Соҳибҷашн 30 декабри соли 1944 дар ноҳияи зебоманзар ва афсонавии Ванчи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, дар оилаи муҳаррири рӯзнома, директори мактаб ва раиси ҷамоа, нотиқи барҷаста, марди равшанфикр, зиёии пешқадам Пирумшо Роҳатов ҷашм ба ин дунёи пурасрору пур аз тазод кушодааст. Таҳлили ибтидоиро то синфи 8 дар зодгоҳаш, нахустин дониши омӯзгориро дар Ғарм ва таълимоти олиро соли 1970 дар ш.Душанбе дар факултаи таърихи Донишгоҳи давлатии ба номи Т.Г.Шевченко андӯхтааст. Соли 1970, баъд аз хатми Донишгоҳ раёсати он Ҳайдаршоҳи соҳибзавқро чун шогирди умедбахш барои

кори устодйба кафедраи таърихи ИҚШС пазируфт. Фаъолияти устодйва ҳамзамон илмиву чамъиятии ӯ аз ҳамин сол, дар аввалин Донишгоҳи Тоҷикистон ибтидо гирифт. Баъд аз хатми аспирантураи Донишгоҳи номбурда, вазифаи омӯзгориро зина ба зина: 1976-1985 – муаллими калон, 1985-1995 дотсент ва аз соли 1997 то профессори кафедраи таърихи Ватан расид. Ҳамзамон роҳбарияти Донишгоҳ қобилияти ташкилотчигии Ҳайдаршо Пирумшоевро ба инобат гирифта, дар солҳои пуртазод ва тақдирсози 1985-1995-и ҷумҳуриамон ба зиммаи ӯ вазифаи хеле пурмасъули деканро гузошт.

Аз соли 1995 то имрӯз дар Донишгоҳи омӯзгории ба номи Қ.Ҷўраев вазифаи мудирӣ кафедраи таърихи халқҳои Тоҷикистон, ҳамзамон дар Пажӯҳишгоҳи таърих, бостонишносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи хеле масъули мудирӣ Шўъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва навро бо камали кордонӣ самаранок ва бо сарбаландӣ иҷро менамояд.

Соҳибҷашни мо метавонист соли 1975, баъди хатми аспирантура рисолаи номзадӣ худро дифоъ намояд, вале ислоҳоти ВАК (Комиссияи Олии Аттестатсионк)-и ИҚШС имкон надод, ки ин кор анҷом пазирад. Ин монеа буд, ки ӯ соли 1979 рисолаи номзадӣ худро дар масъалаи хеле мураккаби таърихшиносӣ «Инъикоси шахрҳо ва ҳаёти шахрии Бухорои Шарқӣ хоҳири асри XIX – ибтидои асри XX дар асарҳои тадқиқотчиёни тоинкилобии рус» дар Институти шарқшиносии ба номи Абӯрайҳони Берунии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон (Тошканд) бомуваффақият ҳимоя намояд.

Муҳокимаи рисола, ки дар маҷлиси яқҷояи ду шўъбаи институти номбурда мегузашт, олимони маъруфи Иттиҳоди Шўравӣ доктори илмҳои таърих, академики АИ Ўзбекистон М.Ю.Юлдошев, узви вобастаи АИ Ўзбекистон Ю.Н.Набиев,

докторҳои илми таърих Б.А.Аҳмадов, Чехович ва дигарон иштироку суҳанронинамуда, ба рисола баҳои баланд доданд. Аз ҷумла профессор Б.А.Аҳмадов изҳор дошт: «Ба туфайли ин рисола ба илм маъхазҳои нав ворид гаштанд, ки онҳоро то ҳол муҳаққиқон ба таври кофӣ истифода накардаанд, ин асарҳои муҳаққиқони тоинқилобии Осиёи Миёна мебошад».

Академик М.Ю.Юлдошев комёбии унвонҷӯро дар он мебинанд, ки муаллиф дар асоси маъхазҳои хеле зиёд таърихи пайдоиш ва вазъи шаҳрҳои Бухорои Шарқиро дар давраи тоинқилобӣ тадқиқ намудааст. Ин масъала дар илми таърих то ҳол дуруст омӯхта нашудааст. Мавсуф ҳамзамон моҳияти байналхалқӣ доштани рисоларо махсус таъкид кардааст.

Муқарризи аввал, олими маъруф, Қорманди шоистаи илми Ўзбекистон Б.В.Лунин ба рисолаи Ҳ.Пирумшоев ва ҳуди муаллиф баҳои хеле баланд додааст. Ӯ қайд кардааст: «Автор безусловно проявил себя как сильный, способный исследователь, свободно ориентирующийся в источниках и пособиях по избранной теме работы, обладающий достаточно обширной эрудицией ... Диссертация проясняет и обогащает наши представления о вкладе дореволюционных авторов в изучении малоизвестной области Восточной Бухары.

Налицо вдумчивость и добросовестность молодого исследователя».

«Муаллиф бешак ҳудро ҷун тадқиқотчи пухтаву қобилиятноки ба мазмуну ҳадафи маъхазҳо ва дигар маводи ба мавзӯи қориаш алоқаманд буда озод сарфаҳм раванда ва фазилати касбӣ нишон дода тавонистааст.

... Рисола тасаввуроти моро нисбати саҳми муаллифони тоинқилобӣ оиди омӯзиши минтақаи на он қадар маълуми Бухорои Шарқӣ хеле бою ғайбардонид. Ин нишондиҳандаи равшанест аз амиқфирива масъулиятшиносии тадқиқотчи

чавон».

Ба чунин баҳои баланди оламшумул сазовор гаштан на ба ҳар муаррих муяссар мегардад.

Дар ҳимояи рисолаи докторӣ Ҳайдаршо Пирумшоев ба монанди баъзе докторҳои илм шитоб накард. Фосилаи байни ҳимояи рисолаҳои номзадию докторӣ қариб 20 солро ташкил дод. Аввалан, ӯ даҳ соли тӯлониро чун декани факулта барои нашъу намои донишгоҳи азизаш, ба корҳои ташкилқ, таълимқ, илмӣ ва ҷамъиятӣ бахшид. Сониян, эшон пухтакору ҳалолкор буда, аз рӯи ҳикмати халқаш «Дер ояду шер ояд» амал намуд ва Шӯрои диссертатсионии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон рисолаи ҷамаҷониба пухта, ҳамзамон рӯзмарро дар мавзӯи «Муносибатҳои Русияву Осиёи Миёна асрҳои XVI – миёнаи XIX дар таърихшиносии рус» пешниҳод намуд ва ба гирифтани унвони доктори илмҳои таърих сазовор гашт. Ҳамзамон дар қатори муаррихони на танҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ мавқеи баландро соҳиб гашт.

Дарвоқеъ рисолаи доктории Ҳайдаршо Пирумшоев натиҷаи заҳмати муаллифи он буд. Тасодуфӣ нест, ки роҳнамои илмиаш, мудирӣ Сектори робитаҳои таърихқ-фарҳангии Институти шарқшиносии Федератсияи Русия, муаррихи барҷаста, академик Б.А. Литвинский дар тақризи ҳеш ба рисола баҳои сазовор дода, таъкид кардааст, ки рисолаи номбурда характери маъхазшиносӣ ва таърихшиноӣ дошта, дар тадқиқи таърихи Ўзбекистон ва Тоҷикистон ҳиссаи арзанда мегузорад.

Борис Анатолевич дар яке аз мактубҳои худ ба номи Ҳ.Пирумшоев, моҳҳои сентябр-декабри соли 1989 ва январӣ 1990 дар Москва, дар Институти шарқшиносии Академияи илмҳои ИҶШС қоромӯз будани эшонро хотирнишон карда менависад: «... В те годы, года Вы работали в Москве над

диссертацией, я в полной степени оценил Вас и оценил очень высоко. Меня поразила Ваша трудоcпособность, преданность науке и принципиальность... Вы в то время были вполне самостоятельным ученым ... Вы всего достигли сами, в силу своего искреннего стремления к науке, трудолюбия и упорства».

«... Дар ҳамон солҳое, ки дар Москва болои диссертатсия (рисолаи докторӣ– М.Б.) кор мекардед, ман ба пуррагӣба Шумо баҳо додаам ва баҳоям ниҳоят баланд буд. Маро қобилияти фавқулоддаи меҳнатқ, садокат нисбати илм ва ҷиддияти Шумо дар ҷайрат гузошта буд.

... Шумо дар ин давра пурра олими мустақил будед ...Шумо ҳама чизро бо саъйи самимона нисбати илм, меҳнатқаринӣва матонати хеш ба даст овардаед (курсив аз ман – М.Б.).

Ҳақ ба ҷониби устод Б.А.Литвинский мебошад. Чунин хислатҳои наҷиби Ҳ.Пирумшоевро ба ин мартабаҳои баланди илмқ, мураббигқ-омӯзгорӣва билохира инсонии комил оварда расонид.

Роҳи тай намудаи Ҳайдаршо Пирумшоев дар илм дар воқеъ роҳи паҳлавони илм аст. Таҳлили зиндагиномаи эшон, қадамҳои устувори ӯ дар зинаҳои ноҳамвор, душвор, пур аз печу тоб ва пур аз тазоди илмӣхуд гувоҳи гуфтаҳои болост.

Муҳити ҷуғрофқ: гӯшаи биҳишттабиат, чашмаҳову рӯдҳои сершумори кӯҳӣбо обҳои ҳаётбахш, хӯю қалби сокинони диёрро пурэхсос ва ба ҷисми инҳо нерӯи тоза мебахшад, ҳамзамон дар фаслҳои баҳору аввали тобистон бо амри табиат дарёи Ванҷоб мисли дигар дарёҳои кӯхистон исён мекунад, аз соҳилҳо боло меояд, онҳоро хароб месозад, дару девор ва киштҳои мардумро, чорвоҳоро бо худ ба поён мебарад. Аз худ харобаҳоро боқӣмегузорад. Аммо зиндагии сокинони ин диёр ҳамоно дар ҷараён аст. Харобҳои табиатро бо матонати ба худ хос онҳо баргараф мекунанд.

Ин ҳаёт аст, ҳаёти кӯҳсорон, муборизаи шадиди инсон бо табиат. Ҳам ину ҳам он – ҳам биҳишти рӯи замин, ҳамзамон қонунияти ногузири табиат – тағйири фаслҳои сол бо тамоми оқибатҳои пуртазоди худ. Дар чунин муҳити ҷуғрофӣ Ҳайдаршо то синни нуздаҳсолагӣ умр ба сар бурдааст. Ин муҳит ба шаклирии характери ӯ ҳам ҷисман ва ҳам рӯҳан осори худро гузоштааст.

Ҷисми барҷаста, қавқ, тарзе, ки дар урфият меғӯянд «дар ҷисми қавқ-ақли солим» ниҳон аст. Агар тани сиҳату қавии Ҳайдаршо аз табиати зодгоҳаш бошад, асоси ақли расо, хирадмандқ, дурандешқ, сабру таҳаммул, адлу инсоф, нақӯкорқ, ҳозирчавобқ, табиати шоирқ, хоксорқ, маданияти зохириву ботинқ, ҳамзамон ғурури солими инсонӣ ва миллӣ аз мактаби бузурги волидайн ва пеш аз ҳама аз қиблагоҳи меҳрубони илмдӯст ва фарҳангшиносаш Пирумшо Роҳатов мебошад. Хислатҳои наҷиби Пирумшо минбаъд, ҳангоми таълим дар Ванҷу дар шаҳрчаи Навободи ноҳияи Ғарм, дар хизмати сесолаи ҳарбӣ дар сафҳои Артиши Шӯравқ, таълим дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон боз ҳам равнақу ривоч ёфтанд. Дар тамоми гӯшаву канори мамлакат ва берун аз он мулоқот бо одамони наҷиб барои Ҳайдаршо Пирумшоев мактаби бузурги ҳаётмузқ, инсоншиносӣ ва билохира олимқ, муаллимқ, ҷамоатҷиғӣ ва инсонӣ гаштанд. Паҳлавони илм ва инсонӣ ҳалим Ҳайдаршо Пирумшоев аз чунин манбаъҳо шодоб гашта, писандидаи мардумони синну соли гуногун – пиру барно ва марду зани миллати хеш ва ақли башар гаштааст.

Паҳлавони илм Ҳайдаршо Пирумшоев муаллифи 200 асару мақолаҳои илмқ, илмқ-методӣ ва илмқ-оммавӣ буда, қариб 20-тои он китобу монографияҳо мебошад. Осори олим соҳаҳои мухталифи илми таърихи халқи тоҷик минтақаи Осиёи Миёна ва Русияро дар бар мегирад.

Яке аз бахшҳои марказии тадқиқотии олим ба масъалаҳои хеле зарур ва мураккаби таърихнигорӣ рус ва

Русия оиди таърихи халқи тоҷик мебошад. Рисолаҳои номзадӣ ва докторк, асарҳои сершумори ӯ аз қабилӣ проблемаи номбурда аст. Оиди ин масъала аз аввалин мақолаҳо сар карда, то монографияҳо муҳаққиқ роҳи басо мураккаб, вале пуршарафро тай намудааст. Аввалин мақолаҳои эшон дар маҷаллаҳо ва маҷмӯаҳои илмӣ-ҷошуда, дар бораи ба сахнаи илми таърих қадамҳои аввалин ва ҳамзамон устувор гузоштани муаллифи онҳо дарак медиҳанд. Дарвоқеъ монографияҳои олим «Тоҷикистон дар асарҳои тадқиқотчиёни тоинқилобии рус» (Душанбе: Дониш, 1990. Дар ҳаммуаллифк), «Тадқиқотчиёни тоинқилобии рус оиди шаҳрҳои Бухорои Шарқ, охири асри XIX – ибтидои асри XX» (Душанбе: Дониш, 1992), «Тадқиқотчиёни тоинқилобии рус доири сиёсати Русия дар Осиёи Миёна дар асри XVIII» (Душанбе: Ирфон, 1996), «Муносибатҳои Русия ва Осиёи Миёна дар асрҳои XVI – номаи XIX дар таърихнигории рус» (Душанбе: Маориф, 2000) ва ғайра давоми мантиқии ҳамон мақолаҳои аввалини муаллиф буда, эшонро дар байни муаррихони ҷаҳон маъруф намуд.

Олим берун аз доираи мавзӯҳои рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ худ силсилаи асарҳоеро офарид, ки онҳо ба паҳлӯҳои ҷудогонаи илми таърихнигории тоҷик, таърихи граждании он бахшида шудаанд.

Олим аз ҷумла дар таҳқиқ ва интишори Шӯриши Восеъ нақши намоён дорад. Мақолаҳои ӯ пиромуни шахсияти Восеъ (Минбари халқ, 1998. – 19 июн), оиди муайян намудани таърихи Шӯриши Восеъ дар таърихнигории тоҷик (Минбари халқ, 1998. – 27 июн, 30 июл, 8 сент.), китобҳои «Таърихи омӯзиши Шӯриши Восеъ» (Душанбе: Ирфон, 1992. – 82 с.), монографияи «Историография изучения Восстания Восе» (Душанбе: Маориф, 1998. – 140 с.) илми таърихи халқи тоҷикро дар масъалаи Шӯриши Восеъ боз ҳам ғанитар гардонид.

Ба асарҳои академикҳо А.А.Семёнов, Б.И.Искандаров, А.М.Мухторов ва дигарон оиди Шӯриши Восеъ сухани наве гуфтан осон набуд. Вале, Ҳ.Пирумшоев тавонист, ки дар асоси санадҳои тоза пайдокардаи ҳеш нақши ба худ хосеро дар ин масъала гузорад. Бинобар метавон гуфт, ки асари охирини эшон дар масъалаи ин шӯриш дараҷаи баланди илми таърихро ифода мекунад.

Нақши Ҳайдаршо Пирумшоев дар тадқиқи шахрҳои марказӣ ва ҷанубии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ назаррас мебошад.

Дар арафаи ҷашнгирии 80-солагии ш.Душанбе чун пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли қорӣ(2004) силсилаи мақолаҳои ӯ: «Душанбе дар охири давраи нав ва дар арафаи дигаргуниҳои тақдирсоз (нимаи дуюми асри XIX – ибтидои асри XX) (Паёми Душанбе, 2004. – 20, 27 авг., 3,8,17,24 сент., 1 окт.); «Душанбе дар давраи асримиёнагӣ ва замони нав» (Изв. АН РТ. Серия общ.наук. – 2004. - №1), «Сохтори сиёсқ-маъмурии ш.Душанбе дар охири асри XIX – ибтидои асри XX» (Фарҳанг, 2004. - №2); «Фарҳанг ва маорифи ш.Душанбе дар охири асри XIX – ибтидои асри XX» (Ахбороти Осорхонаи миллии ҶТ. – Душанбе, 2004. - №5); «Душанбе - пойтахти Тоҷикистон» (маҷмӯи мақолаҳо. – Душанбе, 1994) дар рӯзномаву маҷаллаҳо, маҷмӯаи мақолаҳо ба ҷоп расидаанд. Хусусияти мақолаҳои номбурда аз он иборат аст, ки онҳо дар асоси маъхазҳои мӯътамад масъалаҳои гуногуни таърихи шаҳри Душанберо баррасӣ намуда, хонандагони сершумори рӯзномаву маҷаллаҳоро бори нахуст бо саҳифаҳои торик ва тадқиқношудаи Душанбешаҳр ба таври хеле ҷолиб шинос менамояд. Мақолаҳои номбурда дар шакли тадқиқоти комил ба китоби «Таърихи шаҳри Душанбе» (Москва, 2004) бо дастаҷамъии олимони шинохта ворид гашта, қисмати марказии онро ташкил медиҳанд.

Ба таъб расидани силсиламақолаҳои номбурда ва китоби

номбурда дар тарғиби шахр, сокинон ва ҳам меҳмонони он, тарбияи меҳанпарастии ҷавонон, аҳамияти калон бозиданд ва хоҳанд бозид.

Бузургтарин дастовардҳои илмии олим Ҳайдаршо Пирумшоев дар солҳои охир китоби бузургҳачм ва бузургмазмуни ӯ «Ванч» (очерки илмқ-оммавк). – Москва, 2004. – 610 с.) мебошад, ки он ба 70-солагии таъсисёбии ноҳияи Ванчи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон бахшида шудааст. Дар китоб таърихи ҳодисаҳои сиёсии замони тоинқилобқ, барпо ва мустаҳкамшавии соҳти нави Шӯравқ, дастовардҳои иқтисодқ, иҷтимоқ, фарҳангии ноҳия бо факту рақамҳои эътимоднок хеле моҳирона, шоирона ва меҳри беандоза табиӣи фарзандона, нисбати зодгоҳаш инъикос ёфтаанд.

Дар қисми дуюми меҳрномаи олим «Заҳмати беминнати онҳо диёр обод кард» фарзандони лоиқи ноҳияро мувофиқи касбу корашон ба гурӯҳҳо ҷудо намуда, ба ҷуз баҳои дар дохили матн ба хизмати садҳо ҳамдиёрон лоиқ додан, роҷеъ ба шахсиятҳои маълуми диёр маълумоти басо ҷолиб меорад. Аз ҷумла, дар хусуси фаъолияти сарварони хизбии ноҳияи Ванч, роҳбарону кормандони ҳукумати ноҳия, сардорони хочағқ, олимони ноҳия, адибон, нотикону рассомон, ҷӯяндагони ганчи Ванч, табибону омӯзгорони маъруфи ноҳия ва ғайраву ғайра бо як лаҳни адибона очеркҳои ҷолибе офаридааст. Тарзе, ки дар урфият мегӯянд «ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз фаромӯш нашудааст». Муаллиф ҳар як ҳамдиёри худ, қатъи назар аз касбу кор ва миллати ӯ, ки барои рушду равнақи Ванч, вилоят ва Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмат карда бошад, бо як меҳру сипос ном мегирад, хизмати онҳоро қадр мекунад, ёди гузаштагонро зинда месозад. Ба ҳар гурӯҳи номбурда шоирона сарлавҳа мегузорад: «Фаҳри ватананд олимонаш», «Ҳар гаҳ сухан зи қудрати эҷод меравад», «Ҷӯяндагони ганчи Ванч», «Хизмат андар ҳифзи давлат кардаву қонуну халқ», «Ифтихори мо зи

ачдодон бувад» ва ғайра. Китоби мазкур бо «замима»-и барои китоб хеле зарур иқтибосҳо аз китобҳои пеш аз инқилобӣ ва давраи нав, харитаҳои хеле ҷолиб анҷом меёбад. Китоби «Ванч»-ро метавон қомуси (энциклопедия) ноҳия номид, зеро дар он маълумотҳои зарурӣ гирд оварда шудаанд. Муаллифи китоб бо ин асари ҷовидонааш дар дили қаҳрамонҳои асар, фарзанду наберагони онҳо абадӣ хоҳад гирифт. «Ванч»-и Ҳайдаршо Пирумшоев намунаи ибратест барои ҳамкасбони ӯ дар дӯст доштани зодгоҳи худ. То зодгоҳи кӯчаки худро дӯст надорк, наметавон Ватани бузурги худро дӯст дошт.

Олим Ҳайдаршо Пирумшоев дар пажӯҳиши шахсиятҳои маъруфи таърих, олимон, арбобони давлат, хизматчиҳои хизмати назаррас кардааст, ба ин мақолаи эшон: «Публисистикаи давраи ҷангии С.Айнқ» бахшида ба 60-солагии ғалаба дар ҚБВ. – «Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватан» (Душанбе, 1995), «Академик Б.Ғафуров муҳаққиқи таърихи навтарини мамлакатҳои Шарқ» (Академик Бобочон Ғафуров: пажӯҳиши таърих ва тамаддуни халқҳои Осиёи Марказӣ. Мӯҳтавои маърузаҳо (Душанбе, 1998. – Бо забони русӣ); Академик А.А.Семёнов – таърихнигор (Душанбе, 2004. – Бо забони русӣ); З.Ш.Рачабов – таърихнигори таърихи халқи тоҷик (Материалҳои конференсияи илмӣ бахшида ба 85-солагии З.Ш.Рачабов (Душанбе, 1991) мисол шуда метавонанд. Илова ба ин олим бахшида ба 90-солагии академик М.Эркаев рисола бо номи «Ҷовидон дар ёдҳо» (Душанбе: Ирфон, 2000) ва доир ба зиндагиномаи паҳлавонони диёр китоби «Замини мардхез» (Душанбе: Шарқи озод, 2000) ва бахшида ба 80-солагии зодгоҳи академик Аҳрор Мухторов монографияи «Кашшофи нақди таърих» (Душанбе: Деваштич, 2004) китобҳои интишор намуда, тарихнигории таърихи халқи тоҷикро ғайбардонид. Ҳамзамон ин қабил асарҳои олим натавоҷи аҳамияти илмӣ, инчунин моҳияти

бузурги тарбиявйдоранд.

Ҳайдаршо Пирумшоев дар эҷоди мақолаҳои назариявии таърих низ маҳорати худро нишон додааст. Мақолаҳои «Илми таърих ва раванди регионалии интегратсионӣ» (Наследие предков. – Душанбе, 2003, №6. – Бо забони русӣ); «Путь к утверждению подлинного историзма в изучении истории таджикского народа» (Ҷунбиш, 1997. - № 9-10); «Путь к подлинному историзму в изучении истории таджикского народа» (Ҷунбиш, 1998. - №11) аз қабилӣ онҳост.

Мақолаи олим «Помир ва Бадахшон дар асрҳои XVI – миёнаи асри XIX» (История цивилизации Центральной Азии. – Т. V. – Париж: ЮНЕСКО, 2003. – Бо забони англисӣ) дар бораи аз тарафи муассисаҳои олитарини байналмилалӣ, илмӣ-фарҳангӣ Ӯтироф шудани муаллиф шаҳодат медиҳад.

Ҳамзамон Ҳайдаршо Пирумшоев олими хеле сермаҳсул низ мебошад. Боиси ифтихор аст, асарҳои ба ҷоп расидаи олим танҳо дар соли ҷорӣ 62,3 ҷузъи ҷопиро ташкил менамояд, ки худ нишондиҳандаи хеле баланду намунавист.

Ҳамин тариқ, таҳлили кӯтоҳи асарҳои олим нишон медиҳад, ки эшон дар воқеъ дар илми таърих роҳи ҷиддиеро тай намуда, зина ба зина ба арсаи байналмилалӣ баромадааст. Иштироки олим дар конференсиҳои илмӣ ҷумҳуриқ, умумитифоқӣ ва байналхалқӣ, маърузаҳои пурмазмунӣ он бори дигар фикри болоро тасдиқ мекунад.

Ҷолиби таъкид аст, ки эшон ҳанӯз соли 1977 дар конференсиҳои илмӣ ҷумҳуриявии олимони ҷавон бахшида ба 60-умин солгарди Ғалабаи инқилоби Октябр бо маърузаи пурмазмунӣ баромад кардааст.

Соли 1989 дар конференсиҳои умумитифоқӣ оиди кишваршиносии таърихӣ дар ш. Пенза дар мавзӯи «Нақши тадқиқотчиёни то инқилобии рус дар омӯзиши шаҳрҳои

марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон» суҳанронӣ намуд.

Соли 1995 бошад олим дар ду ҷамъомади бонуфузи илмӣ– конфронси ҷумҳуриявӣ илмқ-амалӣ бахшида ба 50-солагии Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва дар конфронси байналхалқии илмқ-амалӣ «Россия дар сарнавишти таърихи халқҳои Осиёи Миёна» бо маърузаҳои пурмазмун баромад кардааст. Ӯ соли 2000 дар конфронси байналхалқии «Мавқеи Русия дар барқароркунии давлати тоҷикон (1917-1929)» бо маърузае хеле замонавӣ баромад намуд. Соли 2002 ӯ дар симпозиуми байналмилалӣ «Мавқеи Истаравшан (Уротеппа) дар таърихи маданияти халқҳои Осиёи Миёна» иштирок ва суҳанронӣ намуд.

Соли чорӣ бошад, мавсуф дар ҷаҳор конфронси илмқ-амалӣ– се конфронси ҷумҳуриявӣ бахшида ба 80-солагии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва конфронси байналмилалӣ «Таърихи нави Осиёи Миёна. Баҳои таърихӣ ба проблемаҳои имрӯза» (Тошкент, 13-14 сентябри соли 2004) бо маърузаҳои ҷолиб баромад намуда, илми таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар Тошкент дар байни олимони хориҷӣ муаррифӣ намуда, боиси эътирофи онҳо гашт.

Моҳи ноябри ҳамин сол дар симпозиуми байналмилалӣ «Таърихи шаҳри Душанбе аз давраи қадим то имрӯз» дар мавзӯи «Душанбеи охири асримиёнагӣ ва давраи нав» баромад намуд. Маъруза ва гузоришҳои илмӣи Ҳ.Пирумшоев ҳамеша диққати шунавандагонро ба худ ҷалб мекунад.

Олими шинохта ва соҳибистеъдод дар тайёр намудани олимони таърих нақши намоён бозидааст. Танҳо дар ду соли охир зери сарпарастии эшон И.М.Алимшоев, Н.Х.Убайдуллоев, А.А.Муродов рисолаҳои номзадӣ ва С.Муҳиддинов рисолаи докториро бо муваффақият дифоъ намуда, соҳиби дипломҳои номзадӣ ва доктории Федератсияи Русия гаштанд.

Олими варзида Ҳайдаршо Пирумшоев ҳамзамон мураббқ, устод ва муаллими барҷастае низ мебошад. Аз овони ҷавонӣ Ҳайдаршо омӯзишгоҳи омӯзгориро интиҳоб намуда, онро бо баҳои аъло хатм намуд. Пасон таҳсилро дар Донишкадаи давлатии омӯзгории ш. Душанбе давом дод, соҳиби касби муаллими фанни таърих гашт ва ҳаёти худро ба таълими касби дӯстдоштаи худ – таърих бахшид ва синопанҷ сол аст, ки ба шогирдон аз фанни таърих дарс мегӯяд ва дар ин чода низ чун дар илм ба куллаҳои баланди устодӣ аз муаллим-коромӯзи кафедраи таърихи ИҶШС (СССР) Донишкадаи номбурда, то унвони баландтарини устодӣ – профессор расид, ба гирифтани унвони «Аълочии маорифи халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон» сазовор гашт.

Ҳайдаршо Пирумшоев бо вучуди серкорӣ ҷамоатчиӣ фаъол низ мебошад. Ҳанӯз дар солҳои таҳсил дар мактаб, дар омӯзишгоҳ, ҳангоми хизмат дар сафи Артиши Шӯравӣ қобилияти ташкилотчиӣ Ҳайдаршо равшан дида мешуд. Тасодуфӣ нест, ки баъди хизмати ҳарбӣ дар Донишгоҳи омӯзгорӣ чун донишчӯе, ки мактаби ҳарбиро аз сар гузаронидааст, зуд ба корҳои ҷамъиятқ-комсомолии факулта ва Донишгоҳ ҷалб карда шуд. Дар солҳои аспирантқ, устоди Донишгоҳ буданаш вазифаҳои масъули муовини котиби ташкилоти хизбқ, котиби ташкилоти хизбии факулта ва баъд муовини раиси Иттифоқи касабаро солиёни зиёд ба ўҳда дошт. Дар вазифаҳои ҷамъиятӣ хислатҳои беҳтарини ў – дилёбқ, эҳтироми самимии шахсият, инсоншиносӣ ва инсонпарастӣ ҳарчи бештар зоҳир мегаштанд ва эшонро маҳбуби атрофиён мекард. Хислатҳои беҳтарини Ҳ. Пирумшоев – кордонқ, масъулиятшиносӣ ва инсоншиносӣ буд, ки ба вазифаи хеле масъул ва боифтихор – раиси Ассотсиатсияи ҷумҳуриявии ғайридавлатии омӯзгорони таърих, ҷамъиятшиносӣ ва ҳуқуқпазируфтанд. Ин вазифаи хеле душвор, вале барои ҷомеаи Тоҷикистон муфидро ў бо яққоягии аъзоёни ташкилот бо

камоли кордонӣва ба тарзи демократӣчро менамояд. Эшон чун сарвари Ассотсиатсия тамоми ташаббусҳои узви раёсат ва кормандони онро ҳамачониба дастгирӣнамуда, барои тайёр намудани барномаҳо, васоити таълимӣва китобҳои дарск, бехтар гаштани сифати таълим равон месозад.

Олим, омӯзгор ва ҷамоатчи фаъол Ҳайдаршо Пирумшоев ҳамзамон сифатҳои бехтарини инсониро дорост. Камина беш аз сӣсол бо эшон шарафи шиносӣва дӯстӣдорам. Барои ӯ маданияти баланди ботинӣва зоҳири хос аст. Дар зиндагӣва васияти аҷдодони қадимии худ авастоӣҳо – «рафтори нек, гуфтори нек, пиндори нек» пайравӣменамояд. Ӯ инсони бузург аст, вале заминию хоксор. Ӯ некбин аст. Дар инсонҳо қатъи назар аз миллату маҳалли онҳо пеш аз ҳама некиро мебинад. Дили бузурги ҳассос дорад ӯ, ҳеч гоҳ надидам, нашунидам, ки ӯ ғайбати касеро карда бошад. Мақолаву китобҳои эшон дар бораи ҳаёту зиндагиномаи ҳамкорунаш академикон Б.Искандаров, Б.А.Литвинский, А.Мухторов, Н.Неъматов, М.Эркаев, Р.Масов, профессорон О.Маҷлисӯв, Н.Акрамов, Т.Тӯхтаметов ва дигарон бо як ҷаҳон меҳру сипос сухан ронда, симои онҳоро хеле барҷаста ва самимӣтасвир намудааст. Чехраи нуронӣва табассуми самимии ӯ зуҳури қалби оби чашмаҳои софу зулоли зодгоҳаш мебошад. Ин ҳама аз мақсаду орзуҳои начиб ва бузурги инсонии ӯ бармеояд.

Ӯ дар дил ба ҳеч кас кина ва ғаразе надорад. Дар амали хеш ҳам инчунин. Сабаби чехраи нуронк, тани сиҳату бардамиаш ҳам аз он нерӯ мегирад.

Ҳайдаршо Пирумшоев чанде пеш ба садамаи сахте дучор шуда буд. Барои аёдаташ ба беморхона рафта будам. Пояш саҳт маҷрӯҳ шуда буд. Ӯ лоғару рангпарида, аммо дар чехрааш табассум ҳамоно ҳувайдо буд. Дарди ҷонкоҳе дошт ӯ он замон, аммо чехраи кушод. Баъд аз чанде рафтам. Ӯ дар ихотаи духтурони лолагуне буд бо рӯи сурх. Зиндадилк,

қалби софи бегаш, накӯкориӣ ӯ буд, ки табибони ҳозик барои шифояш хизматгузори беминнати худро дарег надошта, кӯшидаанд то ҳарчи зудтар шифояш бахшанду ӯро бо пой сихатёфтаи худ ба хона – ба назди фарзандон, ба утокҳои хизматӣ ба назди ҳамкорону дӯстону шогирдон баргардонанд, то боз ба онҳо некии худро, ки дар сиришташ ҳаст бубахшад. Чунин ҳам шуд.

Бамаврид медонам аз мактуби устодаш Б.А.Литвинский, ки аз садама хабар ёфта, 21 июни соли 2003 ба ӯ ирсол кардааст, иқтибос орам. Эшон аз ҷумла менависад: «... Конечно, Вы лишь чудом остались живы, перенесли множество страданий. Благодаря своему мужеству Вы не только выбрались из безнадежного состояния, но и вернулись к прежней и полноценной жизни. Это могли бы сделать лишь единицы из тысячи. Поздравляю Вас!»

«... Албатта, Шумо бо мӯҷизаи тасодуфие зинда мондед ва азоби зиёдеро паси сар намудед. Ба туфайли мардонагии худ, Шумо на фақат аз ҳолати ноумедонаву маъюсона баромадед, балки ба ҳаёти солими муқаррарӣ баргаштед. Аз ин ҳолат фақат яке аз ҳазорон раҳо ёфта метавонад. Шуморо табрик мекунам!»

Оре, ҳақ ба ҷониби устои бузург Борис Анатолевич аст. Мардонагии Ҳайдаршо Пирумшоев ӯро ба ҳаёти мақаррарӣ баргардонид. Вале, хислатҳои инсоние, ки дар боло зикрамон рафт, сабаби пирӯзии эшон гардиданд.

Имрӯз Ҳайдаршо Пирумшоӣ мо маҳбуби ҳазорҳо шогирдон, муҳлисон, ҳамкасбон, дӯстон чашн дорад, чашни камолот, чашни инсонӣ соҳибдиду соҳибхунар, чашни мардест, ки гули сабади аҳли илму адаби Тоҷикистони азиз мебошад.

Бизӣдӯсти азиз, сад ҳазор сол бизқ!

НАҚШИ ПРОФЕССОР ҲАЙДАРШО ПИРУМШОЕВ ДАР ОМУЗИШИ ТАЪРИХИ «ШҶРИШИ ВОСЕЪ»

Дар бораи сарнавишти фарзандони фарзонаи халқи тоҷик, шуҷоату далерқ, мардонагиву қаҳрамони онҳо дар муҳорибаю набардҳои мухталиф ба хогири ҳифзи хоки муқаддаси Ватан ва мардуми он қиссаву ривоят, мақолаву китоб, осори зиёди илмиву адабитаълифу интишор шудаанд. Номии қаҳрамононе, ки дар саҳифаҳои таърих бо ҳарфҳои заррин сабт шудаанд, ҷовидон мемонанд. Яке аз воқеаҳои муҳими таърихӣ– қиёми халққ, ки номи пешвои худро воқеан ҷовидонӣ кардааст, - шӯриши Восеъ мебошад. Ин шӯриш бо сарвари яке аз фарзандони шуҷоии халқи тоҷик Восеъ дар таърихи ҳаракати халқии Осиёи Миёна дар охири садаи ХХ мақоми барҷаста дорад. Беҳуда нест, ки муаллифони зиёде ба омӯзиши ин мавзӯ рӯ овардаанд. Ҳамсафон, ҳамасрон, шохидон қиссаву ҳикоят, шеърӯ дoston навиштаанд. Дар муддати зиёда аз 100 сол тавассути асарҳои илмиву оммави шеърӯ дoston, қиссаву ҳикоят ба бисёре аз паҳлӯҳои норӯшани ин ҳаракати халқирӯшани андохтаанд. Бешак, дар миёни онҳо тадқиқотҳои таърихнигории муаррихи намоёни тоҷик, доктори илмҳои таърих, профессор Ҳайдаршо Пирӯмшоев пурарзиш аст. Зеро ӯ аз он муҳаққикони гавҳаршиносест, ки ҳанӯз аз овони унвонҷӯйба омӯзиши ин мавзӯи муҳим пардохта, минбаъд ба он аз нигоҳи таърихнигорӣ тадқиқот мебарад. Маҳз Ҳ.Пирӯмшоев сар карда аз донишҳои таърихқ, то асарҳои илмии ба шӯриши Восеъ бахшидаро ҷамъбасти таърихнигорӣ намудааст. Ӯ сараввал дар мақола, гузоришҳои илмӣ дар конференсу симпозиумҳои бонуфузи муаррихон ва ниҳоят дар ду рисолаи арзишманд «Таърихи омӯзиши Шӯриши Восеъ» ва «История изучения Восстания

Восе»¹ тадқиқоти асосноки худро инъикос намудааст. Рисолаи аввал соли 1992 ва дуюм ба забони русӣсоли 1998 интишор шуда буд. Муҳимияти мавзӯ, мазмуну мӯҳтавои он дар пешгуфтор шарҳу баён меёбад. Дар рисолаҳо муаллиф натанҳо навиштаҳо ва асарҳои ба шӯриши Восеъ бахшидаро таҳлил менамояд, балки дар асоси маъхазҳои мӯътамад, омӯзиши сарчашмаҳои зиёд дар бойғониҳо ва китобхонаҳои Тоҷикистон собиқ ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣзаминаҳои иқтисодию иҷтимоии шӯриш, сабабҳои воқеъию ҳаётии сар задани онро меомӯзад. Рисолаи аввал аз фаслҳои «Заминаҳои иҷтимоию иқтисодии Шӯриши Восеъ», «Шӯриши Восеъ дар эҷодиёти шифоҳои халқ ва ҳикоятҳои муосирон», «Шӯриши Восеъ дар таърихнигории нимаи дуюми солҳои 40 ва нимаи аввали солҳои 60-ум», «Тадқиқоти шӯриши Восеъ дар нимаи дуюми солҳои 60-80-ум», «Масъалаи гузориши санади шӯриши Восеъ дар таърихнигории Тоҷикистон», «Шӯриши Восеъ дар адабиёти бадеқ» иборат мебошад.

Дар фасли аввал муаллиф заминаҳои иҷтимоию иқтисодии шӯриши Восеъро таҳлилу баррасинамуда менависад, ки шӯриш тасодуфӣнабуд, рух додани вай натиҷаи қонунии зиддиятҳои иҷтимоие буд, ки баробари пурзӯр гардидани зулми феодализмутаҷанниҷ шуда буд, «истисмори феодалимаҳсусан баъди охири солҳои 60-70-и садаи гузашта, ба аморати Бухоро қатъиян ҳамроҳ кардани мулкҳои мустақил ва ниммустақили Бухорои Шарқӣсаҳтгар шуд. Соҳти роҳбарии маъмурии Бухоро асосан барои зулму асорати меҳнаткашон қодир буд». Яъне косаи сабри мардуми заҳматкаш ҳамон вақт лабрез гардид, ки беҳуқуқиву зулму истибдод дар ин минтақа ба авҷи аъло расид. Барои тақвият бахшидан ва мӯътақидии далелҳои хеш пирумунӣ омӯзиши

¹ Пирумшоев И. Омӯзиши таърихи Шӯриши Восеъ. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 80 с.; История изучения Восстания Восе. – Душанбе: Маориф, 1998. – 140 с.

тағйиротҳои иҷтимоию иқтисодии сарзании шӯриш, ӯ ба асарҳои муаллифони тоинқилобии рус, ки аксари онҳо ба ин манотиқ сафар намуда, ҳаёти иҷтимоқ, таърих, анъанаву суннатҳои аҳолии маҳаллиро омӯхта буданд, рӯ меорад. Аз назари Ҳ.Пирумшоев муҳаққиқони рус, ки нимаи дуюми асри XIX ибтидои асри XX ба кишвар ташриф овардаанд, соҳти маъмуриёва ҳолати иҷтимоию иқтисодии аморат, бахусус қисми шарқии онро нисбатан мукамал ба қалам додаанд. Аз ин рӯ бо иттилоии онҳо шинос нагардида ҳарчанд, ки баъзеи онҳо баъди шӯриши Восеъ ташриф оварда буданд, ин масъаларо пурра тасаввур кардан мумкин нест. Аз ҳамин лиҳоз муаллиф ба масъалаҳои омӯзиши соҳти маъмурии бекигарии Бухорои Шарқ, сиёсати андозситонии аморат ва дар ин бекигарии татбиқ шудани он тавачҷӯх менамояд. Аз ҳамин нуқтаи назар асарҳои муҳаққиқон ва сайёҳони рус: Д.Н.Логофет, И.И.Гейер, Н.А.Бендерский, А.Е.Снесарев, М.А.Варыгин, А.В.Нечаев, Н.А.Маев, Г.А.Арандаренко, Б.А.Громбчевский, П.Гаевский ва ғ., ки дар хусуси идораи маъмуриёва дигар масъалаҳои муҳим маълумотҳои дақиқ доштанд, таҳқиқ менамояд. Гарчанде, ки масъалаҳои соҳти маъмурқ, ва сиёсии андозситонидар асарҳои муҳаққиқони шинохта: А.А.Семёнов, Б.И.Искандаров, Н.А.Кисляков, А.М.Мухторов, А.Р.Маҷлисов, Н.М.Акрамов, Т.Г.Тӯхтаметов, М.Ҳамроев, Ш.Т.Юсупов, О.Б.Боқиев ва диг., то андозае инъикоси худро ёфтаанд, вале зарурияти омӯзиши онҳо ҳанӯз эҳсос мешуд.

Ҳамаи нобаробарииҳо, ҷабру ситам нисбати халқи заҳматкаш шиддати муборизаи синфиро муқобили феодалон торафт зиёд намуд, дар заминаи он норозигии омма авҷ гирифта, ба шӯриш оварда расонд.

Фасли дуум ба масъалаҳои «Шӯриши Восеъ дар эҷодиёти шифоии халқ ва ҳикоятҳои муосирон» бахшида шудааст. Аз оғози фасл муаллиф бо таассуф менависад, ки «Шӯриши Восеъ аз ҷумлаи воқеаҳои оғоз, ки бино ба шароит дар адабиёти

илмйва дигар шаҳодати хаттии муосирон инъикос нагардидааст, ки чунин вазъият масъалаи омӯзиши таърихнигории тоинкилобии воқеоти мазкурро аз байн мебардорад». Илова ба ин аз хусуси нокифоягии ахбори ҳуччатқ, хеле ноқис ва ихтилофангез будани баъзе маводҳои бойғониҳои Вазорати умури хоричии собиқ Иттиҳоди Шӯравқ, Бойғонии сиёсати хоричии Русия ва Бойғонии марказии давлатии Ҷумҳурии Ёзбекистон андеша ронда, нокифоягии ахбори ҳуччатиро бо сабабҳои гуногун нишон медиҳад. Дар ин ҳангом яке аз манбаъҳои асосии омӯзиши таърихи Шӯриши Восеъ шеъри «Суруд дар васфи Шӯриши Восеъ» буда, бо вучуди маълум набудани таърихи иншои суруд дар он хислатҳои муҳими Восеъ, ҳасорату матонат ва қобилияти баланди роҳбарии ёро барҷаста инъикос кардааст. Дар фасли мазкур муаллиф шеърҳо, сурудҳо, маҷмӯаҳои суруду ҳикоёт, ёддошт, нақлу ривояти шоҳидонро мавриди таҳлили амиқ қарор дода, баҳусус ба маводи адабиётшиносӣ аз нигоҳи танқид баҳо медиҳад. Бо ақидаи муаллиф бидуни таҳлили дақиққоронаи сарчашмаҳои мавҷуда, ки ба онҳо ёддоштҳо ва нақлу ҳикояҳои шоҳидон ва донандагони воқеот бешак тааллуқ доранду ба туфайли кӯшишҳои муҳаққикони ҳозира ва барои наслҳои оянда маҳфуз дошта шудаанд, номумкин аст.

Дар фасли «Тадқиқоти аввалин оиди Шӯриши Восеъ» муҳаққиқ таърихи омӯзиши онро ҳамчун дигар масъалаҳои тоинкилобӣ ва таърихи шӯравии халқи тоҷик бо ҷараёни умумии барқароршавӣ ва инкишофи илми таърихи Тоҷикистон зич алоқаманд медонад. Аз назари таърихнигор ибтидои таҳқиқи ҷиддии шӯриши Восеъ бо марҳалаи аввали давраи дуҷоми таърихи илми таърих дар Тоҷикистон, ки ба ду марҳала тақсим мешавад, рост меояд: 1) миёнаи солҳои 30-юм то соли 1945; 2) аз соли 1946 то нимаи аввали солҳои 60-ум. Таҳқиқоти аввалин дар бораи шӯриши Восеъ дар матбуоти ибтидои солҳои 30-юм пайдо шудааст. Ҳамин тавр муаллиф

мақолаву дигар навиштаҳои ин давраро мавриди таҳлилу баррасӣкарор дода, мақолаи ховаршинос А.Болдирев «Дар хусуси шӯриши Восеъ»-ро яке аз муҳимтарин ва муаллифи онро аз аввалин муҳаққиқоне меҳисобад, ки аҳамияти шӯришро муфассал баён намуда, олимонро ба омӯзиши ҳамаҷонибаи он ҳидоят кардааст. Минбаъд асарҳои академик Б.Ғ.Ғафуров, муҳққиқон А.Шоҳаншоев, Н.К.Прохоров, асарҳои адабиётшиносӣпай дар пай паҳлӯҳои гуногуни Шӯриши Восеъро таҳқиқу амиқ месозанд. Ҳ.Пирумшоев хулоса менамояд, ки маҳз аз ҳамин давра – яъне ибтидои омӯзиши таърихи Шӯриши Восеъ, ки ба оғози барқароршавӣва ташаккули илми таърих дар ҷумҳуриямувофиқ меояд, заминаи ҳақиқии омӯзиши шӯриш ибтидо гирифтааст.

Дар фаслҳои «Шӯриши Восеъ дар таърихнигории нимаи дуюми солҳои 40-ум ба нимаи аввали солҳои 60-ум ва «Тадқиқоти Шӯриши Восеъ дар нимаи дуюми солҳои 60-80-ум» тибқи хронологияи пайдарҳам мазмуну мӯҳтавои асарҳои дар ин давраҳо таълиф гардида, омӯхта мешаванд. Дар асари алломаи замон Б.Ғ.Ғафуров «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» ба шӯриши Восеъ диққати сазовор дода шуда, дар хусуси сабабҳо ва оқибатҳои шӯриш хулосаҳои асоснок бароварда шудааст. Солҳои 50-ум асарҳои Н.Маъсумк, Б.И.Искандаров, Б.Шарифзода, минбаъд навиштаҳои И.А.Стетсенко, А.Шоҳаншоев, К.З.Мӯҳсинзода ба ин мавзӯ дахл менамоянд. Сабки таърихнигории Ҳ.Пирумшоев ҳамин аст, ки ба асарҳо мувофиқи моҳият ва аҳамияти онҳо баҳо дода, ҷавҳари асосии онҳоро муайян месозад. Дар айни замон дар хусуси масоили баҳснок, муҳокимаи асоснок меронад. Масалан, муҳаққиқ К.З.Мӯҳсинзода дар мақолаҳои «Маълумоти тоза дар бораи Шӯриши Восеъ» ва «Ҳуччатҳои оиди ҳаракатҳои деҳқонон дар хони Бухоро дар солҳои 80-уми асри XIX» дар бораи марҳилаҳои асосии шӯриш, ва паҳши он сафарбаршавии қувваҳои амир далелҳои зиёд меорад,

«Хизмати Муҳинзода, - менависад Ҳ.Пирумшоев, дар таҳқиқ ва ба ҷабҳаи илмӣчалб намудани як қатор ҳуҷҷатҳои мутааллиқи шӯриши Восеъ дар одилона баҳо додан ба воқеъа мебошад. Дар аини замон бояд қайд кард, ки дар баёни мақома, ки лақайҳо дар шӯриши мазкур дошанд, баъзе ғалатфаҳмиҳо роҳ ёфтаанд. «Дар назари мо, қайд мекунад Ҳ.Пирумшоев, муқобилати лақайҳо маънои онро надорад, ки онҳо ташаббускори шӯриш буданд эҳтимол шӯрише, ки дар байни лақайҳои Кӯлоб сар зад, дарҳол бародарони балҷувониро фаро гирифт. Минбаъд амалиёти ҳарбӣ дар марзи Балҷувон сурат гирифт».

Аз тадқиқоти Ҳ.Пирумшоев бармеояд, ки солҳои 60-ум муҳаққиқон ба омӯзиши Шӯриши Восеъ тавачҷӯҳи хоса зоҳир намуда, маводи тозаи бойгонӣ ва илмиро ҷамъоварӣ намудаанд. Дар ду даҳсолаи охир дар асарҳои умумии таърихи тоинкилобии тоҷик, муҳаққиқон то андозае ба Шӯриши Восеъ дахл карда бошанд ҳам, иловаи ҷиддие ба таърихи омӯзиши он ворид накардаанд, танҳо ишора ба тадқиқотҳои қаблӣ кардаанду халос.

Хизмати арзандаи Ҳ.Пирумшоевро дар омӯзиши таърихи Шӯриши Восеъ маҳз дар масъалаи муайянсозии санади Шӯриши Восеъ маҳсус бояд қайд кард. Тадқиқоти анҷомдодаи ӯ дар таърихнигории тоҷик бешак кашфиёт аст. Маҳз шуҷоати илмию таърихнигории профессор Ҳ.Пирумшоев буд, ки бо вучуди ихтилофот дар масъалаи санади Шӯриши Восеъ ӯ тавонист бо далелҳои бозътимод ва раднашаванда онро амиқу тасдиқ менамояд. Ба ин масъала ҷиддӣ машғул гардидани Ҳ.Пирумшоев бе сабаб набуд. Зеро санади шӯриш аллақай дар таърих соли 1885 сабт шуда буд. Аммо сарчашмаҳои ҳастанд, ки ин санадро дертар нишон медиҳанд. Бо ақидаи ӯ танҳо тавассути омӯзиши таърихнигорӣ, бодикқат таҳлил намудани сабабҳои ихтилофот дар санадгузорию шӯриш асоси илмӣ пайдо кардан мумкин аст. Гап дар сари он аст, ки дар

адабиёти расмк, китобҳои дарсии макотиби оливо миёнаи таълими умумк, санади шӯриш соли 1885 зикр шудааст. Ҳамин тавр, дар «Таквимҳои ҷашн ва санаҳои РСС Тоҷикистон» барои солҳои 1975 ва 1985 (1885), Энциклопедияи Советии Тоҷик» (1886) асарҳои С.Раҳимӣ(1885), А.Шоҳаншоев (1886), Д.Фанян ва А.Прохоров (1885), Б.Ғ.Ғафуров (1885), Б.И.Искандаров (1885), И.А.Стетсенко (1885), Шарифзода (1885), К.З.Мӯҳсинзода (1885) ва ғ. қайд шудаанд. Албатта сабаби асосии муддати нисбатан зиёд давом ёфтани ихтилофоти андешаҳо оиди санади шӯриш хело кам дастрас шудани манбаъҳои ҳуҷҷатӣбуд. Ин Ҳ.Пирумшоевро водор намуд, ки ба омӯзиши бойгонихо машғул гардад. Ҳанӯз зиёда аз 20 сол қабл (амиқтараш соли 1982) дар бойгонии сиёсати берунии Русияи назди Идораи бойгонии ВКХ собиқ ИҶШС қор карданах ба ӯ муяссар шуда буд, ки нусхаи як қатор ҳуҷҷатҳоеро ошқор намояд, ки онҳо дар бораи соли 1888 сар задани шӯриш шаҳодат меоданд. Вале, бо сабабҳои гуногун далелҳои пайдо намудаи Ҳ.Пирумшоев ҳамовзӣпайдо накарданд. Китоб соли 1992 ба чоп расид. Муаллиф аз рӯи тартиби пайдарҳамии хронологӣ аз ҳуҷҷатҳои зиёди бойгонӣпорчаҳо меорад. Аз ҷумла менависад, ки «... шӯриш июл-августии соли 1888 рух додааст. Вале дар онҳо номи сарвари шӯриш нест, ки барои муайян кардани шӯриш хеле муҳим аст. Ба ин савол нусхаи рапорти сардори уезди вилояти Самарқанд аз 19 августи соли 1888 тахти №5085 ба губернатори ҳарбии вилояти Самарқанд посух меодад...»

Ниҳоят, Ҳ.Пирумшоев тасдиқ менамояд, ки маълумотҳои овардашуда дар хусуси июл-августии соли 1888 сар задани Шӯриши Восеъ раъднашавандаанд ва ба он бори дигар баргаштан нашоад.

Дар фасли охирини рисола «Шӯриши Восеъ дар адабиёти бадек» таърихи таҷассуми образи Восеъ дар жанрҳои

мухталифи адабиёти бадек, асарҳои сахнавк, умуман санъати Тоҷикистон бо маҳорати баланди натанҳо таърихнигорк, балки адабиётшиносию санъатшиноситаҳлилу такмил мешавад. Дарвоқеъ таҳлили ҳамаҷонибаи маводи гуногунмавзӯю гуногунмазмунӣ ба Шӯриши Восеъ бахшидашуда ба Ҷ.Пирумшоев имконият додааст, ки дар илми таърихнигории тоҷик саҳифаи наве кушояд.

Дар рисолаи минбаъдаи худ ба забони руск, ки соли 1988 зери таҳрири муаррихи машҳури тоҷик, академик Р.М.Масов ба чоп расида буд, ба ғайр аз фаслҳои дар нашри тоҷикӣ мавҷуда, боз ду фасли нав «Шахсияти Восеъ» ва «Сабабҳои шикасти шӯриш» илова шудааст. Муаллиф маводи дар солҳои охир пирумунӣ ин масъала чамъоварӣшударо дастрасӣ илм мегардонад. Ӯ дар асар Восеъро қаҳрамони шучоъу диловар, ҳамаҷониба обутобёфта ва орзую омили халқи меҳнаткашро ифодакунанда мебинанд.

Ҳамин тавр, асарҳои ба таърихи Шӯриши Восеъ бахшидаи профессор Ҷ.Пирумшоев дар таърихнигории тоҷик маҷоми ҳосае доранд. Онҳо натанҳо бо сабку услуби баён, равонию эътимоднокии санадҳо, таҳлилу баҳодихии асарҳои дигарон фарқ мекунанд, балки дар барқарориву баҳодихии воқеоти таърихӣистиғодаи бевоситаи сарчашмаву маводи бойгонӣмумтоз аст. Натиҷаи заҳмати ӯст, ки маҳз масъалаи санади Шӯриши Восеъ ҳалли расмӣ худро пайдо кард ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андешаҳои ӯ ва пайравонаш истинод намуда, аввали соли 1988 Кумитаи ташкилии гузаронидани чорабиниҳоро ба шарафи 100-солагии Шӯриши Восеъ созмон дод. Дар натиҷа масъала ҳалли расмӣгирифт.

Аз интишори рисолаҳои пурмуҳтавои Ҷ.Пирумшоев чанд сол гузашта бошад ҳам, муҳимияту қимати илмӣ худро гум накардаанд. Онҳо дар омӯзиши таърихи Шӯриши Восеъ

нақши арзандае гузоштаанд.

ДРУЖБА, ПРОВЕРЕННАЯ ВРЕМЕНЕМ

Не случайно, что центральное место в объемном научном багаже крупного таджикского ученого – Хайдаршо Пирумшоева занимает глобальная тема: российско-таджикские отношения в исторической ретроспективе. Избрав её в самом начале своего исследовательского пути, он остался верен этой проблематике и по сей день. Значительная, если не самая большая, часть трудов ученого посвящена многогранным связям российского и таджикского народа в разные исторические периоды. Эта тема легла в основу и его диссертационной работы на соискание звания доктора исторических наук.

Вот как объясняет сам Хайдаршо Пирумшоев свою главную, но «пламенную страсть»:

- История взаимоотношений народов и стран всегда вызывали и вызывают повышенный интерес последователей. Дело в том, что судьба любого государства во многом зависит от того, насколько прочны и взаимовыгодны его связи с другими странами. Это особенно наглядно прослеживается в истории народов Средней Азии, разделивших в полной мере горечь внешних нашествий и внутренних противоречий, раздробленность и радость ощущения взаимных материальных и духовных связей. В то же время на этом фоне не менее тесно у народов среднеазиатского региона складывались и развивались отношения с их великим северным соседом - Россией...

История этих отношений, прошедших испытание временем, считает ученый, и поучительна, и интересна. События последних лет, к сожалению, одинаково печальные для всех народов стран СНГ, свидетельствуют о

прочности взаимных интересов.

Несмотря на все попытки разъединить народы, дружно жившие в одной из могущественных стран мира, они продолжают чувствовать взаимную привязанность друг к другу.

- История неоднократно доказывала простую истину, - говорит Хайдаршо Пирумшоев, - о том, что крайне трудно, да и невозможно одним махом разрубить все традиционно устоявшиеся узы, из которых сложились отношения народов. Это убедительно можно продемонстрировать на примере России и среднеазиатских государств, прежде всего русского и таджикского народов, взаимоотношения которых сложились еще задолго до образования Киевской Руси и продолжают поныне, несмотря на все события и перемены, происходившие в их жизни на разных этапах исторического развития...

Предметом особого пристального внимания ученого является средневековый период таких взаимоотношений. Имеющиеся источники и материалы свидетельствуют о большой взаимной заинтересованности русского и среднеазиатских государств в установлении и развитии торгово-посольских контактов. И хотя это в какой-то мере получило освещение в русской дореволюционной и советской исторической науке, однако до сих пор не было обобщающего комплексного исследования, и прежде всего в плане историографического изучения данной проблемы. С полным правом известный советский историк Н.Халфин, осознавая всю сложность и трудоемкость подобного исследования, замечал: «Взаимоотношения России с государствами Средней Азии, особенно со времен Московской Руси, представляют интересный и благодатный, хотя и чрезвычайно трудоемкий, сюжет. Но его всесторонняя разработка может быть под силу лишь большому коллективу».

За эту огромную по сложности работу и взялся Хайдаршо Пирумшоев. Она вылилась в очень ценную, солидную по объему монографию (338 стр.), изданную в 2000 году в Душанбе под названием «Российско-среднеазиатские отношения XVI – середины XIX вв. в русской историографии» (изд.:Маориф). Она стала первым фундаментальным трудом, посвященным комплексному историографическому изучению работ русских дореволюционных исследователей в освещении российско-среднеазиатских отношений этого периода. Всесторонний анализ, сопоставление с опубликованными и неопубликованными материалами по данной проблеме позволили автору монографии выявить вклад и оценить заслуги русских исследователей. Хайдаршо Пирумшоеву пришлось проделать поистине гигантскую работу ввиду обширности имеющейся литературы, а также многочисленных документов – писем, рапортов, донесений, отчетов, дневников и др. Достаточно сказать, что только количество примечаний с ссылкой на источники достигло в монографии прямо-таки рекордной цифры – 935!

Автором этого капитального труда подробно проанализировано освещение российско-среднеазиатских отношений в работах российских исследователей, посвященных периодам правления Петра I, его преемников, Екатерины II. С интересом читаются разделы, рассказывающие об экспедиции в Хиву и Бухару Бекович-Черкасского, посольствах Флорио Беневини, Муравьева, Негри, Никифорова, Данилевского, миссиях Бутенева и Игнатьева, военном походе Перовского.

Вывод ученого однозначен: именно русским дореволюционным исследователям – Н.И.Веселовскому, В.В.Григорьеву, А.Миддендорфу, В.В.Бартольд и многим другим – довелось не только встать на путь подлинно научного изучения среднеазиатского региона и заложить его

основу, но и воспитать целую плеяду своих последователей.

В целом, считает Хайдаршо Пирумшоев, комплексное изучение наследия русских исследователей способствует воссозданию реальной картины взаимосвязей на разных этапах развития России и Средней Азии. При этом, по его глубокому убеждению, позитивные моменты всегда брали вверх. И несмотря на все обвинения, развернувшиеся в последние годы, осуждающие экспансионистско-колониальную политику царизма, как заявляет ученый, Россия была и будет для народов Центральной Азии связующим звеном с мировой цивилизацией и культурой.

*Исмоил Раҳматов
Ҳасанҷон Шомуродов*

НАКЎПИНДОР, НАКЎГУФТОР, НАКЎКОР

*Ба ранҷ андар орі танатро равост,
Ки худ ранҷ бурдан ба дониш сазост.
Ба ранҷ андар аст, эй хирадманд ганҷ,
Наёбад касе ганҷ нобурда ранҷ.*

Фирдавси

Дар зиндагӣ инсонҳое ҳастанд, ки пешаашон танҳо некию накӯкорист ва дар айни замон чунин инсонҳо дили бузургу ақли расо ва маърифати баланд дошта, ҳаётро бо тамоми пешрафту пешбурдаш дарк мекунанд.

Инсон дар зиндагӣ як умр дар ҷустуҷӯ буда, барои маърифат ва мартабаи худ мекӯшад. Бахусус ақли илму ҳунар, тамоми умр дар талош асту хӯшае аз гӯшае мечинад. Зеро ҳунар мояи ифтихор ва шукӯҳи инсон мебошад. Ба ҳамин маънӣ Саъдии бузургвор мефармояд: «Ҳунар чашмаи зоянда аст ва давлати поянда ва агар ҳунарманд аз давлат бияфтад, ғам набошад, ки ҳунар дар нафси худ давлат аст, ҳар ҷо ки равад, кадр бинад ва ба садр нишинад ва беҳунар луқма чинаду саҳтӣбинад».

Бузургони гузашта ақли илму ҳунар ва инсонҳои хирадманду оқилро дар мартабаҳои гуногун дидаанду мақому манзалати онҳоро муайян кардаанд. Аз файласуфи бузург Сукрот пурсидаанд: «Бо кадом кас унс гирифтани лоиқтар аст?» Гуфт: «Бо одами оқилу дурандеш ва некрой».

Манзур аз гуфтаҳои боло он аст, ки имрӯз ҳам дар ҷомеаи мо шахсоне ҳастанд, ки фазлу хиради воло доранд ва пешаи онҳо танҳо хидмат ба халқу миллат ва фарҳанги он аст.

Яке аз чунин мардони фозилу накӯкор, доктори илмҳои

таърих, профессор Ҳайдаршо Пирумшоев мебошад. Фозиле барҳақ гуфтааст:

Дарахте, ки парвардқ, омад ба бор,

Бубинӣбараиш ҳам кунун дар канор.

Гараш бор хор аст, худ киштақ,

Вагар парниён аст, худ риштақ.

Ҳ.Пирумшоев 30 декабри соли 1944 дар деҳаи Лахши деҳшӯрои Водхуд, ки яке аз деҳаҳои зебоманзари кӯҳистонзамин ба шумор меравад, дар хонадони омӯзгор Пирумшо Роҳатов ба дунё омадааст. Водхуд дар шафати қаторкӯҳҳои бошукӯҳ чой гирифта аз қадимулайём бо табиати зебо ва фусункораш, ҳамчунин бо донишмандону гӯштингирони овозадораш дар дилу дидаи мардумони кӯҳистон чойгузин буд. Шахси хирадпеша Пирумшо Роҳатов, ки як зиёии асил буд, дар натиҷаи меҳнати ҳалол, донишу ахлоқи ҳамида, натавон ба ноҳия, балки дар саросари вилоят ва берун аз он як шахсияти намоён маълум буд, кӯшиш мекард, ки фарзанди нахустинаш инсони бофарҳанг ва ҳамаҷониба комил ба воя бирасад. Ҳайдаршои ҷавон баъди таҳсили синфи 8 бо маслиҳати падар бо мақсади идома додани таҳсил роҳи шаҳраки Навободи ноҳияи Фарм (ҳоло Рашт)-ро пеш гирифт. Омӯзишгоҳи педагогии Навобод дар он давра маркази тайёр намудани омӯзгорони синфҳои ибтидоии ҷумҳурӣ буд.

Чи тавре, ки профессор Ҳайдаршо Пирумшоев иброн мекунад, таҳсили 3-сола дар омӯзишгоҳ дар ҳаёти минбаъдаш нақши калон бозид. Ҳайдаршои ҷавон хангоми таҳсил дар омӯзишгоҳ дӯстони зиёд пайдо кард. Шавқу рағбати ӯ нисбати омӯхтани таърихи кишвар ҳамчунин мутолиаи ашъори классикони форсу тоҷик ва рус хеле зиёд шуда буд. Шояд истеъдоди баланди шеърдонӣ ва шеърғӯии ӯ маҳз аз ин давра ибтидо гирифта бошад.

Майлу рағбат ба омӯхтани таърихи ниёгон ӯро ором намегузошт. Ин аст, ки баъди хатми Омӯзишгоҳи педагогк,

Ҳайдаршо соли 1963 ба факултаи таъриху филологияи Донишкадаи давлатии омӯзгории Душанбе ба номи Т.Г.Шевченко (ҳоло Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ.Қўраев) дохил мегардад. Муҳаббати бепоён ба илму дониш ва қобилияти ташкилотчигии ӯ маҳз дар ҳамин Донишкада зухур меёбад.

Азбаски он давра донишҷӯёни макотиби олияз хизмати ҳарбӣёзод набуданд, моҳи ноябри соли 1964, ӯ ба сафи Артиши Шӯравӣдаъват карда шуд. Ҳангоми хизмат Ҳайдаршо бо зиракқ, хушмуомиағйва часурйаз дигарон фарқ мекард, ки ин хислатҳои ӯро ҳайати фармондеҳон ва ҳамяроқонаш меписандиданд. Ҳайдаршои варзишгар дар зарфи се соли хизмат пайваста дар мусобикаҳои варзишӣширтироқ карда, борҳо ба чоизаҳо мушарраф гардидааст.

Соли 1967 Ҳ.Пирумшоев баъди адои хизмати ҳарбӣтаҳсилашро дар Донишкадаи педагогӣидома медиҳад. Маъмурияти факултаи таъриху филология қобилияти баланди ташкилотчигиашро ба назар гирифта, ӯро ба вазифаи Раиси хобгоҳи донишҷӯён таъин мекунад. Ногуфта намонад, ки Ҳайдаршои чавон дар як муддати кӯтоҳ тавонист хобгоҳи донишҷӯёни факултаро дар байни хобгоҳҳои Донишкада ба хобгоҳи намунавӣтабдил диҳад. Қобилияти баланди донишандӯзӣйва ташкилотчигӣёътибори ӯро байни устодон ва донишҷӯёни Донишкада хеле баланд бардошт.

Инак мӯҳлати таҳсил поён меёфт. Рӯзе мудири кафедраи таърихи ИҚШС, доктори илми таърих, шодравон Одил Рустамович Маҷлисоев ба наздаш Ҳайдаршо Пирумшоевро даъват намуда, бо як оҳанги ғамхорона, вале бо қатъияти ба худ хос пурсид: «Писарам Ҳайдаршо мӯҳлати таҳсилат имрӯзу фардо поён меёбад, тақсмоти расмӣҳам аз тарафи Вазорати маорифи чумҳурӣсар шудааст, пагоҳ навбати факултаи мо ҳаст. Ту чӣнақша дорқ, кучову кадом шуғлу

фаъолиятро пеш мегирк?»

Ин суол, ки аз даҳони чиддитарин устои Донишкада мебаромад, барои Ҳайдаршо ғайричашмдошт буд. Ў посух дод: «Устод, то ҳол фикр накардаам, намедонам. Кучое ки лозим донанд, роҳхат диҳанд, меравам. Агар имкон шавад, баъди ду соли кори омӯзгорк, ки барои хатмкунандаҳои Донишкада ҳатмӣ аст, ба кори илмқ-таҳқиқотӣ машғул мешавам». Ҳанӯз сухани Ҳайдаршо поён наёфта, профессор О.Р.Мачлисов гуфт: «Кифоя, ман ҳаминро фаҳмиданӣ будам, донишатро хуб санҷидам, қобилияти навиштан дорк, маърӯзаҳоят мантиқи илмӣдоранд, аз хизмати ҳарбӣгузаштақ, забони русиро ҳам, ки барои омӯзиши адабиёту сарчашмаҳо хеле муҳим аст, хуб медонк. Ман бо декани факулта, дотсент Начмиддин Сангинов маслиҳат мекунам ва туро ба сифати ассистенти (муаллими коромӯз) кафедра ба кор мегирем. Имрӯз рафта бо падарат бо телефон маслиҳат кун. Акнун, аз паси супурдани имтиҳонҳои давлатӣ шав».

Қайд кардан бамаврид аст, ки профессор О.Р.Мачлисов, ки ҳамеша як қиёфаи чиддӣ ва таҳдидомез дошт, воқеан инсонии покзамир ва донишмандии асил буданд (рӯҳашон шод бод). Ҳайдаршо Пирумшоев устодаш О.Р.Мачлисовро ҳамеша бо муҳаббат ва эҳтироми зиёд ба хотир оварда мегӯяд, ки саҳму нақши ӯ, чун роҳнамо ва роҳбари аввалини илмӣ дар рушду такомули илмӣ ва ташаккули шахсияташ беандоза бузург буд.

Ҳамин тавр, соли 1970 Ҳайдаршо Пирумшоев ба вазифаи муаллими кафедраи таърихи ИҶШС таъин гардид. Ў дар тӯли ду соли кор дар донишкада ба толибилмон дарси илму ирфон ва зиндагию муҳаббатро омӯхт. Вақтро самаранок истифода

бурда, дар соатҳои ҳолида дарсҳои устодон иштирок мекард, то нозукиҳои пешаи омӯзгориро бештар биёмӯзад. То нисфи шаб мутолиа мекард, менавишт, меандешид. Рӯзҳои ҳолинадост. Ӯ то бевактиҳо рӯзҳои шанбею якшанберо дар китобхонаҳои ҷумҳуриба номи А.Фирдавсия Академияи илмҳои ба номи И.Гандӣсипарӣ мекард.

Моҳи октябри соли 1972 Ҳ.Пирумшоев ҳуҷҷатҳои ба шӯъбаи рӯзонаи аспирантураи Донишқада супорид ва баъди бомуваффақият супоридани имтиҳонҳои дохилшавӣ аспиранти кафедраи таърихи ИҶШС гашта, ба шохроҳи фарроҳи илм боз ҳам бештар ворид мегардад. Мавзӯи тадқиқоти илмии ӯ «Инъикоси таърих ва ҳаёти шаҳрҳои Бухорои Шарқии охири асри XIX – ибтидои асри XX дар асарҳои муҳаққиқони рус» ном дошт. Ӯ таҳти роҳбарии устодаш профессор О.Р.Маҷлисӯв пайваста адабиёти заруриро меомӯхт ва дар натиҷаи сафарҳои илмӣ дар байғониҳову китобхонаҳои шаҳрҳои Москва, Ленинграду Тошкент, маводҳои заруриро мавриди мутолиаи таҳқиқ қарор медод. Дар натиҷаи заҳматҳои мунтазам Ҳ.Пирумшоев соли 1979 рисолаи номзадиашро дар шаҳри Тошканд бомуваффақият дифоъ намуда, соҳиби унвони номзади илмҳои таърих гардид.

Сипас ӯ дар кафедраи таърихи ИҶШС аввал ба ҳайси муаллими калон, баъдтар иҷрокунандаи вазифаи дотсент ва аз моҳи октябри соли 1985 дотсенти кафедраи таърихи ИҶШС гардид. Ҳамзамон дар қорҳои ҷамъиятии факулта ва донишқада фаъолона ширкат меварзид. Аз моҳи октябри соли 1985 то моҳи ноябри соли 1995 сарвари факултаи таърих буд. Маҳорати баланди ташкилотчиғию серталабии ӯ нисбат ба худ ва атрофиёнаш маҳз дар солҳои сарварии

факултаро ба ўҳда доштан, пурра зоҳир гардид. Ў пайваста мекўшид, ки омўзгорон ҳамеша нисбати шогирдон масъулиятшинос бошанд, донишчўён дар навбати худ донишдўсту хушахлоқ, бомаърифат ба камол бирасанд. Бояд гуфт, ки ў дар муддати кўтоҳ тавонист факултаи таърихро ба яке аз марказҳои илмқ-тадқиқотйва тайёр намудани кадрҳои таърихшинос табдил диҳад. Дар факултаи мазкур олимони намоёни ҷумҳурйакадемикҳо М.Э.Эркаев, Р.Масов, Н.А.Акрамов, Т.Тўхтаметов, О.Р.Мачлисов, профессор М.М.Муллоев ва дотсентон Н.С.Сангинов, М.Ш.Шерғозиев, Ш.И.Исмоилов, И.И.Исмоилов, С.Сирчиддинов, С.Н.Нарзуллоев, Н.К.Қосимов, Н.Д.Давлатбеков, И.Р.Раҳматов, Х.Д.Давронов, М.Ш.Шарипов, Д.К.Кабутов, С.Б.Бобоев, Ф.К.Қурбонов ва дигарон ба шогирдон дарс меғуфтанд.

Ноғуфта намонад, ки кори тўлони чамъиятқ-ташкилотчигқ, ки қабл аз ҳама ба сарвари факултаи таърихи Донишкада вобаста буд, ба фаъолияти тадқиқотқ-илмии Ҳ.Пирумшоев то андозае монеа эҷод мекард. Аммо ў вақтро хеле босамар истифода мекард. Ҳангоми сафар ба ноҳияе, ё ташриф ба хонаҳои дўстон навиштаҷоти илмйва борхалтаи китобхоро ҳамеша ҳамроҳ гирифта, фикру зикраш мунтазам ба кори илмйбанд буд.

Боре бо тақозои роҳбарияти Донишкада устодону донишчўёни факулта дар симпозиуме, ки дар толори илмии Донишкада меғузашт, ширкат доштем Ҳангоми тафреҳ ҳар кас бо коре машғул буд: сўхбатҳо, мубоҳисаҳо, ҳазлу шўҳй ва ғ. Ҳ.Пирумшоев дар ҷои ғафлате дар кунҷи толор нишаста чизе иншо мекард. Ҳамроҳи дотсент Х.Давронов назди ў рафта, фаҳмиданйшудем, ки ба чймашғул аст.

Ҳ.Пирумшоев сар набардошта гуфтанд, ки бегоҳдирӯз бояд тақризе ба як рисолаи илмӣ менавиштам. Ба хона меҳмон омад ва имконият нашуд, ки онро ба охир расонам. Ҳоло тақризо навишта омода кардам, зеро фардо муҳокимаи рисола сурат мегирад. Х.Давронов гуфтанд: Ҳайдаршо Пирумшоевич, як гуфтание дорам, агар гӯям, Шумо чӣ посух медиҳед? Аслан, ҷои Шумо дар Академияи илмҳо, кохи илмӣ рифон аст, то пурра ба таҳқиқоти илмӣ машғул шавед». Ҳамин тавр ҳам шуд. Соли 1996 баъди дифои рисолаи докторӣ Ҳ.Пирумшоев дар баробари кори кафедраи Донишгоҳ бо даъвати роҳбарияти Пажӯҳишгоҳи таърих вази фаи мудири шӯъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дӯш гирифт.

Бояд қайд кард, ки дар оғози солҳои 90-ум дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро бӯҳрони шадиди иқтисодӣ ва маънавиятӣ фаро гирифт. Аммо ин ҷанг иродаи устувори устод Ҳ.Пирумшоевро шикаста натавонист. Алорағми баъзе устодон, ки ба мушкилоти зиндагӣ тоқат накарда, касбашонро тарк мекарданд, устод фаъолияти омӯзгориро идома дод. Ба маоши ночиз қаноат карда, заҳмат мекашид, ба донишҷӯён доир ба нозуқиҳои илми таърих сабақ гуфта, тамоми дониш ва ғайрати худро баҳри беҳбудии қори тадрису тарбия сафарбар мекунад. Ӯ барои пешбурди донишу маърифати насли ҷавон чун ояндаи Тоҷикистон соҳибистиклол тамоми нерӯи ақлонӣ ва ҷисмонӣ худро сафарбар менамояд.

Соли 1996 нашриёти «Ирфон» рисолаи устод Ҳ.Пирумшоевро дар мвзӯи «Муҳаққиқони тоинқилобии рус

оиди сиёсати Русия дар Осиёи Миёна дар асри XVIII» аз чоп баровард. Дар ин асар самараи заҳмату ҷустуҷӯҳои чандинсолаи ӯ гирд оварда шудааст. Муҳаққиқ дар ин асар тамоми самтҳои робитаҳои байни Россияву Осиёи Миёна, алалхусус алоқаҳои дипломатию тичоратиро бо далелҳои муътамад таҳқиқу таҳлил карда, сиёсати расмии Россияро дар минтақа ҳамаҷониба мавриди баррасӣ қарор додааст. Рисолаи мазкур дар омӯзиши таърихнигории тоинкилобии рус ҳиссаи пурарзише маҳсуб меёбад.

17 октябри соли 1996 устод Ҳайдаршо Пирумшоев таҳти роҳбарии академики Академияи илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор, олими оламшумул Б.А.Литвинский дар Шӯрои илмии Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Муносибатҳои Россияву Осиёи Миёна дар асри XVI ва миёнаи асри XIX дар таърихнигории рус» рисолаи докторӣ дифоъ намуд. Дар рисолаи худ устод аввалин шуда, ба таври мукамал мақсадҳои ниҳойва зоҳирии экспедитсияи Бекович-Черкасскийро, ки бо ташаббуси Пётри I ташкил шуда, ба таври фоҷиавӣ анҷом ёфта буд, ҳамаҷониба инъикос намудааст. Бояд зикр кард, ки устод аввалин шуда дар таърихшиносии ватанӣ ба таҳлили ин масъала аз назари илмӣ беғаразона даст задааст. Устод хизмати бузурги муҳаққиқони тоинкилобии рус, муносибати иқтисодиву тичоратии он даврро пурра мавриди таҳқиқу таҳлили амиқ қарор додааст.

Дар солҳои охир доираи таҳқиқоти устод хеле густурда ва доманадор гардида аз таҳқиқи проблемаҳои мухталифи таърихшиносии назарияи таърих то омӯхтан ва дастрасии мардум гардонидани паҳлӯҳои гуногуни ҳаёти чехраҳои

намоёни сиёск-илмйва чамъиятии чумхуриро дар бар мегирад. Чунончи, тадқиқотҳои зерин аз ҷумлаи онҳо мебошанд: «Тоҷикистон дар асарҳои тадқиқотчиёни тоинқилобии рус» (Душанбе, 1990. 20 ҷузъи ҷопк, дар ҳаммуаллифк); «Муҳаққиқони тоинқилобии рус оиди шаҳрҳои Бухорои Шарқ, охири асри XIX – ибтидои асри XX» (Душанбе, 1992. – 130 с.); «Таърихи омӯзиши Шӯриши Восеъ» (Душанбе, 1998. – 140 с.); «Муносибатҳои Россия ва Осиёи Миёнаи асрҳои XVI – нимаи XIX дар таърихнигории рус» (Душанбе, 2000. – 338 с.); «Ҷовидон дар ёдҳо» (Душанбе, 2000. – 168 с.); «Ванч» (очерки илмқ-оммавк) (Москва, 2004. – 610 с.); «Кашшофи нақди таърих» (Душанбе, 2004. – 160 с.) ва ғайра.

Устод Ҳ.Пирумшоев худро шахси хушбахт меҳисобад, ӯ бо пайраҳаи падар рафта, шогирдони зиёдеро тарбия кардааст. Таҳти роҳбарии ӯ як нафар рисолаи докторӣ ва панҷ нафар рисолаи номзадӣ ҳимоя кардаанд, ки як нафари онҳо шаҳрванди Ҷумҳурии Исломии Эрон мебошад. Боз 5 нафар шогирдони ӯ омодаи дифои рисолаҳоянд. Дастпарварони устод дар тамоми ғӯшаву канори ватани азизамон Тоҷикистон ва берун аз он ба таълиму тарбияи насли наврас машғул ҳастанд.

Устод оилаи хуб ва намунавӣ дорад. Панҷ фарзанди ҷигарбандаш касби падар – омӯзгориро интихоб намудаанд. Ҳамсари меҳрубони устод - апаи Давлатбибӣ корманди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ дар ноҳияи Синои шаҳри Душанбе мебошад. Падари устод, пири хирадманд Роҳатов Пирумшо, ки ба синни мубораки 88 расидаанд, имрӯз дар сояи давлати фарзандонаш, профессор Ҳайдаршо ва расоми чирадасти ҷумҳурӣ Салимшо, наберагону

абераҳо давлати пирӣ меронад.

30 декабри соли 2004 олими шинохта ва пурмахсул, инсони поквичдону ҳалолкор, мураббии ҷавонон профессор Ҳайдаршо Пирумшоев ба синни мубораки 60 кадам мегузорад. Мо шогирдон ва дӯстон ба ин ҷашни фархунда, шасти камолоти устод азизро табрику муборакбод гуфта, дар фаъолияти илмқ-эҷодии ӯ комёбиҳои беназир таманно дорем.

САБАҚЕ АЗ МАКТАБИ ИЛМИИ ПРОФЕССОР ҲАЙДАРШО ПИРУМШОЕВ

Соли 1973 донишҷӯи соли аввали Донишкадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода будам. Гурӯҳи соли аввали факултаи китобдорӣ хеле зиёд буд. Ҳама, аз тамоми гӯшаву канори кишвар ҳамчун хоҳару бародар таҳсил мекардем. Дарсҳо пурмӯҳтаво ва шавқовар мегузашт. Лаҳзаҳои зиёди фаромӯшнашавандае аз он давраи зебои донишҷӯӣ ба хотирам нақш бастааст. Ҳангоме, ки дарси «Таърихи мамлакатҳои хориҷӣ» бори аввал оғоз ёфт, ба синфхона ҷавони миёнкадаи зебоандоми сафедру ворид гардида, бо табассум салом гуфт. Аз оғоз то ба анҷом ин дарс пурмазмуну шавқовар буд. Аксари донишҷӯён ба ин дарс тавачҷӯҳои хоса доштанд. Як ҳамкурси мо, ки дар дарсҳо гоҳ-гоҳ иштирок намекард, дар рӯзҳои имтиҳонӣ пайдо шуда, даъвои санҷиш супорӣ кард. Навбат ба қабули санҷиш аз ҷониби «Таърихи мамлакатҳои хориҷӣ» расид. Омӯзгор ба мо аз рӯзҳои аввал эълон доштанд касоне, ки дар дарсҳо ҷаълола ширкат кунанд, дар гирифтани санҷиш имтиёз пайдо мекунанд. Рӯзи санҷиш ҳам фаро расид. Қатори дигарон ҳамон ҳамкурси мо Абдуқодир аз ҷояш хеста гуфт: - Муаллим, ман ҳам ҷаъол будам ва ба касе ҷанҷол накардам! – Санҷиши манро гузоред! Муаллим табассум карда гуфтанд: - Шумо дар дарсҳо ҷаъол набудед! Албатта устод меҳрубонӣ карданд. Абдуқодир низ санҷиш гирифт. Ў пас аз хатм, солҳои зиёд дар органҳои умумӣ дохилӣ дар вазифаҳои муҳталиф кор кард. Ҳангоми дар шӯъбаи назди фурудгоҳ будаи шӯъбаи корҳои дохилии ноҳияи Роҳи Оҳан кор кардан ба ман гуфт, ки ҳамон воқеъаро ба ёд меораму хичолат мешавам. Агар устодро бинам шарм медорам. Лекин самимияташон хеле

баланд буд. Ҳамон омӯзгори чавон Ҳайдаршо Пурумшоев буданд. Минбаъд устод дар Донишгоҳи омӯзгории ба номи Қ.Қўраев солҳои зиёд ба ҳайси омӯзгор, дотсент, профессор, декани факултаи таърих, мудирӣ кафедраи коркардаанд ва имрӯз низ идомаи кордоранд. Устодро гоҳе дар маҳфилҳои илмиву конференсиҳои мухталифи меҳнам.

Пас аз ҳимояи рисолаи номзадӣ дар Донишқадаи фарҳанги Маскав соли 1993 хоҳиши навиштани рисолаи докторӣ намудам. Таърихи санъати тасвирии тоҷик, ки ба пуррагӣ омӯхта нашудааст, маро ба он ҳидоят кард, ки маҳз ба ҳамин проблема машғул гардам. Маводи зиёдеро, ки солҳо аз китобхонаҳои кишвар ва хориҷи он ҷамъоварӣ карда будам, тафсир мекардам. Аммо ҳанӯз бо касе дар хусуси рисолаи докторӣ сӯҳбат накарда будам. Боре бегоҳӣ дар идораи машғули кор будам. Нохост дӯстам Ҳасанҷон даромада омад. Болои миз китобу қоғазҳои парешонро дида пурсид, ки чӣ кор мекунам. Гуфтам, ки аз қисми бегоҳӣ пас аз фориғ аз қори маъмурӣ ба қори илмӣ машғулам, яъне рисолаи докторӣ менависам. Пас кунҷковона пурсид: - Мушовири илмиат кист? Бо табассум гуфтам, ки ҳанӯз мушовири илмӣ надорам. Пас вай гуфт, ки биё фардо назди як профессор меравем, ки ман шогирдаш ҳастаму ҳоло болои рисолаи докторӣ кор мебарам. Пиромунӣ мавзӯи шумо маслиҳат хоҳад дод. Вале ӯ иқрор нашуд, ки он профессор кист? Мо озими қабати дуҷуми институтҳои таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гардидем. Ба яке аз ҳуҷраҳои тарафи офтобрӯ ворид шудем. Паси миз устод Ҳайдаршо Пурумшоев менишастанду машғули кор буданд. Баробари воридшавӣ устод маро дидан замон бо табассум - биё шогирд гуфтанду аз ҷояшон хестанд. Ҳарду якдигарро ба оғӯш кашидем. Рафиқам ҳайрон шуда гуфт: - Шумо магар якдигарро мешиносед! Устод ҷавоб гуфтанд, ки чаро не, ҳанӯз соли 1973 дар Донишқадаи давлатии санъати

Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода дарсаш додаам. Имрӯз сарвари китобхонаи миллимебошад. Сипас навиштахоямро нишон додам. Устод пас аз чанде андеша гуфтанд, ки мавзӯ муҳим ва барои таърихи тоинкилобии халқамон зарур аст. Ҳамин тавр мавзӯ ба Шӯъбаи таърихи қадим, асримиёна ва нав вобаста гардиду ман бори дигар шогирди устод шудам. Як чизро ҳис кардам, ки маҳз дар институти номбурда докторант будан, масъулияти хеле ва хеле калон дорад. Таҳқиқи илмқ, масъалагузорқ, мунозираи илмқ, сабки нигориш, фаҳмиши моҳияти он ба таърих омилҳое мебошанд, ки аз пажӯҳишгар иродаи тавоно, дониши мукамал ва муносибати сангинро талаб мекунад. Амалшудани аксар омилҳои ёдрасшуда, аз таҳқиқотҷироҳнамо, дониستاني усулҳои мухталифи пажӯҳишро талаб мекунад. Дар ин амал мақоми роҳбари илмӣ ва мушовири илмӣ хеле ҷашмрас аст. Маҳз роҳбар аз афкори пора-пора, сохтани чизи мукамалро ба тадқиқотҷиймеомӯзад. Дар ин чода фаъолияти устод Ҳ.Пирумшоев лоиқи шарҳу баён аст. Кор бо мушовири илмӣ дар воқеъ барои ман бисёр масъалаҳоро рӯшан кард. Бахусус, заҳматкашқ, гашта баргашта рӯ овардан ба сарҷашмаҳо, амиқ кардан, таҳлили ақоиди муаллифони мухталиф, баёни андешаҳои мустақили хеш, риояи одоби таҳқиқ, эҳтироми кулли муаллифоне, ки сари мавзӯи таҳқиқ ҷанбаҳои мухталифи он тадқиқот анҷом додаанд ва ғайраву ҳоказо.

Ҳ.Пирумшоев ҳамеша серташвишу серамал аст. Дар сари мизи кориаш чанд китоби нотамо, мақолаҳои мухталиф, ба таълифи ҳар яки онҳо вақт меёбад. Ба донишҷӯёни Донишгоҳи омӯзгорӣ ба номи Қ.Ҷӯраев, Донишгоҳи Россияву тоҷикқ-(славянқ) лексия меҳонад. Мудири кафедра мебошад. Мудири шӯъбаи таърихи қадим, асримиёна ва нави институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ АИ ҚТ буда, маҳз дар ҳамин чо

тахқиқотҳои зиёдеро анҷом додаанд. Ба гуфтаи устод вақти зиёдро дар навиштани асарҳо сарф мекунад. Соати кори ӯ меёр надорад, аз 10-12 соат зиёд аст. Ҳеч гоҳе дар муддати ин солҳо ба ҷое барои истироҳат нарафтааст. Бо ҳама гуна серкорк, ба ҷиддияти том бо унвонҷӯёҳу докторантҳо кор мебарад. Унвонҷӯёҳу зиёд, мавзӯи рисолаҳо гуногун, яке чанбаъи таърихӣ, дигаре таърихнигорӣ, сеюмин дар сарҳади чанд соҳа, ҳислатҳои гуногун. Дар ҳама ҳолат самимияти устод беш аз ҷиддият аст. Магар, ки самимият ноаён дар вучуди шогирдон ҷиддиятро афзун мекунад. Ин ҳислати устод маҳорати равандонии ӯро нишон медиҳад. Ҳислати рафтори ҳар шогирдро меомӯзад, сипас бо онҳо кор мебарад. Бо вучуди серкорӣборе нашондиҳаам, ки гуфта бошад: - «Вақт надорам!» Ҳамеша бо самимият нисбати тадқиқотҳои ин ва ё он унвонҷӯ ҳарф мезанад. Ба муваффақиятҳои онҳо баҳо медиҳад. Мушкилоти ҳар якеро дарк мекунад. Ҷое мешавад, ки бо унвонҷӯ якҷоя ба китобхона меравад, сарчашмаву маводи зарурӣдастрас мекунад. «Албатта, танҳо серталабӣ ва ба ибораи маъмули баъзе роҳбарҳо «намешавад» самара надорад, - мегӯяд Ҳ.Пирумшоев. Имрӯз, кӣбе мушкилот аст? Дарди дили ҳар як тадқиқотчиро доништа, мушкилоти онҳоро бояд дарк кард».

Борҳо мешунавам ва ба ман ҳам бо ҳамин суол муроҷиат кардаанд: - «Муаммо дар ҷист, ки бисёриҳо ба Ҳ.Пирумшоев унвонҷӯ шудан мехоҳанд?» Посух ин аст: Инҷо муаммо нест. Гап сари боз ҷизи муҳим – муносибат аст. Муносибати устод ҳамеша хайрхоҳона, беғаразона, воқеъан бародарона аст. Ҳамчун роҳбари илмӣзаҳмат мекашад. Зина ба зина амалиётҳои мураккаби тадқиқотро ба шогирдон талқин мекунад. Унвонҷӯе агар ба сабабҳои гуногун гоҳе наметавонад сатре рӯи қоғаз биёрад, назди устод ҳичолат мешавад, ҳатто ба ноумедӣмеравад. Устод ҳолати ботинии онҳоро ба зудӣдарк мекунад ва ба табассум

мегӯяд: - «Рав каме аз қоғазу қалам фориғ бош. Роҳат кун. Ҳамааш ба ҷои худ меояд». Алфози самимии устод онҳоро аз ясу ноумедӣба ҷустуҷӯи нави илмӣхидоят мекунад. Дидаам ва шунидаам роҳбаронеро, ки ба унвонҷӯ мегуфтанд: - «Аз ту олим-полим намебарояд, хубаш рав аробакаш шав!» Аммо устод Ҳ.Пирумшоев аз ҷунин муносибат дар каноранд. Пӯшида нест, ки шогирдони устод ҳама рисолаҳои худро сарбаландона дифоъ мекунанд, сафашон меафзояду ба Мактаби Ҳ.Пирумшоев ворид мегардад. Ҳар касе метавонад аз ин мактаби илмӣ, ки раванд, сабқ, равиш ва услубҳои пажӯҳиши ба худ хос дорад, сабақе гирад. Имрӯз низ унвонҷӯю докторантҳои устод ба ҳамдигар наздику меҳрубонанд, ҳангоми мушкилот якдигарро дастгиранд. Онҳо аз манотиқи гуногуни кишвар ва хориҷа мебошанд. Устод ҳамеша мекӯшад ба ниёзмандон дасти мадад дароз кунад ва дили касеро наранҷонад. Дар дифоъи рисолаҳои номзадиву докторӣдар Шӯроҳои Академияи илмҳо, донишгоҳу донишкадаҳои ҷумҳуриба ҳайси довар ва муқаррир мунтазам ширкат меварзад.

Дар соҳаи басо душвори таърих – таърихнигорӣустод кӯшидааст ҷои худро дошта бошад. Асарҳои таърихнигории ӯ, ба мавзӯҳои мухталифи таърихи тоинқилобии тоҷик бахшида шудааст. Бахусус, дар омӯзиши муносибатҳои Русия ва Осиёи Миёна дар миёни олимони Осиёи Марказӣнақши худро гузоштааст. Аз ҷумла асарҳои (монографияҳо) «Тадқиқотчиёни тоинқилобии рус оиди шаҳрҳои Бухорои Шарқ, охири асри XIX – ибтидои асри XX» (дар ҳаммуаллифк;¹ «Тадқиқотчиёни тоинқилобии рус доири сиёсати Русия дар Осиёи Миёна дар асри XVIII»,² «Муносибатҳои Русия ва Осиёи Миёнаи асрҳои XVI – нимаи асри XIX дар таърихнигории рус». Дар маҷмӯъи устод Ҳ. Пирумшоев муаллифи 200 корҳои илмӣаз ҷумла 15 монография мебошад. Дар майдони илм ба ақидаи Комил

Бекзода бояд «ҳар яки мо дар роҳи хизмат ба халқу Ватан худ шурӯ шавк ва матонату часорати профессор Ҳ.Пирумшоевро дошта бошем».⁴ Асарҳои таърихнигории устод Ҳ.Пирумшоев аз лиҳози муҳтаво, таҳлили воқеъот, арзёбии онҳо, забони раван бесобиқа мебошанд. Баҳои ҳар як ҳодисоту далели таърихӣ аз нуқтаи назари ҳамон давра барои таърихнигор вазифаи аввалиндарача аст. Зеро яке аз вазифаҳои муҳимтарини таърихнигорӣ омӯзиши таърихи инкишофи усулҳо ва равишҳои тадқиқоти таърихӣ, тарзҳои тафсиру таъбири сарчашмаҳои таърихӣ мебошад. Аз силсилаасарҳои таърихнигории Ҳ.Пирумшоев маълум мешавад, ки ӯ дар ин ҷанба низ қомеъ шудааст. Дар таърихнигорӣ Ҳ.Пирумшоев воқеъан пас аз асосгузори таърихнигории тоҷик академикон А.А.Семенов, С.Айнқ, Б.А.Литвинский, Б.И.Искандаров, А.Мухторов, Р.Масов, профессорон Н.Акрамов, О.Боқиев устувор меистанд.

Модоме, ки аз боби устоду мураббӣ дар ҷодаи илм ҳарф мезанем, ноаён мебинем, ки Ҳ.Пирумшоев худ намунаи ибратанд. Ӯ ҳамеша аз пирони таъриху таърихнигории тоҷик, ки дар рушду такомули фаъолияти илмиву таълимиаш саҳм гирифтаанд, бо самимияту муҳаббат ёдовар мешавад. Устодон академикҳо Б.Искандаров, Б.Литвинский, профессорон М.Эркаев, О.Мачлисӣ ва А.Акрамов қабл аз ҳама вирди забони ӯ мебошанд. Ӯ ба таҳлили хизмати илмӣ онҳо навиштаҳои зиёде пешкаши мутахассисон намудааст. Бахусус, ӯ дар бораи мушовири илмӣ худ, муаррих ва бостоншиноси барҷаста, академики АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон Б.А.Литвинский, аъзои ифтихории ҷандин академияҳои дунё, ки имрӯз дар Институти шарқшиносии АИ Русия (ш.Маскав) қор карда, ба масоили муҳталифи давраҳои қадиму асри миёнаи таърихи халқи тоҷик тадқиқотҳои зиёде таълиф намудааст ва бо ӯ мунтазам мукотиба дорад, бо самимияту муҳаббат ҳарф мезанад. Аз хислату маҳорати муҳаққиқии ин олими

бузург ба шогирдон қисса мекунад. Бесабаб набудааст, ки байти зерин:

*«Бе мураббӣзери гардун муътабар натвон шудан,
Моҳи навро рафта – рафта чарх оламгир кард».*

ҳамеша аз забони устод шунида мешавад. Ӯ пиромуни ҳаёт ва ғаёлияти як зумра муҳаққиқони тоҷик силсиламақолаву китобҳо навиштааст. Нишон додани саҳми ҳар як муҳаққиқ, мактаб, сабку усули тадқиқи онҳо, баҳусус шахсияти онҳо дар ин ё он соҳа басо заҳматталаб ва масъулиятнок аст. Эътирофи доираҳои илмӣ ва ҷомеа гардидани донишмандони шоиста, аксар вақт аз омӯзиши мукаммали ғаёлияти ҳамаҷонибаи онҳо, саҳмашон дар рушду такомули илм ва эҷоди таъриху фарҳанг аз муррифии онҳо ба аҳли ҷомеа вобастагӣ дорад. Китоби ба тозагӯӣ чоп дидаи устод «Кашшофи нақди таърих» (Душанбе: Деваштич, 2004. – 160 с.), ки дар он ҳаёт, ғаёлияти илмӣ ва саҳми пойбарҷои муаррихи барҷаста, академик Аҳрор Мухторовро дар пешрафти илми таърихи тоҷик бо як ғасоҳати адибонаву таърихнигорона қаламдод намудааст, боз як намунаи равшани заҳмати ӯст дар ин самт. Устод Ҳ.Пирумшоев бо ғаёлияти самаранокӯ хоксоронаи худ дар ҷомеа мавқеи устувору чашмрас пайдо намудааст.

Яке аз паҳлӯҳои дигари ғаёлияти Ҳ.Пирумшоев, ки ҳамеша мадди назари ӯ қарор дошт дар маҷмӯи тарбияи кадрҳои соҳаи таърих, танзиму тақмили мазмуну муҳтавои китобҳои дарсқ, васоити таълимӣ роҷеъ ба таърих аст. Бо мақсади беҳбудии ин раванд бо ташаббус ва сарвари ӯ дар ҷумҳуриясоли 2003 нахустин бор созмони ҷамъиятии «Асосиатсияи ҷумҳуриявии омӯзгорони таърих, ҷомеашиносӣ ва ҳуқуқ» ташкил дода шуд. Ба ҳайати он олимони варзидаи ҷумҳурияи омӯзгорони кафедраву факултаҳои макотиби олийшомил гардиданд. Раиси Асосиатсия бо як овоз Ҳайдаршо Пирумшоев интиҳоб гардид. Дар муддати начандон зиёд Асосиатсия тавонист

тавассути бурсу лоихаҳои ба созмонҳои байналмилалӣ муқими Тоҷикистон пешниҳодшуда, китоби дарсиву маводи таълимии алтернативӣ ба ҷоп расонанд. Барои такмили дониши омӯзгорони макотиби ҳамагонӣ шаҳру навоҳии кишвар, таҳлили ниёзҳои онҳо семинару курсҳои омӯзишӣ доир намоянд. Бо мақсади омӯзишу таҳлили фаъолияти омӯзгорон, омодагии бонки иттилоотӣ, гузаронидани пурсиш дар факултаи таърихи Донишгоҳи омӯзгорӣ ба номи Қ.Ҷӯраев маркази иттилоотӣ– таҳлилии Ассоциатсия бо навтарин таҷҳизоти компютерию техниқбунёд ёфт. Дар ҳамаи ин амал саҳми сазовори Ҷ.Пирумшоев калон аст.

Зикри фаъолияти пурсамари илмиву таълимии устод барои муҳаққиқони оянда намунаи ибрат мебошад. Ҳанӯз фаъолияти гуногунпахлӯ ва гуногунчанбаъи ӯ таҳқиқи ҳамаҷонибаро тақозо менамояд. Зеро Ҷ.Пирумшоев аз он камтарин носирони ҷодаи таъриху таърихнигорӣ мебошад, ки бо сабки равону хоси худ маҳбуби ҳамагон шудааст.

Имрӯз устод дар айни камолоти фаъолияти илмӣ, таълимиву эҷодӣ буда, болои проблемаҳои муҳимтарини соҳаи таърих: омӯзиши назарияи таърихи халқи тоҷик ва таърихнигорӣ кор мебарад. Шогирдони мактаби илмӣ Ҷ.Пирумшоев аз донишу малака ва нуқтасанҷии ӯ баҳрабардорӣ мекунанд. Имрӯз сафи муҳаққиқони таърихи халқи тоҷик меафзояду нирӯи ақлонии миллат бузург мегардад, ки дар он саҳми доктори илмҳои таърих, профессор Ҷ.Пирумшоев низ арзанда аст.

ВУЧУДИ МАРДУМИ ДОНО МИСОЛИ ЗАРРИ ТИЛЛОСТ

Ин гуфтаҳои шайх Саъдии Шерозии бузург ба олими шинохтаи Осиёи Марказӣ Ҳайдаршо Пирумшоев тааллуқ доранд, ки дар байни тадқиқотчиёни илми таърихнигорӣ чун ситораи ҷилодиҳандаи осмонӣ маълум гаштааст. Дониши чуқури ҳаматарафа, масъулияти баланди инсонӣ дар зиндагӣ ва кори пурмаҳсулу мақсаднок, роҳу равияи илмӣ барои миллат зарурӣи олими нотақрорро муайян сохтааст. Ба ҷавонии худ нигоҳ накарда, корхоро ба анҷом расонидааст, ки онҳо худ зербунёди равияи илмӣ таърихшиносӣ буда, оянда дар асоси онҳо рисолаҳо ва китобҳои таълимию илмӣ бунёд месозанд. Дар корҳои таърихнигорӣ Ҳ.Пирумшоев фикру андешаҳои олимони таърихшинос аз нуқтаи назари нав таҳлил ва таҳқиқ шудаанд. Шиносӣ бо асарҳои пурбаҳои Ҳ.Пирумшоев «Тадқиқотчиёни тоинкилобии рус оиди сиёсати Русия дар Осиёи Миёна дар асри XVIII» муайян сохт, ки тадқиқотчиёни ин ки паҳлӯҳои гуногуни илми таърихи гузаштаю имрӯзаро эҷод ва равшан сохтааст, балки дар дохили он ба тадқиқотҳои географӣ низ аҳамияти калон додааст. Ин равияи илмӣ имрӯз дар ҷумҳурияи Ҷамоҳири Тоҷикистон омӯхта нашудааст. Ин асар ва корҳои илмӣ-тадқиқотӣ сершумори дигари Ҳ.Пирумшоев дар хати пайвастигии сарҳади бисёр равияҳои илмӣ, аз ҷумла ҷуғрофияи аҳоли, омилҳои ҷойгиршавии шаҳрҳо, масъалаҳои демографӣ, мавқеи захираҳои обӣ дар ташаккул ва рушди минтақаҳои алоҳидаи Осиёи Марказӣ таҳлили чуқури ҳидроёграфӣ додан. Дар ҳама тадқиқотҳои илмӣ, илмию амалӣ Ҳ.Пирумшоев саҳми олимони рус дар омӯзиши сарватҳои табиӣ ва аҳамияти онҳо дар ташкил ва ҷо ба ҷо гузориши қувваҳои истеҳсолкунанда, зиндагӣ ва урфу одатҳои мардуми маҳал аз нуқтаи назари илмӣ асоснок шудаанд.

Дар тадқиқотҳои минбаъда, ки асоси анҷоми рисолаи доктории Ҳ.Пирумшоев дар мавзӯи «Муносибатҳои Русияву Осиёи Миёна дар асри XVI ва миёнаи асри XIX дар таърихнигории Рус» мебошад, фикру ақидаҳои олимони русро дар муносибатҳои ташаккули илм, равияҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва пешбурду ривочи тичорат мавриди таҳлил қарор медиҳад.

Шиносойбо асарҳои Ҳ.Пирумшоев андешаи хонандаро ба ташаккули миллии миллат ва давлати тоҷикон мебарад. Дарвоқеъ олимону тадқиқотчиёни рус ба шароити вазнини иқтисодию иҷтимоӣ он давра нигоҳ накарда, барои омӯзиши комплекси ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмати шоистае кардаанд. Саҳми пурарзиши Ҳ.Пирумшоев дар он мебошад, ки ин дастовардҳои таърихро имрӯз дастраси донишҷӯён, омӯзгорон, олимони ҷумҳурӣ гардондааст. Аз тарафи олими шинохта навишта ва ба таъри расонидани 15 китоб ва садҳо мақолаҳои илмӣ шаҳодати он аст, ки донишҷӯён, унвонҷӯён, олимони аз қалами пурбаракати ӯ боз аз ин зиёдтар асарҳои илмӣ, илмӣ-тадқиқотӣ ва китобҳои дарсиро интизор мебошанд. Дар ин рӯзи саид, ба дӯст ва ҳамдиёри азизам умри дарози Саъдиёнаро таманно дорам.

МУҲАҚҚИҚ ВА ОМУЎЗГОРИ СОҲИБМАКТАБ

Оре, волидайн баъди тавлид ба фарзанд бо умеду орзуи зиёд номи мувофиқро мегузоранд, ки кӯдак ба камол расида, роҳи зиндагиро дарёбад ва номбардори волидон гардад. Аммо зиндагӣва ҳаёти инсон шохроҳи пурпечубест, ки на ҳар кас дар он пайроҳаи хешро ёфта метавонад.

Ҳар як шахс қобилият ва истеъдоди хосаи худро дорад. Агар дар назди хеш вазифаи муайян гузошта, барои амали он кӯшиш намояд, албатта ба мақсад мерасад. Омили асосии ба мақсад ва мартабаи муайян расидани шахс, ин меҳнати ҳалол мебошад.

Ҳайдаршо Пирумшоев ба ашхосе мансуб аст, ки тамоми умри худро ба илму маърифат бахшида, аз пайи амали хеш нон меҳӯрад. Ӯ бо саъйю кӯшиши зиёд тавонистааст равияи хоси худро дарёфта, мактаби илмии худро эҷод кунад. Бо амалу рафтори худ, бо талоши ҳамешагидар ҷодаи илм муносибати начибонаю хоси хеш тавонистааст дар байни мардум маълуму машҳур ва соҳиби ҳурмату эҳтиром гардад.

Агар меъморо бо коху кӯшки бунёд кардааш шиносанд, олиро тавассути асараш медонанд. Ҳайдаршо Пирумшоев маҳз бо асарҳои худ на танҳо дар ҷумҳурқ, балки миёни аҳли зиёи мамолики дуру наздик маълумият пайдо кардааст.

Дар ташаққули инсон ҳамчун шахсият дар навбати аввал оила ва муҳити атроф меистанд. Ӯ дар деҳаи хушманзараи Водхуди ноҳияи Ванчи Кӯҳистони Бадахшон ба дунё омада, ҳавои форуму гуворои ин деҳа дар дили ҷавони ӯ муҳаббат ба таърих ва маърифатро саҳт ҷой додааст.

Падари олими оянда Пирумшо Роҳатов шахси бомаърифат, соҳибмаълумот буда, дар вазифаҳои корманди

ноҳиявк, муҳаррири рӯзнама, директори мактаб, раиси ҷамоа адои вазифа намудааст. Хонаи ӯ доимо пур аз одамони маърифатнок буд ва Ҳайдаршои хурдсол аз нишасту сӯхбатҳои эшон як дунё баҳраи маънавиймегирифт.

Падар кӯшиш ба харҷ дод, ки фарзанди нахустинаш Ҳайдаршо ҳамчун инсони комилу бофарҳанг барои ҷомеа нафърасон ба воя расад. Баъди анҷоми синфи 8, бо мақсади идома додани таҳсил Ҳайдаршои 15-сола роҳи шаҳрчаи навободи Фарм (ҳоло Рашт)-ро пеш гирифт.

Омӯзишгоҳи педагогии Навобод дар он давра яке аз марказҳои муҳими тайёр намудани омӯзгорони сатҳи маълумоти ибтидоии ҷумҳурибуд. Чйтавре ки Ҳайдаршо Пирумшоев худаш иброд медорад, омӯзишгоҳ дар ҳаёти ӯ ва нақшаи минбаъдаш саҳми калон бозид. Дар солҳои таҳсил дар омӯзишгоҳ (1960-1963) шавку рағбати Ҳайдаршои ҷавон нисбати таърихи кишвар зиёд шуда, ашъори классикони тоҷику форсро омӯхта, ба шеър рағбат пайдо кард. Шояд истеъдоди баланди шеърдонива шеърғӯии ӯ маҳз аз ин давра ибтидо гирифта бошад.

Соли 1963 баъди хатми омӯзишгоҳ Ҳайдаршо Пирумшоев ба пойтахти ҷумҳуриёмада, ба факултаи таъриху филология, бахши таърихи Донишкадаи омӯзгории шаҳри Душанбе ба номи Т.Г.Шевченко (фёлан Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ.Қўраев) баъди бомуваффақият супоридани имтиҳонҳои қабул ба сафи донишҷӯёни ин даргоҳи куҳантарин ва аввалини маърифату маорифи ҷумҳуришомил шуд. Азбаски он давра донишҷӯёни макотиби олийаз хизмати аскарӣзод набуданд моҳи ноябри соли 1964 ӯ ба сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Шӯравйдаъват карда шуд.

Ҳайдаршо бо зиракк, хушмуомилағйива ҷасуриҳангоми хизмат аз дигарон фарқ мекард, ки ин хислатҳои ўро ҳайати фармондеҳива ҳамяроқонаш меписандиданд ва он боиси соҳибэҳтиромии ӯ буд. Баъди гузаштани курси яқсолаи

механики авитсионк, Ҳайдаршо дар зарфи ду соли дигар ба ҳайси механики таҷҳизоти десантйидомаи хизмат доштан пайваста дар мусобикаҳои варзишйиштирок карда, борҳо ба чоизаҳо мушарраф гардидааст.

Лаёқат ва истеъдоди баланди сарбоз Пирумшоев Ҳайдаршоро ба назар гирифта, ҳайат борҳо номзадии ўро барои таҳсил дар мактаби олии ҳарбқ-авитсионйтавсия намудааст. Аммо Ҳайдаршои чавон дар замираш орзуи муаррих шуданро мепарварид. Ҳамин буд, ки баъди адои хизмат, ў таҳсилро дар донишкадаи омўзгорйидома дод.

Албатта он вақтҳо гарчанде, ки Ҳайдаршо дилбохтаи таърих буд, намедонист, ки ояндаи ў бо ин даргоҳи маърифат – Донишгоҳи омўзгории пойтахт қатъиян алоқаманд мешавад ва маҳз аз ин даргоҳ ба қуллаҳои баланди илмймерасад, шўҳрат меёбад ва сазовори иззату ҳурмати умум мегардад.

Он вақтҳо факултаи таърих яке аз марказҳои намоёни илмйбуд. Дар кафедраҳои ин факулта олимони шинохта: профессорон Б.Искандаров, О.Маҷлисӯв, О.Эркаев, Н.Акрамов ва чандин устодони дигар ба шогирдон дарс мегуфтанд. Ҳайдаршо Пирумшоев аз мактаби ин устодон гузашта, баъди як давраи муайян, худ анъанаи онҳоро идома медиҳад.

Ҳангоми таҳсил баробари хониши намунавқ, Ҳайдаршо дар корҳои ҷамъиятии факулта ва донишгоҳ ширкат варзида, бо меҳнатдўстқ, поквичдонйва заковати худ сазовори ҳурмату эҳтироми умум гардида буд.

Соли 1970 Ҳ.Пирумшоев донишкадаро хатм намуда, бо тавсияи роҳбарияти факулта ва роҳхати Вазорати маориф дар кафедраи таърихи ИҶШС-и факултаи таърих ба сифати омўзгори хурд (ассистент) оғози фаъолияти касбйнамуд.

Баъди ду соли кор дар кафедра солҳои 1972-1975 дар шўъбаи аспирантураи донишкада шўғли таҳсилу тадқиқ намуд. Аз соли 1976-1985 ба сифати муаллими калон, 1985-

1997 дотсент, аз соли 1997 профессори кафедраи таърихи Ватан (собик кафедраи таърихи ИҶШС, феълан кафедраи таърихи халқҳои Тоҷикистон) адои вазифа мекунад.

Соли 1979 Ҳ.Пирумшоев дар мавзӯи «Шаҳрҳои Бухорои Шарқӣ хоҳири асри XIX – ибтидои асри XX дар асарҳои тадқиқотчиёни рус» дар шаҳри Тошканди Ҷумҳурии Ўзбекистон бомуваффақият рисолаи номзадӣ дифоъ намуда, сазовори унвони номзоди илмҳои таърих мегардад. Ҳангоми навиштани рисолаи номзадӣ борҳо ба шаҳрҳои С.Петербург (Ленинград), Москва, Тошканд сафар карда, дар китобхонаву бойгонихо бо заҳмати зиёд маводи зарурӣ дастрас намудааст. Зеро аз ҷиҳати илмӣ исбот намудани таърихи шаҳрҳои охири асри миёна ва нав кори сахл набуд. Муҳаққиқ бо далелҳои таърихӣ исбот намуд, ки дар давраи асри миёна ғайба дар қаламрави Бухорои Шарқӣ шаҳрҳо дар минтақа мавқеи хос доштанд.

Устод Ҳайдаршо Пирумшоев пайваста фаъолияти омӯзгориро бо корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва ҷамъиятӣ идома медиҳад. Дар зарфи фаъолияти 34-солаи корӣ дар Донишгоҳи омӯзгорӣ пойтахт ӯ аз фанни таърихи ИҶШС ва дар асоси самту дастовардҳои тадқиқотӣ хеш дар мавзӯҳои муҳталиф ба шогирдон курсҳои махсус таълим медиҳад. Ҳамзамон аз рӯи проблемаҳои таърихи муносибатҳои Русияву Осиёи Миёна дар факултаи таърихи Донишгоҳи Русияю Тоҷикистон (славянк) ба донишҷӯён дарс мегӯяд.

Ҳайдаршо Пирумшоев соли 1996 рисолаи докторӣ дифоъ намуд. Ӯ муаллифи қариб 200 корҳои ҷопқ, аз ҷумла 15 рисола (монография) ва китобҳои илмӣ-оммавиёмебошад. Ба калами устод рисолаҳои: «Тоҷикистон дар асарҳои тадқиқотчиёни тоинқилобии рус» (1996, дар ҳаммуаллифк); «Тадқиқотчиёни тоинқилобии рус оиди шаҳрҳои Бухорои Шарқӣ, охири асри XIX ибтидои асри XX» (1992); «Тадқиқотчиёни тоинқилобии рус оиди сиёсати Русия дар Осиёи Миёна дар асри XVIII» (1996); «Таърихи омӯзиши

Шӯриши Восеъ» (1992, нашри пуррааш с.1998); «Муносибатҳои Русия ва Осиёи Миёна дар асрҳои XVI – нимаи XIX дар таърихнигории рус»; «Човидон дар ёдҳо» (2000); «Ванҷ» (очерки илмқ-оммавк) (Москва, 2004) ва ғайра, ки аз тарафи мутахассисони ватанӣ ва хориҷи кишвар баҳои баланд гирифтаанд, мебошад.

Ҳайдаршо Пирумшоев дар таълифу таҳияи нақшаю барнома, дастурҳо ва маводҳои таълимӣшироки ҷаҳолна намуда, ду сол пеш Ассотсиатсияи омӯзгорони таърих, ҷамъиятшиносӣ ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил дод. Ба ин ҷамъият устодони варзида, олимони соҳаи таърих омӯзгорони пешқадам шомил буда, ҳадафи асосии он инкишофи илми таърихшиносӣ ва беҳтар намудани сифати таълими таърих дар ҷумҳурӣ мебошад.

Ҳайдаршо Пирумшоев ҳоло ба сифати яке аз муаллифон ва аъзои комиссияи таҳририяи ҷилдҳои 3 ва 4-уми «Таърихи халқи тоҷик» (ибора аз 6 ҷилд) ҷиддан кор мекунад. Таҳти роҳбарии устод дахҳо унвонҷӯю коромӯзони илмӣ дар мавзӯҳои мухталифи таъриху таърихнигорӣ тадқиқоти илмӣ мебарад. Ҳ.Пирумшоев дар илми таърихшиносӣ мактабу равияи хоси худро дорад. Як нафар аз шогирдони ӯ рисолаи докторӣ ва шаш нафар рисолаҳои номзадӣ дофӯъ намуда, панҷ нафари дигар дар арафаи омодагӣ ба ҳимоя мебошанд.

Ҳайдаршо Пирумшоев дар ҷаҳолияти 34-солаи худ дар донишгоҳ қорҳои таълим, илмқ-тадқиқотӣ бурда, дар як вақт вазифаҳои мухталифи роҳбарӣ ва ҷамъиятиро иҷро кардааст. Солҳои тӯлонӣ вазифаҳои муовини раиси Кумитаи иттифоқи касабаи донишҷӯёни Донишкада, аъзои Бюро ва котиби ташкилоти ҳизбии факултаи таърихро ба ўҳда дошт.

Аз соли 1985 то 1995 ба сифати декани факултаи таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ.Ҷӯраев адои вазифа намуд. Зиеда аз 10 сол мешавад, ки вазифаи мудирии кафедраи таърихи халқҳои Тоҷикистон

(собик кафедраи таърихи ИҶШС)-и факултаи таърихи ДДОТ ба номи Қ.Қўраевро иҷро менамояд. Аз соли 1996 инҷониб мудирии шўъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ӯҳда дорад.

Корҳои устод Ҳ.Пирумшоев, ки проблемаҳои мухталифи назарияи таърихро дар бар мегиранд, чи аз тариқи матбуот ва чи аз ҷониби мутахассисони шинохтаи кишвар, хориҷи он ва хонандагони сершумор баҳои баланд гирифтаанд.

Ҳамин тариқ, профессор Ҳайдаршо Пирумшоев дар фаъолияти илмқ-омӯзгорӣ тавонистааст, ки бо донишу заковат ва меҳнати ҳалоли худ дар ҷомеа мавқеи муайяноро ишғол намояд.

Пайроҳаҳои тайкардаи профессор Ҳайдаршо Пирумшоев барои ҳар як ҷарди ҷавони тоҷик, касе, ки равнақу пешравии таъриху фарҳанги миллӣ ва сохтмони давлати ҳақиқатан демократию ҳуқуқбунёди Тоҷикистони азизро хоҳон аст, дарси ибрат шуда метавонад. Барои устод ибораи маҳал ва маҳалбозӣ вучуд надорад. Дар дарсу сӯҳбатҳо бо донишҷӯён, баромадҳои радиою телевизион ва матбуот дар бораи ваҳдату ягонагӣ, дӯстию рафокат, якпорчагии кишвар талқин мекунад.

Ҳайдаршо Пирумшоев, ки аз мактаби таърихнигории шарқшиносони машҳури рус, профессорон: Б.А.Литвинский, Б.Лунин ва дигарон гузаштааст, кӯшиши зиёд ба ҳарч медахад, ки шогирдон ин анъанаро идома диҳанд.

Мо ҳамкорону шогирдон ва мухлисони зиёди ӯ устодро бо ин марраи 60-солагии умри пурбаракаташон бо самимият табрик гуфта, дар фаъолияти касбии ояндашон бурдборихои навин таманно дорем.

РЎЗНОМАНИГОРУ ОМУЎЗОРИ АСИЛ

Аввалин рӯзноманигори касбии ноҳияи Ванҷ Пирумшо Роҳатов, соли 1917 дар деҳаи Лахши миразории Водхуд, амлокдории Ванҷ, ки то инқилоби воҳиди маъмурии бекигарии Дарвози аморати Бухоро ҳисоб меёфт (дар замони шӯравӣ ва феълан ҷамоати Водхуди ноҳияи Ванҷи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон), дар оилаи деҳқон чашм ба олами ҳастӣкушодааст.

Ин марди начиб, ки худ ҳамсоли инқилоби Октябр аст, шоҳиди бевоситаи эҳёи давлатдорӣ тоҷикон, тамоми дастовардҳои азиму тақдирсозии давраи шӯравӣ ва гомҳои умедбахши кунунии Тоҷикистони соҳибистиклол мебошад.

Танқисии замона ӯро ҳанӯз дар айёми кӯдакӣ ба ҷиддан оғози шуғли меҳнат намудан водор сохт. Соли 1932, дар синни 15-солагӣ имкон ёфт, ки дар мактаби ибтидоии деҳа шуруи таҳсил намояд. Баъди анҷоми он, зехни тозаву маълумотшиносии ин ҷавони нисбатан соҳибсаводно ба назар гирифта, вазифаи котибии деҳшӯро ро ба зиммааш гузоштаанд.

Соли 1938, баъди гузаштан аз таҳсили курси 5-моҳаи тақмили ихтисоси кормандони деҳшӯро, дар маркази вилояти Ғарм, П.Роҳатов муҳаррири рӯзномаи навтаъсиси ноҳиявӣ– «Ҳақиқати Ванҷ» таъин гардид.

Соли 1940 ҷун рӯзноманигори соҳибтаҷриба, ба сохтмони роҳи Сталинобод-Хоруғ сафарбар шуда, масъулияти муҳарририи рӯзномаи деворӣи участкаи роҳсозони ноҳияи Ванҷро ба зиммааш гузоштанд. Барои хизмати намунавӣ дар ин самт ӯ сазовори Ифтихорномаи Президиуми Шӯроии Олии ҷумҳурӣ гардид.

Баъди анҷоми маъракаи сохтмони ин шоҳроҳ П.Роҳатов шуғли муҳарририи рӯзномаи «Ҳақиқати Ванҷ»-ро идома

дод. Ин рӯзнама ба туфайли заҳмати бурдборона ва маҳорати баланди касбии ӯ ба беҳтарин воситаи таблиғотии ноҳия табдил ёфт. Дар солҳои мушкили давраичангӣ рӯзнама шуҷоату матонати фарзандони Ватану диёр алайҳи фашистони истилогар, корнамоиҳои меҳнатии ҳамдиёрон, зери шиори «Ҳама барои Фронт, ҳама барои Ғалаба!», кӯмаки бедареғи аҳли заҳмат ба аскарони шӯравк, ки дар майдони набард қаҳрамонона душманро саркӯб мекарданд, бурдбориҳои меҳнатии давраи барқароркунии баъдичангӣ ва ғайраро хеле равшану возеҳ инъикос намуда, дастраси хонандагон мегардонд.

Таъсири мақолаҳои ҳадафрасу рӯзмарраи муҳаррир П.Роҳатов, ки аксаран ба сифати сармақолаи рӯзнама ба табъ мерасиданд, хонандагонро ба фаъолияти воқеан созандагӣ даъвату сафарбар менамуданд. Ӯ акнун рӯзноманигори соҳибмақтаб гашта буд. Муттасил бо ҷавонони касби рӯзноманигорӣ ихтиёр намуда, муҳбирони дар деҳшӯроҳои ноҳия ба амали хабарнигорӣ шуғл дошта, кор мебурд ва ба онҳо нозуқиҳои касби заҳматталаби рӯзноманигориро меомӯзонд. Бесабаб набуд, ки маҳз дар ҳамин давра, доираи нуфузи рӯзнама хеле васеъ ва эътибори муҳбиронаш то рафт баланд мегашт. Аз колхозчии оддӣ то сарварони хочағк, корхонаву муассисаҳои ноҳия рӯзномаи «Ҳақиқати Ванч»-ро чун воситаи беҳтарину ҷиддитарин дар ҳалли масоили мушкили истехсолк, иҷтимоқ, ҳуқуқӣ ва маданӣ ҳисоб карда, ба ошкорбаёнӣ ва ҳақиқатнигории ӯ боварии комил доштанд.

Имрӯз саҳифаҳои бо мурури замон зардшудаи рӯзномаи «Ҳақиқати Ванч»-и солҳои 40-умро варақ зада, хонандаи ҳассос дар онҳо намунаи ҳақиқатнигорию чуръати баланди касбии муҳбиронашро дар таҳлили воқеъбинонаи вазъи истехсолии хочагии коллективк, корхонаю муассисаҳои таълимӣ тиббк, маданк-равшаннамоқ, хизмати маишӣ ва ғайраро бараъло эҳсос намудаву баҳои мувофиқ дода метавонанд.

Соли 1950 П.Роҳатов дар қатори чанде аз кормандони масъули ҳизбиву шӯравии ноҳия барои такмили донишу маҳорати таҳассусӣба мактаби дусолаи ҳизбии ҷумҳурийтавсия гирифт. Баъди хатми он, соли 1952 боз аз нав вазифаи пештара – муҳарририи масъули рӯзномаи ноҳиявӣ– «Ҳақиқати Ванч» ба зиммааш гузошта шуд. Донишу таҷрибаи дар мактаби ҳизбӣандӯхта ба ӯ имкон доданд, ки сифати рӯзнома бехтару мақолаҳои танқидӣнишонрастар, тарғиби таҷрибаи пешқадам бештар дастраси мардуми диёр гардад. Даре нагузашта, рӯзнома на фақат ба бехтарин воситаи тарғиботқ-таҳлили дастовардҳои истеҳсолқ, иҷтимоӣва маданқ, инчунин ба ҷиддитарин ифшоғари камбудию норасоӣҳо, ки ба туфайли хунукназарӣва ноӯҳдабароии баъзе аз масъулин ва ашхоси дигари дар ин амал даст дошта, табдил ёфт. П.Роҳатов ҷун рӯзноманиғори соҳибравия ва наттоқи моҳир, ки ягон ҷамъомаду ҷаласаи тантанавию идона бе иштироку суҳанрониаш намегузашт, дар ноҳия ва берун аз он ба эътирофу эътибори хоса соҳиб гашта буд. Ҷуръати баланди танқидиву фošсозии камбудӣҳои чанде дастандарқорони масъулиятшиносро безобита накарда наметавонист. Акнун ба муқобилаш усули маъмули шикояту тӯҳматро истифода мебардағишуданд. Баъзе аз сарварони ҳизби сатҳи вилоятмақтуби шикоятии ҷунин иғвоанғезонаи маҳаллиро, ки ӯро ҳамҷун коммунист барои ба ҷо овардани анъанаи суннати (хатнаи писараш) «гунаҳгор» шумориданибуданд (гӯё худ ё дигар коммунистон аз ин анъанаи меросӣсарфи назар мекарда бошанд) мавзӯи муҳокима қарор дода, бо огоҳии қатъии ҳизбӣаз вазифа сабуқдӯш намуданд.

Баъди чанд моҳи бекорӣбо кӯмаки дӯсти ҳамсабақ ва қадрдонаш – котиби аввали кумитаи ҳизбии ноҳияи Ванч Садордин (Сайфиддин) Раҷабов ба ҳайси мудирӣ мактаби ибтидоии деҳаи Узбайи деҳшӯрои Водхуд таъин шуда, аз нав ба фаъолияти меҳнати хеш идома бахшид. Муддати

мадиде нагузашта, мудирӣ нав, мактаби дар яке аз ҷойҳои охир қарорёфтаре ба қатори пешқадамтарин мактабҳои ноҳия бароварда тавонист. Ин фаъолияти касбии намунавиашро ба назар гирифта, сарвари мактаби ҳафтсола (сипас миёна)-и Водхудо ба зиммааш гузошанд.

Аз соли 1960 то ба нафақа баромадан (1977) П.Роҳатов дар вазифаҳои мудирӣ қисми таълимии мактаби миёна ва раиси деҳшӯрои Водхудо фаъолият дошта, намунаи баланди корӣ ва ташкилотчиғнишон додааст. Бояд қайд кард, ки ӯ дар ҳама ҳолат ба қори рӯзноманигорӣ содиқ монда, бо ин дар пешрабии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданияти ноҳия ҷиддан ҳиссагузор будани хешро бараъло собит намунааст.

Хизмати тӯлонӣ ва намунавии П.Роҳатов бо чандин медали ифтихорномаҳои сатҳи олии ҷумҳурӣ ва вилояти ноҳиявӣ қадршиносӣ шудааст. Имрӯзҳо, ки синни ин марди шариф ба 88 расидаву ҳамроҳи фарзандон: профессор Ҳайдаршо Пирумшоев ва саррасоми студияи телевизионӣ Салимшо Пирумшоев давлати пирӣ меронад, ба солорсолнигоҳ нақарда, худро ҳамеша узви фаъоли ҷомеа, ҳамнабзи мардуми меҳнатқарини Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон эҳсос менамояд.

ТАЪРИХНИГОРИ ДАҚИҚНАЗАР

*Илм ҳамон аст ба таҳқиқу бас,
К-аз раҳи таҳқиқ барорӣнафас.*

Бузургтарин ғазалсарои адабиёти форсу тоҷик Амир Хусрави Деҳлавӣин шоҳбайтро дар ҳаққи олимону муҳаққиқон ва онҳое, ки зиндагии худро ба хизмати миллати хеш бахшидаанд, гуфтааст. Бале, сарзамини кӯҳсори Бадахшон низ чунин абармардони илму маърифатро парварандааст, ки онҳо имрӯз дар инкишофи илму фарҳанги мардуми тоҷик мақоми хосае доранд. Яке аз чунин шахсиятҳои маъруфи Тоҷикистон, олим, муҳаққиқ ва таърихнигор, профессор Ҳайдаршо Пирумшоев, зодаи диёри зебоманзари Ванҷи пурганҷ мебошад.

Устод Ҳайдаршо Пирумшоев соли 1944 дар деҳаи Лаҳши деҳшӯрои Водхуд таваллуд шудааст. Баъди хатми мактаб таҳсилро дар Омӯзишгоҳи педагогии шаҳрчаи Навободи ноҳияи Ғарм давом дода, онро соли 1963 ба итмом расонд ва худи ҳамин сол ба Институти педагогии шаҳри Душанбе ба номи Т.Г.Шевченко, ба факултаи таъриху филология, бахши таърих дохил мешавад. Баъди хизмат дар сафҳои Артиши Шӯравӣ, то соли 1970 идомаи таҳсил кардааст. Фаъолияти меҳнатии хешро худи ҳамин сол ҳамчун ассистенти кафедраи таърихи ИҶШС-и донишкадаи номбурда сар кардааст.

Баъди хатми шӯъбаи аспирантураи ин донишкада, шӯғли омӯзгориро давом дода, аввал муаллими калон, дотсент ва аз соли 1997 профессори кафедраи таърихи Ватан кор кардааст. Дар тӯли 10 сол вазифаи декани факултаи таърихи донишкадаро ба ўҳда дошта, аз соли 1995 ба ҳайси мудирӣ кафедраи таърихи Ватани ин донишкада адои вазифа

намудааст. Соли 1996 ба Институти таърих, бостоншиносйва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват шуда, то имрӯз ба сифати мудири шӯъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави ин Пажӯҳишгоҳ фаъолият дорад. Ҳамзамон мудири кафедраи таърихи халқҳои Тоҷикистони Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи К. Ҷураев мебошад.

Ҳайдаршо Пирумшоев соли 1979 рисолаи номзадӣ ва соли 1996 рисолаи докториро дар соҳаи таърих дифоъ намуда, муаллифи зиёда аз 200 корҳои илмӣ, аз ҷумла 15 китоби илмӣ (монография) мебошад. Олим тавассути корҳои илмиаш проблемаҳои муҳталифи илми таърихро мавриди омӯзиш ва тадқиқот қарор додааст.

Асару мақолаҳои илмии устод: «Тоҷикистон дар асарҳои тадқиқотчиёни тоинқилобии рус» (дар ҳаммуаллифӣ), «Бухорои Шарқ, охири асри XIX – ибтидои асри XX», «Таърихи омӯзиши Шӯриши Восеъ», «Муносибатҳои Русия дар Осиёи Миёна асрҳои XVI – нимаи XIX дар таърихнигории рус», «Ҷовидон дар ёдҳо», «Помир ва Бадахшон: асрҳои XVI – миёнаи XIX», «Ванч» (очерки илмӣ-оммавқ) ва ғайра аз ҷониби олимони мутахассисони шинохтаи ҷумҳурия берун аз он баҳои баланд гирифтаанд.

Доираи кӯшишҳои илмии устод васеъ буда, қисмати аз мақолаҳо ба ҳаёту фаъолияти илмӣ ва тадқиқотии олимони варзидаи таърих, ба монанди академикон Б.Ғафуров, З.Ш.Рачабов, М.Эркаев, Б.Литвинский, А.Мухторов, Н.Неъматов, Р.Масов, профессорон, О.Р.Маҷлисӣ, Н.М.Акрамов, М.Бобоҳонов ва дигарон бахшида шудаанд.

Устод ҳамчун яке аз мутахассисони варзидаи таърихшинос дар навиштани мақолаҳои илмӣ, шарҳу тафсири баъзе истилоҳоти соҳавқ, ки ба Энциклопедияи Советии тоҷик дохил гардиданд, иштирок намуда, зеро

калами ӯ зиёда аз 15 истилоҳи таърих дар Энциклопедия шарҳи худро ёфтанд.

Ҳоло профессор Ҳ.Пирумшоев ба сифати яке аз муаллифон ва аъзои комиссияи таҳрир ва ба чоп супоридани чилдҳои III ва IV «Таърихи халқи тоҷик» (ба забони руск), ки иборат аз 6 чилд аст, чиддан қор мебарад.

Бо иқдом ва супориши Раиси вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон Алимамад Ниёзмамадов бахшида ба 80-солагии ташкилѐбии ВМКБ китоби «Таърихи Бадахшон» таълиф мегардад, ки як давраи таърихи нави он (асрҳои XIX – ибтидои асри XX) бо калами ин марди наҷибу фозил ва донишманд навишта мешавад. Устод таъкид мекунад, ки он бояд китобе бошад, ки таърихи гузашта ва имрӯзаи мардуми Бадахшонро инъикос намояд ва барои ҷаҳониён таъриху тамаддуни бадахшониёнро муаррифӣ карда тавонад. Бо ташаббуси ӯ олимони маъруфи таърихшиноси тоҷик омодаи таълифи китоб гардидаанд.

Ба наздикӣ дар шаҳри Москва китоби профессор Ҳайдаршо Пирумшоев «Ванҷ» дар ҳаҷми 610 саҳифа аз чоп баромада, ба хонандагони сершумор дастрас гардид. Китоби мазкур ба 70-солагии таъсисѐбии ноҳия бахшида шуда, дар он таърихи барқарору мустақкамшавии сохтори идоракунии Шӯравк, дастовардҳои иқтисодк, иҷтимоию фарҳангии ноҳия, саҳми фарзандони ин диёр дар рушди ҷамаҷонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин мушкилиҳои давраи гузаришу дурнамои пешравии минбаъдаи ин диёр мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Муҳаррири масъули китоби номбурда Комил Бекзода мутлақо дуруст қайд кардааст, ки «таърихи мардуми Ванҷ сазовори омӯзиш аст. Ин ноҳия яке аз қисматҳои муҳим ва таркибии таърих ва тамаддуни бузурги ориѐист. Дар масири таърихи ҷаҳонӣ ҳамеша аз вучуди худ дарак меодаст. Ҳамеша ҳамрадифи ҳодисоти ҷаҳонӣ буда, номи Бадахшонро асрҳост, ки медонанд. Ванҷ ҳам ҷузъе аз

Бадахшон аст. Хуросон ҳам яке аз рукнҳои таърихи ҷаҳонист. Бадахшон ҳам поре аз Хуросон аст ва мо узви ҳамешагива ҷудонашавандаи кулли ҷаҳон будем. Пас, ҳақ дорем, ки аз ин ҷузъи муҳим ҳикоят кунем». Муаллиф то ҷое, ки имкон доштааст, шарҳи мухтасари таърихи тоинқилобию давраи шӯравии ноҳияи Ванҷро рӯи коғаз овардааст, ки ин худ кӯшиши нахустин дар таърихнигории тоҷик мебошад. Дар китоб бобҳои махсус ба он ҳамдиёрон, ки дар обод кардани ноҳия саҳмгузори намудаанд, бахшида шудааст.

Аз ин рӯ, китобе, ки ба таърихи ноҳияи Ванҷ бахшида шудааст, боз як саҳифаи таърихи мардуми Бадахшонро рӯи коғаз овард ва тӯҳфаи хубест ба ҷашни 80-солагии ВМКБ.

Ҳайдаршо Пирумшоев аз касби хеш ифтихор дорад, ҳама вақт дар ҷустуҷӯи илму дониш аст ва аз мактаби илмии муаррих ва бостоншиноси бузург – академик Б.А.Литвинский гузаштааст. Ӯ олими пурмахсул, устои ҳалиму меҳрубон ва саҳтгир мебошад. Таҳти роҳбарии устод чанд аспиранту коромӯзони илмидар мавзӯҳои мухталифи таъриху таърихнигорӣ машғули тадқиқотанд. Шаш нафар аз шогирдонаш дифои рисолаи номзадӣ доктори намудаву панҷто омодаи дифоанд.

Оре, илм, ба камолоти шахс нерӯ мебахшад. Ба ин доктори илмҳои таърих, профессор, устод Ҳайдаршо Пирумшоев, ки куллаи касбро фатҳ мекунад ва ҳамвора бори илм мекашад, камолоти хешро нерӯ мебахшад ва дар ин замина ба фатҳи куллаҳои нав шарафӣ мегардад. Мо – шогирдон барои устои азиз хушбахтк, саломатӣ ва фатҳи куллаҳои нави илмӣ таманно дорем.

УСТОДИ ИЛМУ ТАЪЛИМ

Шиносойбо чузъиёти чараёни зиндагии Ғайдаршо Пирумшоев мактабест барои ҷавонони имрӯз ва фардо. Устод соли 1944 дар оилаи зиёйҷашм ба олам кушодааст.

«Шояд нақлҳои падарам, ки хушбахтона, имрӯз дар қайди ҳаётанд, аз таърихи гузаштаи пурифтихорамон, ки худ омӯзгори ин фан буданд, боис гардид, ки меҳру муҳаббатам минбаъд батамом ба ин фан пайваста гардад, - ба ёд меорад устод Ғ.Пирумшоев, - падарам аз таърихи рангини гузаштаи дуродури Ватан, корнамоиҳои Шераку Муқаннаъ, Темурмалику Восеъ ва ғайраҳо ҳикоятҳо мекарданд, ки барои мо мактаббачаҳо қиссаҳои шавқовару фаромӯшношуданӣбуд».

Чун орзуи омӯзгор шудани фарзандашро падар шунид басо мамнун гашт ва даст ба дуои нек кушод: – «Ту писарам беҳтарин ва начибтарин пешаро интиҳоб кардк. Умед дорам кори манро давом медиҳқ!»

Дуои неки қиблагоҳ ва майлу рағбат ба омӯзиши таърихи ниёгон ўро ором намегузошт. Қобилияти баланди ташкилотчигӣва муҳаббати беандозааш ба илму дониш маҳз дар донишгоҳ комилан бештар зуҳур мекунад.

Бо кӯшишу талошҳои Ғ.Пирумшоев дар хобгоҳҳои донишҷӯён, ки Раиси шӯрои хобгоҳҳои донишқадаро ба зима дошт, вохӯрию, шабнишиниҳо бо иштироки олимону адибони маъруф доир мегашт. Ба маҳфили илмии «Таърих» низ роҳбарӣмекард.

Соли 1970 Ғ.Пирумшоев донишқадаро хатм карда, ба кафедраи «Таърихи СССР» ба кор даъват шуд. Кор дар донишқада барояш ҳам шарафу ҳам ифтихор буд. Он ҷо ду сол ба донишҷӯён дарси зиндагию муҳаббат ба илму маърифат омӯхт. Вақтро самаранок истифода мебард, дар

вақтҳои холиба дарсҳои устодон мебаромад, то аз нозукиҳои пешаи омӯзгорӣ бештар огоҳ бошад. То нисфи шаб мутолиа мекард, менавишт, меандешид...

Вале шавку рағбати афзун ба тидқиқоти илмқ, саъйи комил ба такмили донишу маҳорат пайваста ӯро ҳидоят мекарданд, ки таҳсили худро идома бахшад. Ин буд, ки Ҳ.Пирумшоев соли 1972 ба шӯъбаи рӯзонаи аспирантураи донишкада дохил шуд.

Дар донишкада тақдир Ҳ.Пирумшоевро ба яке аз олимони шинохта, доктори илми таърих, профессор Одил Маҷлисӣ (равонашон шод бод!) дучор овард. О.Р.Маҷлисӣ чун аз дониши афзуну маҳорати хуби таҳқиқгарии Ҳ.Пирумшоев аз давраи донишҷӯӣ огоҳ буд, роҳбарии кори илмии ӯро ба зима гирифт. Мавзӯи рисолаи номзадӣ «Инъикоси таърих ва ҳаёти шаҳрҳои Бухорои Шарқии охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар асарҳои тадқиқотчиёни рус» интихоб гардид. Маслиҳатҳои муфиди роҳбари илмқ, дастгирии олими шинохта Б.А.Литвинский ва заҳматҳои бепоёни Ҳ.Пирумшоев барабас нарафтанд. Нахустин мақолаҳои олим, ки ҳанӯз дар соли аввали таҳсил дар аспирантура ба таъъ расида буданд, гувоҳи ба илми таърихшиносӣ ворид шудани тадқиқотчиӣ дақиқсанҷ гардиданд. Рисолаи номзидии Ҳ.Пирумшоев сари вақт тайёр шуда, соли 1979 соҳиби унвони номзиди илми таърих гардид. Пас аз итмоми аспирантура Ҳ.Пирумшоев дар кафедраи номбурда, муаллими калон, баъдтар дотсент шуда кор кард. Устод Ҳ.Пирумшоев дар андак муддат чун омӯзгори писандидаи олими умедбахш ном баровард. Дар қорҳои ҷамъиятии факулта ва донишкада фаъолона ширкат мебарид.

Қобилияти баланди ташкилотчиӣ донишу таҷрибаи Ҳ.Пирумшоевро раёсати донишкада ба назар гирифта, ӯро соли 1985 декани факултаи таърих таъин намуд. Агар ба таърихи гузаштаи факултаи таърихи ДДОП назар афканем, бешак гуфта метавонем, ки солҳои (1985-1995), ки Ҳ.Пирумшоев роҳбарии факултаро ба ӯҳда дошт, солҳои

пешрафту инкишофи факулта ҳисоб меёбанд.

Маҳз бо талошу кӯшишҳои ӯ ду кафедра, кафедраҳои ҳуқуқшиносӣ ва методикаи таълими таърих кушода шуданд. Дар ин давра қори таълиму тарбия ба қуллӣтағйир ёфт. Сафи омӯзгорон аз ҳисоби ҷавонони боистъодод афзуд, беҳтарин хатмқардағони факулта барои қор дар кафедраҳо мондаанд. Сол то сол қабули донишҷӯён меафзуд. Шӯъбаҳои нав ташкил ёфтанд. Ҳ.Пирумшоев дар амалӣнамудани низоми бисёрзинагии таълим дар донишкада, хусусан такмили барномаи таълими фанк, воситаҳои таълим ва дастурҳои илмию методк, кӯшишҳои зиёде ба харҷ дод. Ӯ пайваста мекӯшид, ки омӯзгорон дар қамоли шогирдон хешро масъул донанд, донишҷӯён дар навбати худ пурдону хушахлоқ, бомаърифат тарбия ёбанд.

Устод Ҳ.Пирумшоев тадқиқоти илмии хешро давом дода, моҳи октябри соли 1996 дар мавзӯи «Муносибатҳои Россия ва Осиёи Миёна дар асри XVI ва миёнаи асри XIX дар таърихнигории Рус» рисолаи докторӣдиқоъ намуд. Муаррих ва бостоншиноси бузург академики Академияи илмҳои Тоҷикистон Б.А.Литвинский мушовири илмии ӯ буд.

Ҳ.Пирумшоев ҳамзамон бо фаъолияти педагогӣқори муҳаққиқиро пеш бурда, ба қалами ӯ рисолаю китоб, дастуру мақолаҳои зиёде мансубанд.

Соли 1992 нашриёти «Ирфон» китоби Ҳ.Пирумшоев «Таърихи омӯзиши Шӯриши Восеъ»-ро ба таъб расонд. Рисола ба таҳлили бурду боҳти муҳаққиқоне, ки ба таҳлилу омӯзиши қалонтарин шӯриши зиддифеодалӣдар Бухорои Шарқ, таҳти роҳбарии Восеъ ба амал омада буд, бахшида шудааст. Муаллиф дар асоси маъхазҳои мӯътамад кӯшидааст, ки заминаҳои иқтисодию, иҷтимоии шӯриш, сабабҳои воқеъию ҳаётк, сар задани шӯриш, ҳайати этникии иштироккунандагон, шахсияти Восеъро нишон диҳад. Барои таҳлилу таҳқиқи пурраи шӯриши Восеъ, дараҷаи

инъикоси воқеқ, ба муаллиф лозим омад, ки ба ғайр аз материалҳои рӯи чоп дида, боз чандин асару хуччатҳои чопнашудаи дар дахҳо бойгонихо бударо омӯзад. Бояд таъкид кард, ки Ҳ.Пирумшоев дар байни таърихнигорони ҷумҳурияси аниқи сар шудани шӯришро (1888) дар асоси хуччату далелҳои бозътимоди таърихӣ муайян кард.

Китоби дигари олим соли 1996 бо номи «Тадқиқотчиёни тоинқилобии рус оиди сиёсати Русия дар Осиёи Миёна дар асри XVIII» аз чоп баромад. Ҳ.Пирумшоев дар асараш тамоми самтҳои муносибатҳои байни Россия ва Осиёи Миёна, алалхусус алоқаи дипломатию савдои байни Россия ва Осиёи Миёнаро кушода, сиёсати расмии Россияро дар Осиёи Миёна мавриди баррасӣ қарор додааст. Рисолаи муҳаққиқ дар омӯзиши таърихнигории тоинқилоби рус арзиши калони илмӣ дорад.

Соли 2000 нашриёти «Маориф» китоби калонҳаҷми Ҳ.Пирумшоев «Муносибатҳои Русия ва Осиёи Миёна дар асри XVI ва миёнаи асри XIX»-ро аз чоп баровард. Муаллиф мақсади ташкили экспедитсияи Бекович-Черкасскийро ба таври пурра инъикос намуд ва он аввалин асарест, ки таҳлили масъала аз назари таърихнигорӣ дода шудааст. Ҳ.Пирумшоев дар китобаш хизмати бузурги тадқиқотчиёни тоинқилобии рус, муносибатҳои иқтисодиву тичоратии асрҳои XVI-XIXро таҳқиқу таҳлил кардааст.

Ӯ дар қори тайёр намудани тадқиқоти хеле муҳими дастаҷамъ: «Таърихи халқи тоҷик», дар қатори дигар олимони шинохта саҳмгузор аст.

Ин олими пурдону нуқтасанҷ асару мақолаҳои худро дар асоси далелҳои таърихӣ омӯзиши сарчашмаҳо маводи расмии бойгонихо, нақли шохидони воқеоти таърихӣ ва манбаъҳо офаридааст. Рисолаву китобҳои устод Ҳ.Пирумшоев аз тарафи мутахассисони Ватанию хориҷӣ баҳои сазовор гирифтаанд.

Аз таҷрибаи бойи зиндагӣ ва илмии профессор

Ҳ.Пирумшоев садҳо ҷавонони ба пайраҳаи илм қадам гузошта ва олимони ҷавон баҳравар гаштаанд.

Имрӯз даҳҳо мутахассисони соҳаи таърих, ки устод бевосита роҳбари илмқ, маслиҳатчии рисолаҳои номзадӣ докториашон ҳастанд, аз он ифтихор доранд, ки эшон аз Ҳ.Пирумшоев натавонанд сабаки илмқ, инчунин дарси одамгарқ, хоксорию фурӯтанқ, ҳалимию ростқавлқ, масъулиятшиносию кадршиносӣ омӯхтаанд.

Кафедраи Таърихи халқҳои Тоҷикистон, ки ба он Ҳ.Пирумшоев сарварӣ мекунад, дар тайёр намудани мутахассисони илмию омӯзгорӣ мақоми хосае дорад. Кафедра аз оғози фаъолияти нахустмақтаби олии ҷумҳурӣ (ДДОТ) арзи вучуд дорад ва дар ташаккули камолоти таърихшиносию таърихнигории халқи тоҷик асос гузоштааст. Роҳбарӣ ба ҷунин кафедра аз кас масъулияти сангинро талаб менамояд.

Устоди кордида Ҳ.Пирумшоев боре барои мансабе ё мукофоте нақӯшидааст, барои олим ва мураббӣ аз кадршиносии шогирдон дида мукофоти баландтаре нест.

Аълочии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳ.Пирумшоев ба даҳсолаи шашуми умри муборакашон расиданд, шогирдон ҳамкорон ва мухлисони бешуморашон барояш сихатию бардамии бардавом таманно доранд.

ТАЪРИХНИГОРИ НАЦИБ

Бе муболиға бояд ибраз дошт, ки дар инкишофи илми таърихнигории (историография) тоҷик мудири Шӯъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мудири кафедраи таърихи халқҳои Тоҷикистони Донишгоҳи давлатии Омӯзгории ба номи Қ.Ҷӯраев, доктори илмҳои таърих, профессор Ҳайдаршо Пирумшоев саҳми назаррасе дорад.

Устод Ҳ.Пирумшоев дар натиҷаи омӯхтани асарҳои муҳаққиқони рус, муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодии Русияи подшоҳӣ бо кишварҳои Осиёи Миёна ва масъалаҳои мухталифи таърихи таърихнигории халқи тоҷик ва дигар манотиқи Осиёи Миёна чун олими дақиқсанҷу пухтакор 15 асари мукаммалу ва қариб 200 мақолаҳои илмӣ ва илмқ-оммавиरो таълиф намулдаст.

Ҳ.Пирумшоев баъди хатми бомуваффақияти шӯъбаи таърихи факултаи таърихи филологияи Донишқадаи давлатии омӯзгории Душанбе ба номи Т.Г.Шевченко (феълан Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ.Ш.Ҷӯраев) соли 1970 ду сол дар кафедраи Таърихи ИҶШС фаъолият карда, ба донишҷӯён дарси илму зиндагӣ омӯхт. Моҳи октябри соли 1972 ба аспирантураи кафедраи номбурда дохил гардид. Давраи омӯзишу ҷустуҷӯҳои дақиқ оғоз гардид. Олими ҷавон дар ин давра адабиёти бешумори илмӣ ва ҳуҷҷату санадҳои бойғониҳои Душанбею Тошкент ва Ленинграду (Санкт-Петербург) Москваро омӯхта, роҷеъ ба таърихнигории миллитаҷрибаи ғайҳосил намуд. Рисолаи номзади ро соли 1979 дар шаҳри Тошкент таҳти роҳбарии доктори илмҳои таърих,

профессор шодравон О.Р.Мачлисов дар мавзӯи «Инъикоси таърих ва ҳаёти шахрҳои Бухорои Шарқии охири асри XIX – ибтидои асри XX дар асарҳои тадқиқотчиёни рус»¹ бомуваффақият рисолаи номзӯидифоъ намуда, расман ба доираи васеъи илмӣворид гардид.

Барои таърихнигор дониши ниҳоят чуқур, ҷаҳонбинии васеъ ва шабзандадорӣҳои зиёд лозим аст. Офаридгор ё тақдир тамоми ин хислатҳои начибро барои устод Ҳ.Пирумшоев раво дидааст. Шахси ба ӯ шиносӣдошта, гумон мекунад, ки тамоми тору пудаи дониш аст. Бехтарин лаҳзаҳои ҳаёти олим дар байни китобу маводи тадқиқотӣҷараён дорад. Кам нест хизмати устод дар пешрафти таърихнигории тоҷик. Ба таври дақиқ муайян намудани «Шӯриши Восеъ»² яке аз хизматҳои ӯст. Омӯзиши тадқиқотҳои мавҷудаи олимони Б.Искандаров, А.Мухторов, Б.Шарифзода, А.Шоҳаншоев, И.А.Стетсенко, Мӯҳсинова, Ш.Юсупов дигарон дар муқоиса ва ҳамбастагӣбо маводҳои бойгонии сиёсати берунии Русия ӯро ба хулосаи дақиқе овард, ки шӯриш соли 1885 нею моҳҳои июл-август соли 1888 дар Балҷувон сар задааст. Олим инчунин сабабҳои сар задани шӯриш, муносибати табақаҳои гуногуни ҷамъият ба он, иштироки занон дар шӯриш ва сабабҳои шикаст хӯрдани онро дар асоси ҳуҷҷатҳои бойгонӣшарҳ додааст.³

Чун таърихнигор дар пешрафти омӯзиши назарияи таърих саҳми назаррас дорад. Устод Ҳ.Пирумшоев таърихи муносибатҳои Русияву Осиеи Миёнаро ҷиддан мавриди омӯзиш қарор дода, асарҳои зиёде таълиф намудааст, аз ҷумла «Муносибати Русия бо Осиеи Миёна аз нимаи асри XVI то XIX дар таърихнигории рус»⁴ дар ин самт намунаи баланди тадқиқот аст. Асар дар асоси далелҳои мӯътамад таълиф шудааст. Ин аввалин асари мукаммали илмиест, ки воқеаҳои борикбинона аз назари таърихнигорӣдақиқ таҳлил менамояд. Ин мавзӯро асоси рисолаи доктории

устод Ҳ.Пирумшоевро, ки октябри соли 1986 тахти сарпарастии академики Академияи илмҳои Тоҷикистон Б.А.Литвинский дар шӯрои илмии Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониш сарбаландона дифоъ карда буд⁵ ташкил медиҳад.

Дар баробари таҳқиқи таърихи Осиёи Миёна аз диди таърихнигорӣ омӯзиши гӯшаҳои ҷудогонаи кишварамон дар таърихнигории асри XX,⁶ ки ба раванди омӯзиши таърихи 25 асраи Истаравшан бахшида шудааст, рӯшаниандохта, қайд намудааст, ки «омӯзиши илмии таърихи Истаравшан монанди тамоми таърихи халқи тоҷик ба давраи ҳокимияти Шӯравӣ рост меояд».⁷ Ба таърихи Истаравшан В.В.Бартолд ва баъд олимони забардасти рус А.А.Семёнов ва А.Ю.Якубовский машғул гардиданд. Аз солҳои 50-уми асри XX олимони намоёни тоҷик академикон А.Мухторов ва Н.Неъматов ба омӯзиши ҷиддии Истаравшан шурӯъ намуда, дастовардҳои нодири илмиро соҳиб гардиданд. Хизмати ин тадқиқотчиён аз тарафи олим баҳои воқеӣ гирифтааст.

Устод Ҳ.Пирумшоев ҳангоми таҳлили фаъолияти таърихнигории олими намоёни рус, доктори илмҳои таърих, профессор, аъзо-корреспонденти АИ Ҷумҳурии Ўзбекистон ва академики АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон Александр Александрович Семёнов ба ӯ ҳолисона баҳо додааст.⁸ А.Семёнов дар соҳаҳои мухталифи илми таърих: бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, катибашиносӣ, адабиётшиносӣ, китобшиносӣ, таърихи дин ва фалсафа фаъолият намуда бошад ҳам, аслан таърихнигор ва манбаъшинос буд. Олим тадқиқотҳои А.Семёновро дар соҳаи таърихнигорӣ ва таҳқиқи тарҷумаи асарҳои форсии давраи Сомониён, Шайбониён ва Аштархониён нишон дода, ёдрас менамояд, ки дар соҳаи таърихнигории солҳои 50-ум А.А.Семёнов мавқеи пешсафиро нигоҳ медоштанд, роҷеъ ба таърихи гузаштаи халқи тоҷик ва дигар халқиятҳои Осиёи Миёна дар «Очеркҳои таърихи илмҳои таърих дар СССР»

(«Очерки истории исторической науки в СССР») таҳлили хеле чолиби таърихнигорӣдодааст.⁹

Устод Ҳ.Пирумшоев дар илми таъриху таърихнигории тоҷик соҳибравияву соҳибмақтаб мебошад. Ин дар таълифи асарҳои номбурда ва боз чанде аз қабилӣ «Тоҷикистон дар асарҳои тадқиқотчиёни тоинкилобии рус» (дар шарикмуаллифк)», «Сиёсати Русия дар Осиёи Миёна дар асри XVIII дар таърихнигории рус», «Ванч», «Таърихи шаҳри Душанбе» (дар ҳаммуаллифк) ва ғайра бараъло мушохида мешавад.

Доираи фаъолияти устод Ҳ.Пирумшоев серпахлӯ ва доманадор буда, имконияти таҳлили он дар як мақола аз имкон берун аст. Дар ин ҷо мо таслим гирифтаем, ки чун «муште аз хирвор» фақат баъзе талошҳои устодро дар соҳаи таърихнигорӣ ба хонанда пешкаш намоем.

ЭЗОҲОТ:

1. Пирумшоев Х. Отражение истории городов и городской жизни Восточной Бухары конца XIX – начала XX вв. в трудах русских дореволюционных исследователей: Дисс...канд.ист.наук. – Душанбе, 1979. – 221 с.

2. Пирумшоев Ҳ. Таърихи омӯзиши Шӯриши Восеъ. – Душанбе: Ирфон, 1992. – С.44-68; История изучения восстания Восе. – Душанбе: Матбуот, 1995. – С.49-95.

3. Дар ҳамон ҷо.

4. Пирумшоев Х. Российско-среднеазиатские отношения XVI – середины XIX вв. в русской историографии. – Душанбе: Маориф, 2000. – 337 с.

5. Дар ҳамон ҷо.

6. Пирумшоев Ҳ. Таҳқиқи таърихи Истаравшан дар таърихи тамаддуни халқҳои Осиёи Марказӣ: Фишурдаи маърузаҳои байналмилалӣ. (Душанбе 6 сентябри соли 2002). – Душанбе, 2002. – С.71-73; 152-154; 203-204.

7. Дар ҳамон ҷо.

8. Пирумшоев Х. А.А.Семёнов – историограф // Роль академика А.А.Семёнова в изучении истории таджикского

народа: Материалы научной конференции, посвященной 130-летию со дня рождения А.А.Семёнова (Душанбе, 28 ноября 2003 г.). – Душанбе, 2004. – С.38-48.

9. Дар хамон чо.

МЕХРОМА

Ба бародарам профессор Ҳайдаршо Пирумшоев

Эй ғурури кӯҳсорони баланд,
Парру болатро кушо, парвоз кун,
Тири бадхоҳон ба сӯят мепарад.
Синаро бар меҳри тобон боз кун.

Чун Бадахшон роҳи ту натвон гирифт,
Чашма бошу аз дигар оғоз кун,
Гар набошад санги кӯҳистони ту,
Аз муҳаббат лаб кушо, овоз кун.

Зиндагӣберангуборӣмекунад,
Ғоза кун, аз ҷони зуд пардоз кун,
Шаст боли дигарат хоҳам ба шаст,
Эй ҳама мӯъҷиз, ҳамин эъҷоз кун!

Душанбе декабри соли 2004.

Салими Хатлонқ

СОҲИБДИЛИ МО КИРОИ ОДАМ

Соҳибдили мо кирои одам,
Як малҳами ҷон барои одам.
Бишкуфта шуда баҳори умраш,
Ҷону дили мо фидои одам.

Соҳибдили мо кирои одам,
Эъҷози дилаш ҷилои одам.
Аз ҷумлаи ҳарфи ӯ биёбқ,

Баҳри ҳамагон нидои одам.

Соҳибдили мо кирои одам,
Боғи дили ӯ сарои олам,
Покизагияш чу чашмаи соф,
Дар манзили ӯ сахои олам.

Соҳибдили мо кирои одам,
Дар сози дилаш навои олам.
Тобанда бувад зи шамси рӯяш,
То арши фалак шуъои одам,

Соҳибдили мо кирои одам,
Бо ақлу хирад сафои олам.
Ёрон ҳама гӯянд ба васфаш,
Дар маснади аҳд вафои одам.

Соҳибдили мо кирои одам,
Ў ҳамнафаси ҳавои одам.
Дар салтанати умри накӯяш
Аз чавҳари ишқ бинои одам.

Душанбе, декабри соли 2004

**БА ОЛИМИ ШИНОҲТА,
ПРОФЕССОР ҲАЙДАРШО ПИРУМШОЕВ**

Имрӯз ту аз марзи куҳан тозагӣчӯй,
Аммо дили ту ҳастаии тозатаре ҳаст.
Поянда чу хуршед бисӯзию бисозк,
Чамшеди Худо бо ту абад ҳамсафаре ҳаст.

декабри 2004 сол

**БА БАРОДАРАМ ПРОФЕССОР
ҲАЙДАРШО ПИРУМШОЕВ**

Ҳамин сон дар талоши илму ирфон,
Бурун гаштйзи марзи кӯҳсорон.
В-аз он деҳе, ки зебаш бӯстон аст,
Ба сина меҳри покаш меҳрсон аст.
Умеду орзую ифтихорам
Қасам ба меҳри покат то тавонам,
Саратро то ба гардун мерасонам
Ҳама шебу фарозат – мактаби ман.

ОЛИМИ НУКСАНЧ ВА ҲАҚГӢЙ (ручӯи хотирот)

Ман бо Ҳайдаршо аз соли 1973 шиноси наздик ва дӯсту бародар мебошам. Зеро, он сол рисолаи номзатии манро барои тақризи беруна, ба ҳамон кафедрае, ки Ҳайдаршо аъзо буд ва шодравон, профессор О.Р.Маҷлисӯв сарварӣменабуданд, фирӯстода буданд. Ин дӯстию бародарии мо аз аввали солҳои 80-уми асри сипаришӯда, яъне вақте, ки ҳар ду дар як маҳалла манзили истиқоматӣгирифтем, боз ҳам мустақамтар шуд. Дар ин маҳалла рӯзҳои махсӯсан саҳти шаҳри Душанберо, ки ба охири соли 1992 ва аввали соли 1993 рост меояд, якҷоя дидем. Бо чашми худ мидидем, ки ҷитавр тирҳои тӯп аз тепаҳои шимолу ғарбии шаҳр ба деҳаи Авул омада метаркид. Баъзан ин тирҳо хато хӯрда, ба биноҳои истиқоматии маҳаллаи мо, ё худ майдонҳои он метаркиданд. Дар кӯча силоҳбадастон саллонаю мастона гашта, намедонистанд, ки ба кӣшикор кунанд. Хулоса, дар чунин вазӣи шаҳри Душанбе, мо бо ҳамроҳии Ҳайдаршо дар маҳаллаи худ будем...

Дар ҳақиқат, дар он рӯзҳои душвори шаҳри Душанбе маҳаллаи мо, ки рақами 102-ро дорад, гӯшаи нооромтарини шаҳр ба ҳисоб мерафт. Сабабаш эҳтимол дар он буд, ки деҳаи Авул яке аз нуктаҳои асосии муҳолифин ба ҳисоб мерафт ва он дар ҳамсоғии маҳалли мо, дар тарафи дигари канали Ҳисор воқеъ гаштааст. Бинобар ин дар маҳаллаи мо силоҳбадастони гуногунро, мушоҳида кардан мумкин буд. Ҳамаи ин вазӣи шаҳрро хело душвор мегардонд...

Албатта дар чунин вазӣи мураккаби сиёсийбо кори илмӣмашғул шудан хеле душвор аст. Вале Ҳайдаршо ба ҳамаи ин душвориҳо аҳамият надода, бо кори илмӣмашғул буд ва рисолаи докториашро ба итмом расонид. Ба амалӣгардидани чунин мақсади нек, хизмати завҷаи

Ҳайдаршо, яъне янгаи меҳрубон Давлатбибикалон аст. Ӯ дӯстамро аз ташвиши майдачуйдаи рӯзгордорӣбатамом озод намуда, ҳарчӣбештар барои кори илмӣимконият фароҳам меоварад. Рафтору кирдори фарзандони қобилу ширини дӯстам чунин гузашту меҳрубонихоро дучанд мегардониданд...

Ҳайдаршо ҳанӯз аз овони донишҷӯӣнисбати навиштаҳои олимони рус оиди Осиёи Марказӣшавку ҳаваси зиёд дошт. Бинобар ин ӯ аз ҳамон вақт сар карда, бо роҳҳои гуногун бисёре аз он тадқиқотҳоро пайдо намуд. Агар гӯем, ки дар ин соҳа нисбатан бойтарин китобхона, китобхонаи шахсии ӯ ба ҳисоб меравад, хато намекунем. Ҳайдаршо тадқиқи дараҷаи инъикоси муносибати Русия бо давлатҳои Осиёи Марказӣдар асрҳои XVI ва миёнаи асри XIX-ро мавзӯи рисолаи доктории худ қарор дод. Вале вай ҳангоми навиштани рисолаи худ танҳо бо таҳлили асарҳои тадқиқотчиёни рус маҳдуд нагардид. Барои тасдиқи гуфтаҳои он тадқиқотчиён маводҳои зиёди бойгониро низ ҷамъ намуд. Дар ин ҷода маводҳое, ки Ҳайдаршо аз Бойгонии сиёсати хориҷии Русия, Бойгонии Академияи илмҳои Федератсияи Русия, Бойгонии Пажӯҳишгоҳи ховаршиносии Академияи илмҳои Федератсияи Русия (шӯъбаи Санкт-Петербург), Бойгонии вилояти Оренбурги Федератсияи Русия, Бойгонии Марказии давлатии Ҷумҳурии Ўзбекистон ва ғайраҳо ҷамъ намудааст, ҷолиби диққат мебошанд. Маҳз маводҳои зиёд, махсусан бойгонӣ, ба Ҳайдаршо имконият доданд, ки оиди масъалаҳои гуногун ҳулосаҳои амиқ барорад. Бо ҳамин сабабҳо асару мақолаҳои зиёде, ки дӯстамон то ба имрӯз таълиф намудааст, хеле хонданбоб мебошанд ва дар бораи ҳар як тадқиқоти муаллиф чизҳои зиёдеро гуфтан мумкин аст. Бояд бо қатъият гӯем, ки имрӯз таърихи асрҳои XVI ва миёнаи асри XIX ҳалқамонро бидуни тадқиқотҳои Ҳайдаршо Пирумшоев омӯхтан ғайриимкон аст.

Албатта, муносибатҳои дӯстию бародарқ, лаҳзаҳои нисбатан ширину гуворои худро дорад. Баъзан онҳо инсонро хоҳ нохоҳ ба олами андешаҳо мекашанд... Солҳои 90-ум ман аксари вақтҳои холигиамро бо обҷакорӣ замин, ки дар кунҷи маҳаллаамон, дар ҳамсоғӣбо деҳаи Авул, дар назди канали Ҳисор буд, мегузaronидам. Ҳайдаршо низ, дар ҳамсоғӣпорҷаи замин дошт ва бо ҳамсарашон омада, обҷакорӣмекарданд. Баъзан, дар ҳавои кушод, сӯхбати мо тӯлонӣмегардид... Яке аз рӯзҳои тирамоҳи соли 1997 буд. Созишномаи умумии байни тоҷикон оиди барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллӣдар Тоҷикистон, ки 27-уми июни он сол дар шаҳри Москва имзо гардида буд, аввалин меваҳои худро меод. Қисме аз гурезагон ба манзили худ баргаштанд. Манзилҳои харобгардида, оҳиста-оҳиста обод мешуданд. Зиндагии мардум кам-кам ба беҳбудӣрӯ меовард. На танҳо мардуми оддӣ шаҳр, ки ба тарафҳои муқобил омехта набуданд, ҳатто баъзе намоёндогон, ё худ тарафи муҳолифин ҳам дар шаҳр озодона гаштугзор мекарданд. Дар яке аз ин рӯзҳо, дар сари замин, хангоме ки бо Ҳайдаршо сӯхбат доштем, шахсе аз сӯи деҳаи Авул, аз кӯпруки канали Ҳисор гузашта, ба назди мо омад. Ў яке аз шиносҳои деринаи Ҳайдаршо будааст. Ин шахс бо мо вохӯрӣкарда, дар назди мо нишаст ва баъди ҳолпурсӣба сӯхбати мо, ки тамоман оиди мавзӯи дигар буд, тобиши дигар дод. Маълум шуд, ки ин шахс дар вақташ яке аз фаъолони гирдиҳамоии майдони Шаҳидон будааст. Агарчанде мо аз ӯ чизеро напурсидем, вале аз нигоҳи мо пай бурд, ки гӯё пурсиданием: «Чаро ҳамин тавр шуд?» Ин шахс аз оғози сӯхбаташ борҳо бо қатъият мегуфт: «Моро чанг андохтанд!» Ҳарчанд, мо ба гуфтаҳоиаш чандон аҳамият намедодем, вале ӯ моро бовар кунониданимешуд, ки гӯё вай ҳақ аст.

Ниҳоят, Ҳайдаршо магар тоқаташ тоқ шуд, ки ба ӯ рӯ оварда гуфт: «Дигарҳоро ба ҳоли ҳудашон гузоред. Худатон соҳибмаълумотед. Мо нағз медонем, ки чанд рӯз дар

майдони Шаҳидон нишастед. Эҳтимол дигарҳоро барои гирдиҳамойташвик ҳам кардаед. Худатон нағз медонед, ки ба муқобили майдони Шаҳидон гирдиҳамои майдони Озодӣба вучуд омад. Байни ду майдон 400-500 метр ба муқобили ҳамдигар суҳанҳои қабехтаринро гуфтед. Мусаллаҳ шудед, ба муқобили кқ?.. Хулоса худатон сабабгори асосии сар задани ҷанги шаҳрвандӣшудед. Бинобар ин «Моро ҷанг андохтанд» гуфтани Шумо ҷандон асос надорад. Масалан, ман ба Шумо гӯям, ки худатонро ба ҳамин канали Ҳисор партоед. Магар Шумо ин корро мекунед? Албатта не! Ҳар кас бояд соҳиби ақлу фаросат бошад, ба гуфтаи ҳар гуна шахси иғвогар гӯш надиҳад, боақлона рафтор кунад. Мардуми бисёр дар ҳар ду майдон нишаста, кор накарда, муддати тӯлонӣшӯрбохурӣкарданд. Қисми дигар бо ғораткунии мардум ва моликияти давлат овора буданд. Ҳамаи ин ба ҷанги шаҳрвандӣоварда расонид. Аз ҳар ду тараф ҷиқадар мардуми бечора ҳалок гардид, хонаҳо сӯхтанд, занҳо бева, фарзандон ятим монданд. Ҷиқадар мардум манзилашонро тарк намуда, дар мулкҳои дуру наздик ғаму кулфатҳои ғарибиро аз сар гузарониданд ва қисми зиёдашон ҳанӯз ҳам дар ҳамин ҳоланд. Водии Вахш, ки дар Осиёи Марказӣаз ободтарин мулк буд, ба харобазор табдил ёфт. Охир дар вақташ оқибати амалиётҳои худро магар андеша накардед?»

Он шахс, ки то андозае дар ғочии ба амал омада худро гунаҳкор меҳисобид, сархамона, дар ҷои нишасташ, ба ҷӯбчае гӯё аз замин чизеро мечуст, дар ҷавоб: «Ин ҳамааш хости худост!» гуфт.

Ҳайдаршо аз ҷунин ҷавоб боз оташин шуда: «Оё Худо фармуд, ки тоҷикон, марҳамат якдигарро кушад? Не, ин тавр не! Шумо фирефтаи ваъдаҳои бардурӯғи якҷанд минсабталаб шудед. Оқибатҳои амалиёти худро андеша накардед. Оқибати бади ин кашмакашиҳо, ин хунрезӣҳо ҳоло дар пеш...».

Дар сӯҳбат ман ҳам ҳамроҳ шуда, гуфтам: Рӯзҳое, ки дар шаҳри Душанбе гирдиҳамоиҳо идома дошт, бо коре ба Бухоро рафтам. Албатта хурду калони шинос аз ман аз воқеаҳои Душанбе мепурсиданд. Дар яке аз сӯҳбатҳо, шахсе, ки саводи динӣдошт ва муллои деҳа ба ҳисоб мерафт, ба гирдиҳамоиҳои шаҳри Душанбе фаъолона иштирок доштани муллоҳо ва масҷидҳоро фаҳмида, аз ман пурсид: «Мардуми зиёде, ки ин қадар муддати тӯлонӣмеҳнат накарда, гирдиҳамоӣкарда истодаанд, магар аз таълимоти Ҳазрати Баҳоваддини Нақшбанд «Дил ба ёру даст ба кор» огоҳанд?»

Ман дар ҷавоб сӯҳбати яке аз шахсони мӯътабари маҳаллаамон, шодравон Мулло Қосимро, ки ханӯз то сарнагун намудани тартиботи амирӣяке аз мадрасаҳои Бухороро хатм намуда, мударриси мадрасае таъин гардида будад, ба хотир овардам. Он кас гуфта буданд: «ҳангоми дарسخонии мо дар мадраса, мо муллобачаҳои бухороқ, самарқандқ, фарғонағйва ғайра бештар ба ҳамон мударрисоне шогирд меистодем, ки Ҳазрати Баҳоваддини Нақшбандро зиёд меписандиданд. Аммо муллобачаҳои кӯҳистонӣаз шогирдӣба чунин мударрисҳо худдорӣнамуда, ҳатто баъзеашон рӯирист мегуфтанд: «ин таълимот моро намехӯронад...».

Ҳайдаршо дарҳол ба сӯҳбат ҳамроҳ шуда: «Ман боварӣдорам, на танҳо диндорони оддии мулкҳои кӯҳистон, балки ҳатто аксари муллоҳои навбаромади мо аз чунин таълимот огоҳ нестанд. Зеро, ин таълимот дар ҳақиқат меҳнат карданро талқин мекунад. Дар шароити атрофи ҳамин шаҳри Душанбе худ аён аст, ки чаро колхозии Русия бештар обод аст. Бозорҳои шаҳри Душанберо гӯё танҳо мардуми ҳамин колхоз таъмин мекунанд. Онҳо бо роҳи обҷакорӣаз замин 2-3 ҳосил мегиранд. Дигар заминҳои атрофи шаҳри Душанбе ҳам ҳосилхезанд. Вале аксари мардумаш беҳунаранд. Бинобар ин онҳо умри заминро

баъзан ба як ҳосили чойҷойрӯб мегузaronанду халос. Баъзеашон дар деҳот зиндагйкунанд ҳам, вале помидору бодиринг ва дигар намуди сабзавотро аз бозор мехаранд...».

Хулоса, ин сӯҳбати мо хеле тӯл кашид. Ниҳоят, он шахс «ба ман дер шуд. Дар ҳақиқат мо хато кардем. Вале коре кард, ки минбаъд чунин хатогйтакрор наёбад» - гӯён ба сӯи деҳаи Испечак, ки дар қисми ғарбии маҳаллаи мо воқеат, рафт...

Чунин сӯҳбатҳои мо, дар сари замин, бо иштироки Ҳайдаршо тез-тез барпо мегардид. Албатта вобаста ба ҳамсӯҳбатон, мавзӯҳои сӯҳбат ҳам гуногун буд. Аз ин рӯ боз як сӯҳбати хотирмони бо иштироки Ҳайдаршоба вукӯъ омадаро ба ёд овардан, бо андешаи ман аз аҳамият холйнест.

Рӯзе дар хузури якчанд нафар ҳамсояхо баҳс дар атрофи зарурияти омӯзиши забони русйва муносибати Тоҷикистон бо Русия сурат гирифт. Аниқтараш чунин сӯҳбатро шахсе, ки аввал муқобили омӯзиши забони русйва муқобили иттифоқи Тоҷикистону Русия буд, такон дод. Зеро, вай дар замони истиқлолият аз вазифааш маҳрум гардид, якчанд сол бекор монд ва ниҳоят мачбур шуд, ки барои кор ба Русия равад, инак баъди ду соли кор ба ватанаш баргашт, вале 2-3 моҳ нагузашта, боз азми сафар ба Русияро дорад. Ё таъкид намуд, ки «соли аввал аз бад донишани забони русйхело азоб кашадааст ва гӯё акнун дарк намудааст, ки донишани ин забон зарур будааст». Вай дар ин бора андешаи ҳозиринро пурсид.

Ман дар ҷавоб гуфтам: «Албатта барои ҳар шахс донишан, тоза нигоҳ доштан ва ғайнамудани забони модарйшарт ва зарур аст. Вале донишани забонҳои дигар, аз ҷумла забони халқҳои ҳамсоя, махсусан забони русқ, ин талаботи замон аст. Барои ба доираи ҷаҳонйбаромадан бояд забони англисиро донем. Ҳоло ҷумҳурии мо соҳибистиқлол аст ва бояд бо ҳама давлатҳои ҳамсоя муносибати хуб ва

рафту омади озод дошта бошем. Худи вазъи ҷумҳуриямон ва вазъи ҷаҳон водор мекунад, ки мо бояд бо Русия хеле наздик бошем. Охир тасаввур кунед, дар чунин вазъи муфлисии иқтисодиёти ҷумҳурк, бекорӣ аз ҳад зиёд, қариб як миллион нафар ҳамватанони мо дар Русия кор карда, ҳам худашон ва ҳам оилаи тоҷикистониашонро меҳӯронанду мепӯшонанд. Ҳоло ҳамин муҳочирони меҳнатидарачаи зиндагии мардуми моро бехтар намуда истодаанд... Масъалаи дигар, ин масъалаи забон ва бехатарии худӣ шахс аст. Агар мо бо қатора ба сафар бароем забони мо то Пахтабод ба кор меояд. Бехатараиамон ҳам дар ҳамин ҷо ба итмом мерасад. Ҳол он ки дар замони Шӯравӣ то шаҳри Тошканд, бо забони тоҷикӣ муомила карда метавонистем, то шаҳрҳои Рига, Вилнюс ва ғайра мерафтем, ягон кас намеурсид, ки ту ҷӣ корак. Дар чунин сафарҳо ҳар шахс боварӣ дошт, ки бехатарии ӯ таъмин аст. Имрӯзҳо бошад, ин тавр нест...».

Ба сӯҳбат Ҳайдаршо ҳамроҳ шуда: «магар фаъолияти худӣ шумо дарси ибрат шуда наметавонад? Шумо аз ҷумлаи онҳое будед, ки таҳсили забони русиро дар мактабҳо зарур намешуморидед. Мегуфтед, ки «бе Русия ҳам зиндагии мо хуб мегузарад. Ҷумҳурии мо 5-6 миллион нафарро не, балки 25-30 миллион нафарро хӯрондаю пӯшонда метавонад...» Марҳамат, ҳоло мо соҳибистиклолем, вале ҳамин мардуми бударо бо кор, нон ва сару либос таъмин карда наметавонем-ку! Дар замони истиклолият худӣ шумо кор наёфта, аз бекорӣ дилгир шуда, охир ба Русияе, ки бад мидедед, ба кор рафтед ва ҳоло боз нияти рафтан доред. Аз рӯи шунидам имрӯз шумо натавонед омӯхтани забони русиро зарур меҳисобед, балки ҳатто ягона писари худро ба мактаби русӣ гузоштед. Як ба кӯдакони маҳаллаамон нигаред. Ҷиғуна хушрӯякон! Қариб ҳамаи онҳо мактабхонанд. Вале, имрӯзҳо дониши онҳо на танҳо аз забони руск, балки аз ҳамаи фанҳо харобанд. Барои он ки

аксари омӯзгороне, ки аз рӯи вичдон дарс мегузаштанд ё дар бозоранд ё дар Русия. Аз ҳама ташвишовар он аст, ки ҷавонони имрӯза ҳаваси илму дониши мукамал гирифтандро надоранд. Аксари падару модарон ҳам нисбати тақдирӣ минбаъдаи фарзандони худ бепарвоанд. Баъзе ҷавонон соҳиби маълумоти миёна мегарданд, вале ҳатто хондаю навишта наметавонанд. Пас тақдирӣ минбаъдаи чунин ҷавонон чӣ мешавад? Аз рӯи тақозои имрӯза хулоса барорем, аксари онҳо дар оянда лашкар (армия)-и муҳочирони меҳнатиро ташкил хоҳанд дод. Албатта давлате, ки ҳамаи онҳоро имконияти бо қор таъмин карданро дорад, ин Русия аст. Вале агар хоҳем, ки соҳибистиклолии мо пойдор бошад, сатҳи дониши мактабиро хело баланд бардорем, то ин ки аз байни онҳо ихтироъкорони оянда, соҳибони илму фан ба воя расанд. Охир чунин давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон: Япония, Кореяи Ҷанубӣ, Малайзия, Олмон, ИМА, Чин ва ғайра маҳз ба шарофати амалгардонидани давстовардҳои илму фан ба чунин зинаҳои тараққиёт расидаанд. Вале мо, дар ин ҷода дар зинаҳои пасттаринем. Фақат бо гузаштагонӣ худ фахр мекунем. Аммо имрӯзҳо мо дар пешрафти илму фани ҷаҳонӣ чӣ ҳисса гузоштем? Ҳеҷ чиз! Магар ин номумкин аст? Мумкин аст, ба шарте, ки ҳавасмандии ҷавонро ба ин ҷода зиёд карда тавонем, сифати таълимиро баланд бардорем ва шахси соҳибмаълумот дар мулки худ соҳиби кадрӣ қиммате бошад... Хулоса, дар ин бора чизҳои зиёде гуфтан мумкин аст. Худи ҳаёт исбот намуд, ки бе донишмандии забони русӣ англисӣро шудан аз давстовардҳои илми ҷаҳонӣ ғайриимкон аст. Пас донишмандии забони русӣ ба давлати русия дар муносибати дӯстона будан, ин талаботи замон аст».

Албатта дӯстам Ҳайдаршо ҳоло дар камолоти эҷодист. Бинобар ин ўро бо шастии зиндагӣ таъриқ намуда, боз шастии дигар таманно дорам.

ҲАҚИҚАТНИГОР

Одатан дар бораи бузургмардони миллат ва он шахсиятҳое, ки дар инкишофи илму фарҳанги кишвар саҳми шоиста доранд, навиштан хеле мушкил аст. Мабодо ягон паҳлуи ибратомӯзи кору рӯзгори ин гуна инсонҳо аз назар дур бимонад.

Гумон мекунам, ки барои намояндагони на танҳо илми таърих ва таърихнигорқ, балки аҳли фарҳанги ҷумхурӣдар хусуси фаъолияти таърихнигори намоёни тоҷик, доктори илмҳои таърих, профессор Ҳайдаршо Пирумшоев нияти чизе навиштан албатта пайдо мешавад. Шояд сабаб он бошад, ки баъзе шахсиятҳо дар тӯли солҳои зиёд барои рушду нумӯи ҷомеа корҳое анҷом додаанд, ки ба иҷрои онҳо қудрат ва тавоноии ҳар кас намерасад.

Ҳақ ба ҷониби Президенти кишвар мӯхтарам ЭмомалӣРаҳмонов аст, ки дар асари худ «Тоҷикон дар оинаи таърих» навиштааст, «пешрафти ҳар кадом ҷомеаро инсонҳои дорои ғановати маънавӣ, ахлоқӣ ва зеҳнӣ таъмин менамоянд. Иқтидорӣ зехнӣ, яъне интеллектуалӣ ва маънавию ахлоқӣ қаноте ҳастанд, ки ҷомеаро зина ба зина, марҳила ба марҳила пеш мебаранд».

Агар гуфтаҳои сарвари давлатро ба профессор Ҳайдаршо Пирумшоев нисбат диҳем, иштибоҳе нахоҳем кард. Зеро ҳама ин хислатҳо дар устод ба ҳам омадаанд. Ҷӣдар маънавиёт ва ахлоқи пок, ҷӣдар нирӯи ақлонӣ Ҳайдаршо Пирумшоев, соҳиби мактаби хоси илмӣ буда, даҳҳо нафар муҳаққиқони таърихро тарбия кардааст.

Рӯзе дари дафтари устодро боз кардам ва иҷозати даромадан пурсидам. Сар бардошт, нигоҳаш хеле ҷиддӣ буд. Дарёфтам, ки сари масъалае андеша дорад. Даре нагузашта чеҳраи устод боз гардид. Сафаҳоти китоби рӯзгорашро

якҷоя варақгардон кардем.

Устод қисса мекарду ман гӯш меодам, ҳамон вақт гуфтаҳои устод, собиқ ректори ДОД ба номи Қ.Ҷўраев, профессор шодравон Э.Ямоқов дар бораи Ҳ.Пирумшоев ба хотирам омад. Ў гуфта буд: «профессор Ҳайдаршо Пирумшоев инсонест, ки дили софу зудбона дорад. Ин хислат ӯро бисёр зеб медиҳад. Ваъдабоз нест. Чизеро гуфт аз паи иҷрояш мекушад. Ў натавонад роҳбари кордон ва муҳаққиқи чирадаст, балки омӯзгор ва мураббии ғамхор аст. Солҳои тӯлонӣ ба таълиму тарбияи ҷавонон машғул буда, чандин нафар олимони ҷавон таҳти роҳбарияш рисолаҳои илмӣ-ҳимоя кардаанд. У ба дастпарваронаш, ки аз Донишгоҳи Фориғ шудаанд, ягон хел кӯмакро дарёфт намедорад».

Ҳ.Пирумшоев воқеан муаррихи асил, ташкилотчи моҳири илм, муборизи ҳақиқату адолати таърих, фидоии миллат ва Ватан аст. Барои ӯ таърих афсонаи ширин нест, балки саропо илм, илми ҳаёти гузашта, имрӯз ва фардои инсонҳо мебошад.

Профессор Ҳайдаршо Пирумшоев дар тадқиқотҳои хеш қору пайкори қаҳрамононаи ниёгон, қорнамоиҳои аҷоибу ғароибӣ аҷоддон, бурду бохт, дарду ҳасрат, қомронии ноқомии миллатро мебинад. Вақте ки ӯ саҳифаҳои қоравшани таърихи тоҷиконро бо сад мушқилот мунававвара месозад, аз қабри асрҳо ба гӯшаш фарёди шермардони озодипарасту ҳақиқатҷӯ мерасад, ки дар роҳи истиқлолияти озодӣ, ҳифзи ҳар як ваҷаб хоки муқаддаси Ватан ва ҳифзи қангу қомуси соқинони он қон қиср қардаанд.

«Дар таърих, - меғӯяд профессор Ҳайдаршо Пирумшоев, - қирати давлатдорон аз қамонҳои қадим то рӯзҳои мо инъикос ёфтааст». Ў қанӯз дар солҳои 80-ум ба қамтҳои қисбатан қарури омӯзиши қазарияи таърих ишора қамуда, қорҳои қартараф қамудани онҳоро муайян қардааст.

Профессор Ҳайдаршо Пирумшоев яке аз бехтарин таърихқорони қумҳурак, яъне муҳаққиқи таърихи асарҳои

таърихист. Ин касби начиб, вале мушкилро касе пеша карда метавонад, ки вусъату заковати таърихнависию густурда ва доманадор дошта бошад. Зеро таърихнигор ба асари таърихий аз ҳар ҷиҳат, ҳам аз нигоҳи мувофиқати шаклу мазмун, мӯҳтавою мундариҷа, ҳам аз нигоҳи истифодаи адабиёти таърих, маводи расмӣ бойғониҳо ва маводи ғайрирасмӣ (сӯҳбат бо шохидони воқеа), ҳам аз лиҳози сатҳи ғоявӣ асар баҳо дода, онро бо таърихномаҳои дигари ҳаммавзӯ муқоиса менамояд, афзалият ва нуқсу иллати онро муайян мекунад. Аз ин лиҳоз таърихнигор нисбат ба таърихнавис бояд масъул ва сермутолиатар бошад, то самти муайяни таърихро хуб дарк карда тавонад.

Барои устод Ҳ.Пирумшоев тамоми таъриху фарҳанги пурғановати тоҷикон, корнамоиҳои диловарон ва ходимони сиёсӣ фарҳангии соҳибистеъдоди он муқаддас аст. Вале дар баробари он корнома ва мавзӯҳои ҳастанд, ки устод ба онҳо тавачҷӯи ҳоса дорад ва таълими онҳоро хеле дӯст медорад. Корнамоиҳои нотақрори Томирис, Абӯмуслим, Муқаннаъ, Темурмалик ва Восеъ аз он ҷумла мебошанд. Исмоили Сомониёва аллома Бобочон Ғафуров барои он кас аз бузургтарин сиёсатмадорон ва номоварони миллати тоҷик, шахсони хирадмандтарин маҳсуб мешаванд.

Ҳ.Пирумшоев, барои ҳамкорон воқеан масъулиятшинос ва вазифашиноси шоистаи ибрат мебошад. Устод бо як ҳавсалаи тамом ба ҳар як кори хурду калон машғул мешавад ва онро бо худвожагию масъулият ба анҷом мерасад. Устод аз рӯи одати маъмулиашон ҳампешагону шогирдонро бо таълифи рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ гузоришу мақолаҳо ва асарҳои илмӣ ва илмию оммавӣ ҳидоят мекунад ва аз онҳо дар сари вақт ба анҷом расонидани тадқиқотро талаб менамояд. Устод дар байни кори илмӣ хеш ва шогирдонашон фарқе намегузорад ва дар ҳақиқат ҳам онҳо давоми мантиқии якдигар мебошанд. Ҳамин пурмаҳсулиё ва серталабӣ буд, ки танҳо дар солҳои охир аз байни

шогирдони устод як нафар рисолаи докторӣ ва панҷ нафар рисолаҳои номзадӣ ҳешро дифоъ намуданд.

Устод Ҷ.Пирумшоев ба шогирдону ҳампешагон хеле дилсӯзу меҳрубон ва ғамхор буда ба ҳар як нафари онҳо бо назардошти ҳислату характерашон муносибат менамоянд. Агар шогирде ва ё ҳампешае нофаҳми ва сахве содир намояд, онро хеле нозукона мефаҳмонад ва ўро бо роҳи дуруст ҳидоят мекунад. Азбаски худ покизақору хушахлоқ ва хайрхоҳ ҳастанд, дар замири омӯзгорону шогирдон низ парваридани чунин ҳислатҳоро тақозо мекунад. Дар ҳалли аксар масъалаҳои илмию таълимӣ, тарбиявӣ ва ҷамъиятӣ фикру андешаҳои ҳар як омӯзгори кафедраи Таърихи халқҳои Тоҷикистон, ки солҳои тӯлонӣ роҳбарии онро ба зимма дорад, ба назар гирифта, пас ба як қарор ва ё натиҷае меоянд. Ҳама вақт кӯшиш менамоянд, ки дили ҳампешагону шогирдон наранҷад.

Ба устод ба ғайр аз ҳампешагону шогирдон боз шахсони гуногунқасб низ барои кӯмак мурочиат мекунанд ва ў ҳама вақт ба кӯмак ва мадад тайёр аст.

Ҳамин гуна ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ буданд, ки имкон доданд Ҷ.Пирумшоев дар муддати на он қадар тӯлонӣ зинаҳои баландтарини илми таърихро қасб намояд. Роҳи тайқардаи ў дар ҳаёт аз ибтидо то интиҳо машаққату заҳмати беандозаро талаб дошт ва ба қуллаи мурод расидани ў низ натиҷаи ҳамин заҳматхост

Устод фозил, олими пурмаҳсул, инсони нек, шахси покқичдону ҳалолқор, мураббии ҷавонон профессор Ҳайдаршо Пирумшоев имрӯзҳо ба синни мубораки 60 қадам мегузорад.

Мо аз забони Лоик устоди ирадмандро ба муносибати ин санаи фархунда аз самими қалб табрику муборакбод мегӯем:

Мавлуди баҳори умр бодо табрик,

Ин як зи ҳазори умр бодо табрик,

*Бар авчу барор бахту толеи ту бод,
Ин авчу барори умр бодо табрик!*

САР БА ПОЯШ МЕНИҲАМ

Зиндагӣкасро баъзан бо ашхосе рӯ ба рӯ месозад, ки шеваи кору бор, муносибату муомила ва гиру мони эшон дар ҳаёт шоистаи пайравиву нусхагирист. Донишманди мумтоз, доктори илми таърих, профессор, мудирӣ кафедрои таърихи халқҳои Тоҷикистон ДДОТ ба номи Қ.Ҷӯраев Ҳайдаршо Пирумшоев аз гунаи ҳамин шахсиятҳои фарзонаи ҷомеаи кунунии Тоҷикистони мост.

Тақдир бандаро бо Ҳайдаршо соли 1967 ошно сохт. Он айём дар курси соли дуввум (баъди адои хизмати ҳарбӣ) донишҷӯӣ дар ДДОД ба номи Т.Г.Шевченко менишастем: яке дар шӯъбаи забону адабиёт ва дигаре дар бахши таърихи факултаи таъриху филологияи тоҷик. Ва ҳарду дар як хобгоҳ мезистем – дар ду ҳуҷраи рӯ ба рӯ. Амалиёти якҷоя дар корҳои ҷамъиятии донишгоҳ моро бо ҳам қарин сохта буд. Ман котиби кумитаи комсомол будаму ӯ раиси шӯрои донишҷӯён дар хобгоҳ. Ин мӯҷаб шуд, ки ҳамарӯза якҷо бошем ва сари ин ё он масъала аз андешаи ҳамдигар баҳрааманд гардем. Инак, шукри тақдир, ки тайи қариб чихил сол боз аз ғайзи сӯҳбати ин марди фозилу пурҳирад, аз ғайзи илму натоиҷи илмии ӯ дар риштаи таърихшиносӣбархӯрдор ҳастам. Бояд бигӯям, ки ҳар як сӯҳбат бо Ҳайдаршо барои банда як дарс аст – дарси пажӯҳиш, дарси оламшиносиву инсоншиносӣ, дарси таърих ва шеърӯ суҳан. Дарвоқеъ, Ҳайдаршо шеър низ мегӯяд. Ӯ ҳам олим асту ҳам шоир, ки ин шояд мерос аз хоки шоирхезу олимхези Ванҷи бостонист барояш. Ба таври

дигар, Ҳайдаршо инсонест сухангӯю суханпарвар ва сухандону сухангустар. Ба поси хотири ин истеъдоди азалии ӯ месазад, ки ин байти Сайидоро барояш намуна бигирем:

Сайидо, бар сар намоён ҷо ниҳодат хомаро,

Сар ба пояш мениҳам, ҳар кӯсухан мепарварад.

Ҳайдаршо ба олами илм тасодуф наомад. Зеҳни гиро ва андешаи амиқ сари масоили таърих ӯро мактабдида қард. Ӯ дар мактаби уламои таърихшиносии ДДОТ ба номи Қ.Қўраев, баҳусус мактаби профессор Маҷлисӯв О.Р. парвариш ёфт ва алҳол он қорҳӯеро ба сомон оварда, ки дар анҷоми онҳӯ умри устодаш кӯтоҳқард. Ин аст, ки бо ҷаҳд қалам ба даст гирифтаву ба поси рӯҳи поки устодаш пайи идомаи қорҳӯи нотамӯми ӯ ба таҳқиқ менишинад. Сониян, ӯ аз мактаби илмии олими барҷаста, академик Литвинский Б.А. гузашта, истеъдоди касбии хешро ба талаби меъёрҳӯи баландтарини илмӣмувофиқ сайқал дод.

Зимни ҷустуҷӯ ва қовишҳӯи пайғиронаи илмӣҲайдаршо имрӯз мактаби эҷодии худро барпо қарда, ки дар он мактаб шогирдони ӯ дарси илм ва дарси одамият меомӯзанд. Ӯ меҳӯаҳд Тоҷикистони азизашро ба ҷашми оламиён то метавонад бештару бештар бо ҳама дороияш бозтоб диҳад. Беҳӯда нест, ки ақсарияти рисолаҳӯяш ба таърихи Тоҷикистон ва ба таърихи фарҳанги мардуми тоҷик иртибот мегиранд. Аз зумраи «Тоҷикистон дар асарҳӯи муҳаққиқони тоиқкилобии рус», «Муҳаққиқони тоиқкилобии рус дар бораи шаҳрҳӯи Бухорои Шарқӣохири асри XIX ва ибтидои асри XX», «Таърихи омӯзиши Шӯриши Восеъ», «Ҷовидон дар ёдҳӯ», «Ванҷ» ва боз ҷун ин.

Ҳайдаршо пайваста мекӯшад, ки ба асли ҳар як воқеаи

таърих аз мавқеи як тан донишманди варзида дар заминаи назарияи пазируфтаи таърихшиносии муосир муносиб баҳо диҳад ва шогирдонро низ бо ҳамин дастур раҳнаомекунад. Ин аст, ки ҳар як асару мақолаи ӯ касро ба сайри олами андеша мебарад ва ба диду боздид аз масоили навини илм дар риштаи таърихшиносиву таърихнигорӣ раҳнамун месозад.

Самимият ва хислатҳои инсонӣ комил аст. Чун Ҳайдаршоӣ мо марди комил аст, худованд ин хислати начибро ба ӯ арзонӣ доштааст. Самимияти ӯ дар муносибати хуши ӯст бо ҳамкорон, дар амали хайраш аст, ки дар мавриди дастгириву мадад ба шогирдон ва кулли онҳое, ки аз хирмани гаронбори таърихи мардуми тоҷик хӯша чидан меҳоянд, ба зухур меояд. Ӯ гуфтори нек, рафтори нек ва пиндори нек дорад, ки мерос аз бобои Зардушт аст барояш. Хуб мефаҳмад, ки инсон маҳз тавассути ҳамин аносири хисолот метавонад роҳ ба сӯйи дилхо бипаймояд. Бузургтарин панаҳгоҳ барои инсон қалби инсонҳост. Устод Мирзо Турсунзода беҳуда намегӯяд, ки:

*Ошён гар мегузорида дили инсон гузор,
Аз раҳи меҳру вафову аҳди бепоён гузор,
Нест чунки ҳеҷ чизе аз дили инсон баланд,
Ошёнӣ меҳри худ дар мағз-мағзи ҷон гузор.*

Ҳайдаршо Пирумшоев мардест ҳалиму фурутан, меҳрубон, хоксор ва оддиву заминқ. Аз чехраи гарми ӯ гуруру ғараз фарсахҳо дурӣ гирифта.

Сойиби Табрэӣ мефармояд:

*Хоксорони ҷаҳонро ба ҳақорат менигар,
Ту ҷӣдонқ, ки дар ин гард саворе бошад.*

Ҳайдаршоӣ мо миёни ҳамкорон, ҳамкурсон, рафиқон ва

хамкасбону шогирдон маҳбубияти хос дорад. Маҳбубияти эшон аз он аст, ки лафзи хуш дорад, кибр намепарварад, ростгӯ, росткор ва рострафтор аст. Оқибати ростиро аз як байти Сайидо ба қиёс мегирад:

*Ростиро набувад ҳеҷ заволе ба ҷаҳон,
Сарв агар хушк шавад, боз асо мегардад.*

Ҳолиё профессор Ҳайдаршо Пирумшоев чашн дорад, чашни шасти мавлуд. Шаст барои олим, ки вучудаш дар деги андеша ҷӯшидаву дар кӯраи тадқиқ пухта мегардад, ҷуз ҳадди камолоти ҷисмониву фазлонӣчизи дигаре беш нест. Таманнои онро дорам, ки боз шастҳои дигар умр бубинад ва бо камони табъи гирои хеш ҳамвора мавзӯҳои наомӯхтаи миллаташро сайд намояд, шабзиндадор ва чашми моҳу парвин бошад, то тавонад дурри максуд ба каф биёрад. Шояд шайх Саъдӣин байтро барои ҳамин гуна шахсон гуфта бошад:

*Ҳама дар хоб бирафтанду шаб аз нисф гузашт,
Он ки дар хоб нашуд, чашми ману парвин аст.*

Дар фарҷоми сухан ба дӯсти азизам Ҳайдаршо дар ин сини муборак тавфиқ, хушиҳои рӯзгор ва тани сиҳату барори кор мехоҳам.

ФИКРИ РАВШАНБИН АМАЛРО РОҶБАР АСТ

*Касеро даъвиш озодагӣчун сарв мезебад,
Ки бо ҳар чор фасл аз бениёзӣяк забон дорад.*

Хирадмандк, бениёзк, якзабонк, адолатпешагк, фурутанк, таҳаммулу нармсуханӣхислатҳои ҳамидаи доктори илми таърих, профессор *Ҳайдаршо Пирумшоев* мебошанд. Маҳз ҳамин хислатҳо ҳастанд, ки ӯро дар ҳонаи дилу дидаи ҳар як мусоҳиб ошён медиҳанд.

Ин муҳаққиқи нуктасанҷу дақиқназар зиёда аз 30 сол мешавад, ки дар муассисаҳои гуногуни илмиву таълимии кишвар ба таҳқиқу тадрис машғул аст.

Чустучӯи пайваста, меҳри беандоза нисбати таърихи ниёгон, ҷафои илму бедорхобӣ имкон дод, ки *Ҳайдаршо Пирумшоев* соли 1979 дар мавзӯи «Инъикоси таърих ва ҳаёти шахрҳои Бухорои Шарқии охири асри XIX, ибтидои асри XX дар асарҳои тадқиқотчиёни рус» рисолаи номзадӣ ва соли 1996 дар мавзӯи «Муносибатҳои Русияву Осиёи Миёна дар асри XVI ва миёнаи асри XIX дар таърихнигории рус» рисолаи докторӣ ҳимоя намояд.

Устод *Ҳайдаршо Пирумшоев* олими пурмаҳсул буда, ба қалами мавсуф бештар аз 15 китоб ва садҳо мақолаҳои пурмоя ва арзишманд андар таҳқиқи самтҳои муносибатҳои Русияву Осиёи миёна ба вижа алоқаи дипломатия тичоратии байни онҳо, сиёсати расмии Русия дар минтақа ва дигар рӯйдодҳои таърихӣ ҳаёти халқи тоҷик иншо гардидаанд.

Бо баракати пажӯҳишҳои ин донишманди фарохназар ва жарфнигар ба бисёр паҳлӯҳои торики таърихи халқи тоҷик рӯшаниндохта шудааст, ки бешак онро метавон дар илми бостоншиносии кишвар воқеаи муҳими илмӣ ба қалам дод.

Гузашта аз таҳқику тадқиқ хидмати устод дар таълиму тарбия низ назаррас аст. Ӯ солҳои 1985-1995 декани факултаи таърихи Донишгоҳи Давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ.Қўраев, аз соли 1995 инҷониб вазифаҳои мудири кафедраи таърихи Ватан (фёлан таърихи халқҳои Тоҷикистон) ДДОТ ба номи Қ.Қўраев ва мудири Шўбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Академияи улуми ҷумҳуриро ба ӯҳда дорад. Эшон фарди масъулиятшиносу кордон ва дар айни замон мӯнису ғамхор буда, дар ин давра садҳо мутахассисони соҳибхирад ва лоиқу пуртаворро монанди боғбони гулдаст ва ғамхор парварида ба муассисаҳои таълимию илмии кишвар раван кардаанд.

Таърихнигори дардошною нуктакушо Ҳайдаршо Пирумшоев, ки дар ҷодаи таърихнигорӣ хеле заҳмат кашидааст, ҳар як нигоштаи ҳудро тавассути далелу санадҳои бойгонӣ сбот менамояд. «Соҳаи таърихнигории илми таърих, - мегӯяд Ҳ.Пирумшоев, - танқиди имрӯзаи адабиётро менамояд. Ба асару мақолаҳои нашршуда тавре бояд баҳо дод, ки он объективонаю оқилона, аз назари илмидур набошад. Камбудию хатоҳои роҳфтаро танҳо тавассути санаду ҳуҷҷатҳои бойгонӣ метавон сбит кард, вагарна худ зерӣ борони маломат хоҳӣмонд...»

Тоҷикистон бо табиати дилфиребаш аз замонҳои қадим диққати олимнро ба худ ҷалб менамуд. Ҳарчнд, ки ин сарзамин ба сайёҳатчиён ва тадқиқотчиёни асрҳои минбаъда маълум буд, вале қушоиши географии ин сарзамини кӯҳӣбаъди ба Русия ҳамроҳ кардани он оғоз ёфт.

Олимони рус ба он тавачҷӯҳӣ хося зоҳир намуда буданд. Қушоишҳои амиқи ин кишвари кӯҳӣба давраи Шўравӣ рост меояд. Экспедитсияҳои Олмону-Шўравӣ ба Тоҷику-Помир дар солҳои 20 ва 30-уми асри ХХ саҳифаи тозае будаанд. Дар таърихи кашфиётҳои географии ватанӣ ва хоричқ.

Халқи тоҷик зотан мардуми соҳибмаслаку воломақом ва бошандаи асливу бумии Осиёи Миёна мебошанд. Дар тӯли таърих ин халқ роҳи басо пуршебу фароз ва мураккаби зиндагиро пушти сар кардааст. «...Тоҷикон дар зиндагии худ бисёр азият ва таъқиб дидаанд, - менависад тадқиқотчии рус А.Снесарев, - хайрате, ки дар дил падида меояд, ба ин душвориҳо ин халқ чи сон аз рӯи замин нопадида нагардидааст».

Устод Ҳайдаршо Пирумшоев дар корҳои илмӣ-тадқиқотии худ саҳми олимони рус ва натиҷаи тадқиқотҳои онҳоро дар омӯзиши сарватҳои табиқ, ҷобачогузориҳои қувваҳои истеҳсолкунанда, этнография ва пешбурди зисту зиндагонии мардуми маҳал аз нуқтаи назари нав мавриди баррасӣ қарор додааст.

Дар чунин як шароит роҳу равияи илмӣ барои миллат зарурро интихоб намудани ин олими дақиқназар бесабаб нест. Муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва фарҳангии байни Тоҷикистону Русия ҳам дар гузашта ва имрӯзу оянда ба манфиати халқу ватани Тоҷикистон буд ва мебошад. Инро устод Ҳайдаршо Пирумшоев ханӯз дар давраи донишҷӯиаш дарк карда буд.

Шоире дар васфи ин гуна фард нигошта:

*Фикри равшанбин амалро роҳбар аст,
Чун дурахши барқ пеш аз тундар аст.*

Дар фароварди суҳан бо истифода аз фурсати муносиб мехостам устоди гаронқадр Ҳайдаршо Пирумшоевро ба чашни содрӯзашон табрик гуфта, ба он кас гуна ба гуна хушиҳои зиндагӣ ва дар қорҳои эҷодияшон комёбиҳои нав ба нав таманно намоям.

ОЛИМИ ПУХТАКОРУ МУҲАҚҚИКИ НУҚТАСАНЧ

Дар арафаи чашни 80-солагии Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон 60-солагии олими пурбаракати пухтакор ва муҳаққиқи нуқтасанч Ҳайдаршо Пирумшоев қайд карда мешавад.

Ӯ пас аз хатми мактаби миёна ба Донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи Т.Г.Шевченкои ш.Душанбе (феълан ДДОТ ба номи Қ.Ҷӯраев) ба факултаи таърих дохил шуда, онро соли 1970 бомуваффақият ба итмом мерасонад, раёсати факултаи ҷавони серғайратро дар факултаи мазкур ба қор қабул менамояд.

Ӯ солҳои 1970-1972 ассистенти кафедраи таърихи СССР, 1972-1975 аспиранти кафедраи номбурда буд Меҳнати шабонарӯзӣро баҳри ҳарчи зудтар ба итмом расонидани қори илмӣхаста накард.

Соли 1979 дар Шӯрои Ҳимояи рисолаҳои номзадии назди Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии ба номи А.БерунӣАИ Ўзбекистон (ш.Тошкент) – дар мавзӯи «Инъикоси таърихии шаҳрҳо ва ҳаёти шаҳрҳои Бухорои Шарқӣасрҳои XIX ва аввали асри XX дар осори муҳаққиқони рус» рисолаи номзадӣидифоъ менамояд.

Меҳнат, кӯшишу ғайрат дар боргоҳи илм ва маслиҳатҳои устодони варзидаи соҳаи илми таърих қабилӣ академикҳо ва профессорон: Раҳим Масов, Б.А.Литвинский, Мулло Эркаев, Аҳрор Мухторов, О.Маҷлисӣ, Н.М.Акрамов, Т.Тухтаметов ва бисёр дигарон ин ҷавони ҷӯяндаи илмро ба мартабаи устои варзида расонидаанд.

Ҳайдаршо Пирумшоев солҳои 1985-1995 – сарвари факултаи таърихро ба ўҳда дошт. Дар ин муддат дар рушду нумӯӣи факулта, тайёр намудани кадрҳои бадандихтисосӣ омӯзгорӣхизмати шоёнӣ кардааст. Маҳз бо талошу

кӯшишҳои зиёд ва ташаббуси Ҳайдаршо Пирумшоев кафедраи методикаи таълими таърих ташкил ёфт. Ин ташаббуси бевоситаи ӯ буд. Бе кафедраи методикаи таълими таърих мутахассиси баландхаттисоси омӯзгоритайёр кардан амри маҳол мебуд. Ӯ ба серкориаш нигоҳ накарда, доимо аз паи ҷустуҷӯи илмқ-тадқиқотӣ аст. Аз ин ҷост, ки соли 1996 – дар Шӯрои диссертатсионии ҳамояи рисолаҳои докторӣ назди Пажӯҳишгоҳ таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АИ ҶТ дар мавзӯи «Равобити Русия ва Осиёи Миёна аз асри XVI – то миёнаи асри XIX дар таърихнигории рус» соҳиби дараҷаи доктори илми таърих гардид.

Ҳайдаршо Пирумшоев аз соли 1995 то имрӯз мудирӣ кафедраи таърихи халқҳои Тоҷикистони ДДОТ ба номи Қ. Ҷӯраев мебошад. Ҳамзамон ӯ ба сифати мудирӣ шӯъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Пажӯҳишгоҳ таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АИ ҶТ фаъолият менамояд.

Ӯ узви ҳайати мушовараи маҷаллаи «Мероси ниёгон», ҳайати таҳририяти 6-ҷилдаи «Таърихи халқи тоҷик», узви Шӯрои диссертатсионӣ оид ба дифои рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ дар назди ДДОТ ва узви Шӯрои диссертатсионӣ дар назди Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АИ ҶТ мебошад. Ӯ аъзои деканат, Шӯрои илмӣ факултаи таърих ва аъзои шӯрои илмӣ Донишгоҳ давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ. Ҷӯраев мебошад.

Профессор Ҳайдаршо Пирумшоев дар ҳамаи вазифаҳо масъулиятнок ва принсипнок аст. Ӯ ба донишҷӯёни факултаи таърихи ДДОТ ба номи Қ. Ҷӯраев аз таърихи халқи тоҷик ва таърихи Русия дар мавзӯҳои «Вазъияти иҷтимоқ-иқтисодии бекигарии Бухорои Шарқӣ дар охири асри XIX ва аввали асри XX», «Робитаи Русияву Осиёи Миёна дар асри миёна», «Саҳми муҳаққиқони рус дар

таҳқиқи таъриху фарҳанги халқи тоҷик», «Равобити Русия бо Осиёи Миёна дар аввали асри XIX» ва ғайра курсҳои махсус мегузаронад. Ӯ лексияҳои шавқовар мехонад, ҳар як лексияҳояш дақиқу пурмазмун ва машғулиятҳои семинариаш аз тарафи шогирдон бо шавқи зиёде қабул карда мешаванд. Омӯзгорони ҷавон бо эҳтиром устод мегӯянд. Дар факултаи таърихи мактабҳои олива дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣшогирдони устод зиёданд. Ӯ муаллифи як қатор асарҳои илмӣ, дастурҳои методӣ ва мақолаҳо доир ба масъалаҳои мухталифи илми таъриху таърихнигорӣ мебошад. Ӯ дар анҷуману симпозиумҳо, семинару конференсияҳои ҷумҳуриявӣ-минтақавӣ ва байналхалқӣ бо гузоришу маърузаҳои пурмуҳтавои илмӣ баромад менамояд. Устод профессор Ҷ.Пирумшоев нисбат ба шогирдонаш серталабу саҳтгир буда, онҳоро дар рӯҳияи ватанпарварию инсондӯстӣ, поквичдонӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳалолкорӣ ва пухтакорӣ тарбия менамояд. Ӯ ҳар як асари худро гаштаю баргашта аз назари мантиқии илмӣ мегузаронад, барои ҳамаи хам навиштаҳои Ҷ.Пирумшоев ҳамеша таваҷҷӯҳи хонандаро ба худ ҷалб менамояд.

Профессор Ҷ.Пирумшоев 60-сола мешавад. Мо дар ин рӯзи фирӯз ҳамкасбон, устодон ва шогирдони олими пухтакору муҳаққиқи нуктасанҷро аз самими қалб табрику муборакбод намуда, барояшон сихату саломатии бардавом, умри бобаракат орзумандем.

Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣхуб фармуда:

Эй, ки нурсӣ, ки беҳтарин касе кист,

Гӯям аз қавли беҳтарини касон.

Беҳтарин кас касе бувад, ки зи халқ,

Беш бошад ба халқ нафърасон.

СУХАНЕ ДАР БОРАИ УСТОД

Мудири кафедраи таърихи халқҳои Тоҷикистон ДДОТ ба номи Қ.Қўраев, доктори илмҳои таърих, профессор Пирумшоев Ҳайдаршо Пирумшоевич 60 сола шуд. Ҳайдаршо Пирумшоевичро ман зиёда аз 30 сол боз мешиносам. Вақте ки ман донишҷӯи курси якуми факултаи таърихи Донишкадаи омӯзгории шаҳри Душанбе ба номи Т.Г.Шевченко будам, ӯ дар курси дуҷуми ҳамин факулта таҳсил мекард. Ҳамон вақт аллакай қобилияту маҳорати баланди фикриву эҷодии ӯ маълум гардида буд. Дар гурӯҳе, ки вай таҳсил мекард чанд нафар донишҷӯёни аълохон буданд, ки байни онҳо Ҳайдаршо Пирумшоев ва Зокирҷон Вазиров (ҳоло муовини Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон) намоёнтар меистоданд.

Ҳайдаршо Пирумшоев сардори маҳфили илмии донишҷӯёни факулта буд, ки ман низ аъзои он будам. Ӯ тез-тез байни донишҷӯён бо маърузаҳои илмии худ баромад мекард ва мо аз ӯ чун устод маслиҳатҳо мепурсидем. Вай дар тамоми конфронсҳои илмии донишҷӯён маърузачии асосӣ буд.

Ҳайдаршо Пирумшоевро мо ҳеҷ вақт бекор намедидем. Доимо дар ҷустуҷӯи илм буд. Ӯ ҳама вақт дар толори хониши китобхонаи донишкада ва китобхонаи давлатии ба номи А.Фирдавсӣ (ҳоло китобхонаи миллӣ) ба омӯзиши асарҳои таърихӣ машғул буд. Ҳамин кӯшиши зиёд ва қобилияти ҷавулодааш буд, ки баъди хатми донишкада, ба сифати муаллим дар факулта мононда шуд. Вай тавассути меҳнати пурмаҳсули илмию эҷодӣ аз муаллими оддӣ ба дараҷаи доктори илмҳои таърих, профессор, мудири кафедра расидааст.

Ӯ асарҳои зиёди илмӣ ба таърих ва таърихнигории

халқи тоҷик навиштааст, таҳти роҳбарии вай даҳҳо шогирдон дар соҳаи илми таърих ба воя расидаанд. Ҳайдаршо Пирумшоев ҳамчун педагоги соҳибтаҷриба пайваста ба кори таълиму тарбияи донишҷӯён машғул аст. Ӯ ҳоло дар айни авҷи камолоти тадқиқотист ва дар таърихнигории тоҷик саҳми нотакроре хоҳад гузошт.

МУҲАББАТЕ, КИ ПОЁН НАДОРАД

Профессор Ҳайдаршо Пирумшоев ҳам инсонии соҳибдил асту ҳам олими комил. Ин шахс ҳақиқатан интернационалист мебошад. Лексияҳои пурмазмун, қорҳои илмиаш бениҳсон, роҳбари хайрхоҳ, ташаббусқор аст. Устод профессор Ҳайдаршо Пирумшоевро пеш аз ҳама чун нехислат ва адолатпеша мешиносам ва эътироф мекунам. Дар ҷумҳуриядамони хуб хеле зиёданд, вале хислатҳои инсондӯстӣ, адолатпешагӣ, зиндадилӣ, ҳаётдӯстӣ, кадр қардани меҳнати дигарон дар замири ин шахси неқном ба таври махсус таҷассум ёфтаанд.

Профессор Ҳайдаршо Пирумшоевро аз соли 1970 мешиносам. Ҳамон сол ман донишҷӯи курси дуввуми факултаи таъриху филология будам ва аз рӯзҳои аввали ҳаёти донишҷӯӣ махру муҳаббати ин мураббии мушфиқро эҳсос намудам. Устод ҳамаи хислатҳои неки инсониро доро мебошанд ва аз ин ҷост, ки хурду қалон ӯро ҳурмату эҳтиром мекунам.

Дар қараёни таҳсил, ки устод аз фанни таърихи Тоҷикистон ба мо дарс мегуфтанд, ба он кас беҳтар шинос шудам, чунки ман хатмқардаи мактаб-интернати №4 посёлкаи Калинини шаҳри Душанбе будам. Ҳангоми тадрис мо донишҷӯ будани худро фаромӯш мекардем, зеро он кас мавзӯро ҷунон ба ҳаёт ва амалия мепайвастанд, ки мо дар аудитория будани худро фаромӯш мекардем. Ҳангоми таннафус низ устод аз ҳалқаи шогирдон берун аз аудитория бо як гурӯҳ донишҷӯёни ихлосмандашон сӯҳбати дар аудитория оғозқардашонро бо тарзи дигар давом медоданд. Донишҷӯён низ аз лексияҳои пурмазмунӣ дар бораи таърих ва таърихнигорӣ баҳравар гардидаанд. Барои тараққиёту пешрафти ин соҳаи илм, саҳми ин олим хеле

бузург аст.

Солҳои донишҷӯӣпаси сар шуданд, вале меҳру муҳаббат, фидокориҳои утуди саҳтгиру ҳалим, дар хотирам нақш бастааст ва то зиндаам ин шахси нексиришту хубсуратро фаромӯш намекунам. Зеро:

Ҳаққи устод аз падар беш аст,

В-аз падар устод дар пеш аст.

Ман ба устоди устодон профессор Ҳайдаршо Пирумшоеви азизро ба ин рӯзи фирӯз-60 солагии камолоташ табрику таҳният гуфта, ба ӯ умри дарози саъдиёна, айши хайёмона, тани сихат ва хотири чамъро таманно менамоям.

Хуршедсифат басо ҷаҳонгир шавқ,

Садсола шавию пас он пир шавқ.

ОЛИМИ БАРКАМОЛ, ИНСОНИ ХОКСОР

Ҳайдаршо Пирумшоев муҳаққиқест, ки барои вай чорчӯбаи хурди илмивучуд надорад. Тадқиқотҳои ӯ доманадор буда, бисёр шоҳаҳои дарахти бузурги илмро ташкил додаанд. Вай ханӯз аз рӯзҳои аввали ба майдони васеи илм қадам ниҳодан то имрӯз, чор гӯшаи ин майдонро рустамона тай карда, аз ҳар гӯшаи он як хӯшаи дилхоҳ насибаш мегардад.

Ӯ пеш аз ҳама қошифи асрори таърихи пеш аз инқилобии халқи тоҷик, манбаъшиноси варзида ва писандида мебошад. Тамоми асарҳои ӯ дар асоси омӯхтани манбаъҳои дар китобхонаҳо ва бойғониҳои шаҳрҳои Москваю Ленинград, Тошканду Душанбе навишта шудааст.

Аксари маълумотҳои овардааш, бори аввал рӯи қоғази чопро дида, бисёр саҳифаҳои торики таърихи рӯзгори халқи тоҷикро равшан кардаанд. Дар навиштаҳои вай чизҳои рӯякк, тахминк, такрорива амсоли инҳо ҷой надоранд. Китобҳо, мақолаҳои навиштааш, маърузаҳои, ки дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналхалқироат кардааш ба доираи васеи хонанда ва шунаванда маълум ва писанд аст. Аз ҷониби мутахассисон ва муҳаққиқони намоён эътироф шудаанд. Оре, «мушк он аст, ки худ бӯяд, на он ки аттор гӯяд». Инро низ бояд гуфт, ки аксари таълифоти Ҳ.Пирумшоев китобҳои рӯимизии қошифон ва дӯстдорони таърих гардидаанд. Ҳ.Пирумшоев дар баробари олими варзида ва шоиста буданаш, инчунин инсонии софдил, поксиришт, ростгӯ, ростқавл, шикастанафс ва ниҳоят хоксор ва роҳбари серталабу ғамхор мебошад. Гумон мекунам, ки ин байти шоир нисбат ба ҳамин гуна мардони майдон гуфта шудааст: «Илмат ба амал чу ёр гардад, кадри ту яке ҳазор гардад».

Дар бораи Ҳайдаршо барин ғаввоси баҳри маъонӣгӯянда ақалан ба гирду атрофи ин баҳр наҳаросида пой монда тавонад. Дар урфият мегӯянд: «Барги сабз тӯҳфаи дарвеш аст, бенаво ҷикунад, ҳамин дорад».

ТАШАККУР БАР ТУ БОДО, УСТОДАМ !

Ташаккур бар ту бодо, устодам,
Ман аз ғамхориат бисёр шодам.
Туро як умр хоҳам кард таъзим,
Ки бар ман додайбо сидқ таълим.
Зи ту омӯхтам дарси шуҷоат,
Зи ту омӯхтам азму рафоқат,
Зи ту омӯхтам ман росткорк,
Зи ту омӯхтам ман устуворк,
Ба номи ту бувад ин меҳнома,
Кунад умри ту чун дарё идома!

Вакте ки мо, шогирдони устод, донишҷуёни факултаи таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ.Чураев ва номи устод профессор Ҳайдаршо Пирумшоевро ба забон мегирем, даставвал андоми нурунишон пеши назарамон чилвагар мегардад.

Устодаи мо марди ғамхору дилсӯз ва мушфику меҳрубон буда, бе таълим, бе донишҷуён, бе шогирдон, ҳаёташонро тасаввур карда наметавонанд. Тамоми дороии маънавию ахлоқии худро сарфи шогирдонашон сохтаанд. Устодаи мо аз зумраи он шахсонест, ки пайваста меомӯзанд ва дониши андӯхташонро бедареғ нисори шогирдон месозанд ва мададгору маслиҳатчии донишҷуён мебошанд.

Инак, синни мубораки устод профессор Ҳайдаршо Пирумшоев ба шаст расид. Мо, шогирдон зодрӯзи устодро муборак гуфта, ба он кас умри дароз ва рисқи фароз ва дар корҳои ояндашон муваффақиятҳои беназир орзумандем. Бигзор чун кӯҳҳои сар ба фалак кашидаи Помир доимо сарбаланд бошад устода азизи мо!

РОҲНАВАРДИ ШОҲРОҲИ ИЛМ

Касе, ки бори нахуст гузораш ба ноҳияи Ванчи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон меафтад, қабл аз ҳама насими фораму муаттари ҳавои соҳил ва амвоҷи саркашу чараёни тези дарёи Ванҷоб ва дигар рӯдҳои хурду бузурги кӯҳӣба оғӯшаш мақашад. Ин рӯдҳои шӯху саркаш натанҳо заминҳои ташналабро шодоб мекунанд, балки ба сокинонаш ғизои зиндагӣмебахшанд.

Омӯзгор ҳам ба мисли рӯдест, ки ҷаҳони маънавии шогирдонро ғанқ, ниҳоли илму маърифати эшонро пурбор, умед ба зиндагиро дар қалби онҳо тақвият ва ниҳоят чароғи худшиносиро дар вучудашон фурӯзон менамояд.

Шахсе, ки дорои чунин сифатҳои неки инсонӣбуда, ҳамвора дар ҷустуҷӯи илму дониш, нерӯи созандагӣва фаъолияти офарандагии хеш қарор дорад, устод Ҳайдаршо Пирумшоев ҳастанд. Ин шахси хоксору сабур ва пуртахаммул соҳиби ҷаҳони бои маънавқ, рафъати васеъи афкор ва андешаи нишонрасу комил мебошанд.

Сафинаи умри ин марди хирад дар баҳри пурталотуми зиндагӣшино карда, бо заҳматҳои сангин ба соҳили мурод расидааст. Ў имрӯз роҳу равиш, сабку услуби таҳқиқ ва дар таълиму тарбияи шогирдон усули ба худ хос дорад. Дилаш соф, нияташ холис ва муродаш бо дониши комил, ба роҳи рост ҳидоят намудани шогирдон аст. Маҳз дар ин ҷода, худӣ ӯ барои дигарон ҳамчун мактаби омӯзишу парвариш маҳсуб мегардад.

Ҳини рӯи коғаз овардани ин сатрҳо маро сухани бузургмарде ба хотир омад, ки гуфтааст: «Агар хоҳк, ки як сол ҳосил гирӣ– гандум кор. Агар хоҳк, ки ҳар сол ҳосил гирӣ– ниҳол шинон ва агар хоҳк, ки умре ҳосил гирӣшогирд тарбия кун».

Бояд қайд намоем, ки профессор Ҳайдаршо Пирумшоев дар тӯли 34 соли омӯзгории худ садҳо нафар шогирдонро ба воя расонидааст, ки онҳо дар ҷабҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷумҳурийҳои вазифа мекунанд.

Баъди навиштани ин сатрҳо ба фикр фуру меравам. Бо тахайюлотӣ рангин пардаи тирезаҳои утоқи кориро боз мекунам. Ба табиат назар меафканам.

Оре, боз зимистон меояд ва ин зимистони 80-солагии пойтахти азизамон ва шастумини устод Ҳайдаршо Пирумшоев аст. Ҳарчанд осиеи умр ба сараш торҳои сафедро арзондоштааст, вале ҳанӯз қалбаш ҷавону аз маш қавист. Ман дар умри 58-солаи худ дар ин бузургмарди ҷӯеи роҳи илм ду нишонеро мушоҳида кардам, ки мақоми шахсро дар ҷомеа боло мебардоранд: аввалан ҷуръат ва шуҷоати мардона, ки барои марди ҳақиқӣ ҳос аст ва сониян, талаби илм, ки мақоми ӯро муайян мекунад. Илова бар ин ба дӯсти азизам орзу дорам, ки:

Эй бор Худои аршу курсқ,

Шаш чиз ба мо ато фиристқ;

Имону амону тандурустқ,

Илму амалу фарохдастқ.

Бигзор ин шаш фазилати некӯи инсонӣ дар зиндагӣ ҳамроҳу мададгори ин марди набарди илм бошанд.

ПАЁМИ ШОГИРДОН

*Ҳамебуд доим ба фарҳангу рой,
Ба таъзими устоз кӯшиши намоқ.*

Мо ҳамчун шогирдон, дастпарвари факултаи таърихи Донишкадаи омӯзгорӣ аз устод профессор Ҳайдаршо Пирумшоев хеле чизхоро, яъне дарси зиндагиरो омӯхтем. Устод, ки дар солҳои донишҷӯии мо ҷавон буданду сарвари факулта ба дӯш доштанд, бо ғайрати дучанд кор мекарданд. Дар ҳар лаҳзае, ки мо ба ягон савол ба он кас муроҷиат мекардем, аз мо кумаки худро дарёғ намедоштанд. Мо аз профессор Ҳайдаршо Пирумшоев, ки ғайри сабаки донишомӯзқ, боз меҳнатдӯстқ, ҳалолкорқ, ростқавлқ, покқичдонӣва ҷавонмардӣбарин хислатҳои ҳамида ва начиби инсониро омӯхтаем.

Ҳақ ба ҷониби Мавлоно Ҷалолиддини Румқ, ки гуфтааст:

Ҳеҷ кас аз пеши чизе нашуд,

Ҳеҷ оҳан ханҷари тезе нашуд.

Мо аз номи ҳамаи шогирдони устод, ки имрӯзҳо дар саросари қаламрави ҷумҳурӣва берун аз он қору зиндагӣмекунанд, устоди мушфику меҳрубонро ба ин ҷашни фарҳунда, шасти камолот, табрику муборакбод намуда, аз номи шоир мегӯем:

Аз дилу ҷон карда таҳсин, гуфта табрику салом,

Орзу дорем доим равнақи кори Шумо!

Бо эҳтиром: Курбоналӣ Раҳмонов, Саиднеъмун Раҷабов, Насрулло Убайдуллоев, Назаралӣ Саломов, Давлатшо Неъматов, Ҷумахон Файзалиев, Мӯсо Каримов, Аҳмадхон Муродов, Баҳодур Шомуродов, Амриддин Самиев, Алишер Мӯсоев, Ҳасанҷон Иброҳимов ва дигарон.

ХИДМАТИ ОМУЗГОР ИН АСТУ БАС

Хоксорӣ баски дар симои туст,
Ин нишони фазли беҳамтои туст.
Карда пур аз ганчи илму фан табақ,
Медиҳӣ аз он ба шогирдон сабақ.
То ки ҳар кас олиму доно шавад,
Ҳам китоби бахти ӯ хоно шавад.
Хизмати Модар-Ватан орад ба чо,
Шӯҳрат афзояд, айни муддао.
З-ин сабаб дар ҷустуҷӯи илму фан,
Ҷаҳд сойдар амал, ҳам дар суҳан.
Аз ту розӣгашта шогирдони ту,
Дар амал тадбиқ гашт армони ту.
Гарчи ҳастӣ хоксор аз ҳад фузун,
Саҳтгирқ, лек дар илму фунун.
Хизмати омузгор ин асту бас,
Офарин бодо ба ҳар фарзонакас!
Дар ту ҳаст ин хислати олимақом,
Бар ту меҳохам, умри бардавом!
Рӯзи мавлудат муборак бод, бод,
Лаҳзаҳои зиндагиат шод бод!

60-соли пурфайзу баракат муборак бародари азиз !

ОЛИМИ НУКТАСАНЧ

Профессор Ҳайдаршо Пирумшоев зиёда аз сивупанч соли умри бобаракати хешро ба хизмати халқу ватан, тарбияи насли наврас, кашфи асрори илм сарф кардааст. Ӯ олими варзида, роҳбари кордону омӯзгори пурдон ва нуктасанч мебошад. Ӯ муаллифи беш аз 15 китоб ва зиёда 200 асари илмқ, ва илмию методӣбуда, на танҳо олими сермаҳсул ва соҳибистеъдод, балки омӯзгори бомаҳорату хушсухан аст.

Барои кори тадқиқотӣва такмили ихтисоси омузгорӣборҳо ба шаҳрҳои Санкт-Петербург, Москва, Тошкент ва ғайра сафар кардааст. Дар китобхонаву бойғониҳо кор кардааст. Ҳангоми гузаштани курсҳои такмили ихтисос дар муассисаҳои илмқ-тадқиқотӣва донишгоҳҳои олии Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Ўзбекистон, бо олимони намоёни соҳавии Иттифоқи Шуравӣшиносоқпайдо кардааст. Аз мактаби илмии тадқиқотчии бузурги Осиёи Марказӣакадемик Б.А.Литвинский гузаштааст. То ба имрӯз шуғли илмиро аз омузгорӣчудо накарда, дар факултаи таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон мудири кафедраи таърихи халқҳои Тоҷикистон мебошад.

Мақолаҳои ӯ оиди проблемаҳои мухталифи назарияи таърих, аз ҷониби мутахиссонии шинохта ва хонандагони сершумор баҳои баланд гирифтанд. Соли 2000 рисолаи калонҳаҷми профессор Ҳ.Пирумшоев «Муносибатҳои Русияю Осиёи Миёна асрҳои XVI – миёнаи XIX дар таърихнигории рус» интишор гашт.

Дар ин асар самараи заҳмату ҷустуҷӯҳои беш аз ҳабдасолаи ӯ гирд оварда шудааст. Муҳаққиқ дар он тамоми самтҳои муносибатҳои байни Русияву Осиёи Миёна аллалхусус, алоқаи дипломатии савдои онро бо далелҳои бозътимод, кушода сиёсати расмии Русияро дар ин минтақа мавриди баррасӣқарор додааст. Профессор Ҳайдаршо Пирумшоев ба таври мукамал экспедитсияи Бекович-Черкасскийро, ки бо ташаббуси Пётри I ташкил ва ба таври фочиявӣанҷом ёфта буд, инъикос намуда, аввалин шуда ба

тахлили ин масъала аз назари таърихнигорӣбунёд гузошт.

Синни шастсолагӣвони камолоти ақлу хирад аст. Ман орзу дорам, ки профессор Ҳайдаршо Пирумшоев донишу хиради худро ҳамеша дар тӯли шастҳои дар пеш буда, ба хизмати мардум гузорад ва дар ин ҷода ба комёбиҳои нав ба нав ноил гардад. Шасти камолот муборак дӯсти азиз!

САНАҶОИ МУҶИМИ ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ ҲАЙДАРШО ПИРУМШОЕВ

Ҳайдаршо Пирумшоев 30 декабри соли 1944 дар деҳшӯрои Водхуди ноҳияи Ванҷ, ВМКБ ба дунё омадааст.

1959-1963 – Хонандаи Омӯзишгоҳи омӯзгории шаҳраки Навободи ноҳияи Ғарм.

1963 – Донишҷӯи Донишкадаи давлатии омӯзгории Душанбе ба номи Т.Г.Шевченко.

1964-1967 – Хизмат дар сафи Қувваҳои мусаллаҳи Иттиҳоди Шӯравк.

1967-1970 – Идома ва анҷоми таҳсил дар факултаи таърихи Донишкадаи давлатии омӯзгории Душанбе.

1970-1972 – Муаллим-коромӯзи (ассистент) кафедраи таърихи ИҶШС (СССР) Донишкадаи давлатии омӯзгории Душанбе (ДДОТ) ба номи Т.Г.Шевченко.

1972-1975 – Унвонҷӯи кафедраи таърихи ИҶШС ДДОТ ба номи Т.Г.Шевченко.

1976-1985 – Муаллими калони кафедраи номбурдаи ДДОТ.

1977 – ширкат дар конфронси олимони ҷавон ва мутахассисон бахшида ба 60-умин солгарди Ғалабаи Инқилоби Октябр.

1979 – Дифои рисолаи номзадӣ дар мавзӯи «Инъикоси шаҳрҳо ва ҳаёти шаҳрии Бухорои Шарқӣ хоҳири асри XIX - ибтидои асри XX дар асарҳои тадқиқотчиёни тоинқилобии рус» дар Институти шарқшиносии ба номи А.Берунии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон (Тошканд).

1982 – Сентябр-декабр – Шунавандаи курси такмили ихтисос дар Донишгоҳи давлатии шаҳри Калинин (ш.Твер).

1985 – Дотсенти кафедраи таърихи ИҶШС ДДОТ.

1989 – Иштирок дар конфронси умумииттифоқӣ оиди кишваршиносии таърихӣ дар шаҳри Пенза. Маъруза: Хизмати тадқиқотчиёни тоинқилобии рус дар омӯзиши

шаҳрҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон.

1989 – Сентябр-январ – коромӯзи илмии сектори муносибатҳои таърихиву фарҳангии қадимаву асримиёнагии Институти шарқшиносии Академияи илмҳои ИҶШС (Москва).

1985-1995 – Декани факултаи таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Душанбе (Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ.Қўраев).

1991 – Иштирок дар конференси илмӣбахшида ба 85-солагии содрӯзи академик Зариф Раҷабов.

1993 – Бо унвони «Аълочии маорифи халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон» сарфароз гардид.

1995 – Ширкат дар конференси ҷумҳуриявии илмқ-амалӣбахшида ба 50-солагии ғалаба: «Тоҷикистон дар Ҷанги Бузурги Ватанқ».

1995 – Ширкат дар конференси байналхалқии илмқ-амалӣ «Россия дар сарнавишти таърихи халқҳои Осиёи Миёна» (21-23 ноябри соли 1995).

1996 – Январ-июн – Такмили таҷрибаи илмқ-тадқиқотӣдар Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АИ ҚТ.

1996 – Дифои рисолаи докторӣдар мавзӯи «Муносибатҳои Россияву Осиёи Миёна асрҳои XVI – миёнаи асри XIX дар таърихнигории рус» (Шӯрои илмии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АИ ҚТ).

1996* – Мудири кафедраи таърихи Ватан (фёлан – таърихи халқҳои Тоҷикистон).

1996* – Мудири Шӯъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АИ ҚТ.

1997 – Тасдиқи рисолаи докторӣдар Комиссияи Олии Аттестатсионии Федератсияи Россия.

1998 – Ширкат дар конференси илмии «Академик

Бобочон Ғафуров: Омӯзиши таърих ва маданияти халқҳои Осиёи Миёна (гузашта ва имрӯза).

1999 – Бо қарори Комиссияи Олии Аттестатсионии Федератсияи Россия бо унвони профессор-мушарраф гардид.

2000 – Ширкат дар конференси байналхалқии «Мавқеи Россия дар барқароркунии давлати тоҷикон (1917-1929).

2002 – Раиси Ассоциатсияи ҷумҳуриявии омӯзгорони таърих, ҷомеашиносӣ ва ҳуқуқ (ташкilotи ғайридавлатӣ).

2002 – Ширкат дар симпозиуми байналмилалӣ «Мавқеи Истаравшан (Ҷуро-теппа) дар таърихи маданияти халқҳои Осиёи Миёна» (16 сентябри соли 2002).

2003 – Иштирок дар конференси илмӣ «Мавқеи академик А.А.Семёнов дар омӯзиши таърихи халқҳои тоҷик», бахшида ба 130-солагии А.А.Семёнов (Душанбе, 28 ноябри соли 2003).

2004 – Ширкат дар конференси байналмилалӣ «Таърихи нави Осиёи Миёна. Баҳои таърихи ба проблемаҳои имрӯза» (Тошкент, 13-14 сентябри соли 2004).

2004 – Иштирок дар конференси илмӣ-амалӣ бахшида ба 80-солагии ВМКБ (4-5 октябри соли 2004).

2004 – Иштирок дар симпозиуми байналмилалӣ «Таърихи шаҳри Душанбе аз давраи қадим то имрӯз», мавзӯи маъруза «Душанбеи охири асри миёнагӣ ва давраи нав».

* То алҳол.

ФЕХРИСТИ АСАРҶОИ ХАЙДАРШО ПИРУМШОЕВ (БИБЛИОГРАФИЯ)

Китобҳо ва ҷузъаҳо (брошюраҳо)

1977

1. Дореволюционные русские исследователи о социальной и административной жизни городов Восточной Бухары конца XIX – нач. XX вв. Депонированный. Тадж. ИНТИ. - № 18. – Душанбе, 1977. – 20 с.

2. Ремесленное производство в городах Восточной Бухары в освещении русской дореволюционной научной литературы конца XIX – нач. XX вв. Депон. Тадж. ИНТИ. - №19. – Душанбе, 1977. – 18 с.

1979

3. Отражение истории городов и городской жизни Восточной Бухары конца XIX – нач. XX вв. в трудах русских дореволюционных исследователей: Автореф. дисс...канд.ист. наук. – Ташкент, 1979. – 21 с.

4. Отражение истории городов и городской жизни Восточной Бухары конца XIX – нач. XX вв. в трудах русских дореволюционных исследователей: Дисс...канд.ист. наук. – Душанбе, 1979. – 221 с.

1980

5. Историко-географические сведения о Калай-Хумбе в трудах русских дореволюционных исследователей. – Душанбинский гос.пед. институт. им. Т.Г.Шевченко. – Депон. Тадж. ИНТИ. - № 1. – Душанбе, 1980, - 18 с.

1981

6. Историко-географические очерки городов Восточной Бухары (по трудам русских дореволюционных исследова-

телей). – Депон. – Вып.2. Тадж.ИНТИ. – Душанбе, 1981. – 81 с.

1992

7. Русские дореволюционные исследователи о городах Восточной Бухары конца XIX – начала XX вв. – Душанбе: Дониш, 1992. – 130 с.

Содержание: Вместо предисловия. – С.3-10; Историко-географические очерки городов Восточной Бухары (по трудам русских дореволюционных исследователей). – С.11-46; Русские исследователи о социальной структуре городов Восточной Бухары конца XIX – начала XX вв. – С.47-70; Русские ученые об экономике и культуре городов Восточной Бухары. – С. 71-94; Заключение. – С. 95-97; Примечания. – С.98-129.

8. Таърихи омӯзиши Шӯриши Восеъ = [История изучения Восстания Восе]. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 80 с.

Мундарича = [Содержание]: Ба чоӣ сарсухан = [Вместо предисловия]. – С.3-10; Заминаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ шӯриши Восеъ = [Социально-экономические предпосылки восстания Восе]. – С.11-28; Шӯриши Восеъ дар эҷодиёти шифоӣ халқ ва ҳикояҳои муосирон = [Восстание Восе в устном народном творчестве и рассказах современников]. – С.29-37; Тадқиқоти аввалин оиди Шӯриши Восеъ = [Первые исследования о восстании Восе]. – С.37-44; Шӯриши Восеъ дар таърихнигорӣ нимаи дуюми солҳои 40-ум ва нимаи аввали солҳои 60-ум = [Восстание Восе в историографии второй половины 40-х и первой половины 60-х годов]. – С.44-54; Тадқиқоти Шӯриши Восеъ дар солҳои 60-80-ум = [Исследования о Восстании Восе второй половины 60-80-х годах]. – С.54-56; Масъалаи гузориши санади шӯриши Восеъ дар таърихнигорӣ Тоҷикистон = [Проблемы датировки восстания Восе в таджикской историографии]. – С.57-67; Шӯриши Восеъ дар адабиёти бадеӣ = [Восстание Восе в художественной литературе]. – С.68-77; Хулоса =

[Заключение]. – С.77-79.

1996

9. Российско-среднеазиатские отношения с XVI до середины XIX вв. в русской историографии: Автореф. дисс...д-ра ист.наук. – Душанбе, 1996. – 51 с.

10. Российско-среднеазиатские отношения с XVI до середины XIX вв. в русской историографии: Дисс...д-ра ист.наук / Душанбе гос.пед. университете им. К.Джураева, Ин-т истории, археологии и этнографии им А.Дониша АН РТ. – Душанбе, 1996. – 441 с.

11. Русские дореволюционные исследователи о политике России в Средней Азии в XVIII в. – Душанбе, 1996. – 110 с.

Содержание: Введение. – С.3-7; Русская дореволюционная литература о политика Петра I в Средней Азии. – С.8-10; Экспедиция Бехович-Черкасского. – С.11-42; Посольство Флоро Беневени. – С.43-58; Русские среднеазиатские отношения при преемника Петра I. – С. 59-78; Русско-среднеазиатские торгово-дипломатические отношения в годы правления Екатерины II. – С.79-108; Заключение. – С.109-110.

1998

12. История изучения Восстания Восе. – Душанбе: Маориф, 1998. – 140 с.

Содержание: В место предисловия. – С. 3-14; Социально-экономические предпосылки восстания. – С. 15-34; Причины восстания. – С. 35-39; Восстание Восе в устном народном творчестве и рассказах современников. – С.40-48; Первые публикации. – С.49-55; Восстание Восе в советской историографии второй половины 40-х – первой половины 60-х годов. – С. 56-65; Исследования о восстании Восе второй половины 60-80-х годах. – С.66-67; Социальный и национально-этнический состав участников восстания. – С.68-

74; Проблемы датировки восстания в таджикской историографии. – С.75-85; О восстании Восе в художественной литературе. – С.86-95; Личность Восе. – С. 96-100; Причины поражения восстания. – С. 101-107; Заключение. – С. 108-109; Примечания. – С.110-131; Приложения. – С.132-138;

Рец.: Шомурадов Х., Рохатов Г. Книга о Восе // Народная газета. – 1999. – 25 марта.

2000

13. Замини мардхез = [Земля богатырей]. – Душанбе: Шарқи озод, 2000. – 130 с.

Мундарича = [Содержание]: Ба чои пешгуфтор = [В место предисловия]. – С. 3-14; Сайри таърихи диёр = [Путешествие по истории края]. – С. 15-42; Ифтихори мо зи ачдодон бувад = [Мы гордимся своими предками]. – С.43-56; Поси шуғли меросӣ = [Верность традициям предков]. – С.57-60; Ифтихори миллату халку замон = [Гордость нации, народа и времени]. – С. 61-83; Пахлавонон Сулаймоновҳо = [Борцы Сулаймоновы]. – С. 84-92; Мо зи пирони хунар андӯхтем = [Мы учились на опыте старших]. – С.93-118; Ба чои хулоса = [В место заключения]. – С. 119-120; Ситоиши Ванҷ дар адабиёти бадеӣ = [Ванч в художественной литературе]. – С.121-128.

14. Российско-среднеазиатские отношения XVI – середины XIX веков в русской историографии. – Душанбе: Маориф, 2000. – 338 с.

Содержание: Введение. – С. 3-22; Гл. I. Историография российско-среднеазиатских взаимоотношений в XVI-XVII веках; Посольские связи. – С. 23-39; Торговые отношения. – С. 39-52; Гл. II Русские исследователи о российско-среднеазиатских отношениях в XVIII веке: Среднеазиатская политика Петра I. – С. 53-56; Экспедиция Бековича-

Черкасского. – С.56-80; Посольство Флорио Беневени. – С. 80-92; Русско-среднеазиатские взаимоотношения при преемниках Петра I. – С. 92-108; Торгово-дипломатические отношения во второй половине XVIII века. – С. 109-132; Гл. III. Российско-среднеазиатские отношения первой четверти XIX в. в русской исторической литературе. – С. 133-181; Гл. IV. Российско-среднеазиатские отношения во второй четверти XIX в. в освещении русских исследователей. – С. 182-250; Гл. V. Русские исследователи об активизации российской политики в Средней Азии в 50-х – начале 60-х годов XIX века. – С.251-301; Заключение. – С.302-308; Библиография. – С.309-334; Список сокращений. – С. 335.

Рец.: Хамроев М. Дружба из глубины веков // Новый Хатлон. – 2002. – 30 янв.

15. Човидон дар ёдхо: Бахшида ба 90-солагии академик М.Эркаев = [Вечен в памяти: К 90-летию академика М.Эркаева]. – Душанбе: Ирфон, 2000. – 164 с.

Мундарича = [Содержание]: Пешгуфтор = [Предисловие]. – С. 2-5; Ошёни авлодӣ = [Гнездо потомков]. – С. 6-25; Тифливу ибтидои дарки хаёт = [Детство и начало жизнепонимания]. – С. 26-40; Вопасин дами модар = [Последние вздохи матери]. – С.41-45; Гардиши айём дид, айёми наврасиҳо = [Детство и юность]. – С. 46-61; Роҳи дониш пешаи ӯ шуд = [Путь знания стало его профессией]. – С. 62-67; Омӯзгорист, худ омӯхтан = [Наставничество, само обучение]. – С. 68-73; Хизмати халқ буд, хизмати хизб = [Служба народу была партийной службой]. – С. 74-84; Басо зина дар илм тай шуд = [Много ступеней в науке пройдены]. – С. 85-102; Доғ дар дил, ханда дар лаб дошт ӯ = [Боль в сердце в устах улыбка]. – С. 103-125; Дар ёдхо = [В памяти]. – С.126-146; Феҳристи асарҳои Мулло Эркаев = [Библиография Мулло Эркаева]. – С. 147-158; Тадқиқоти

зери таҳрири М.Эркаев интишоршуда = [Исследования под редакцией М.Эркаева]. – С.158-159; Адабиёт оид ба М.Эркаев = [Литература о М.Эркаеве]. – С. 159-163.

Такриз: Човидон дар ёдҳо // Чархи гардун, 2001. – 19 окт.

2001

16. Нахустмаркази таълими таърих ва таърихшиносӣ = [Первый центр обучения и изучения истории]. – Душанбе, 2001. – 48 с. (Ҳаммуаллиф Н.Давлатбеков, Г.Гадоев)

Мундариҷа = [Содержание]: Аз таърихи ташкил ва ташаккули факултаи таърих = [Из истории образования и формирования факультета истории]. – С. 4-13; Нақши факулта дар тарбияи олимон ва пешрафти илми ҷумҳурӣ = [Роль факультета в воспитании ученых и развитие науки в республике]. – С. 13-21; Осори илмиву эҷодии устодони факулта = [Научные и творческие произведения учителей факультета]. – С.31-46; Хулоса = [Заключение]. – С. 47.

17. «Таджикский феномен» академика Н.Негматова. – Худжанд: Рахим Джалил, 2001. – 24 с.

Содержание: Предисловие. – С.3-4; «Таджикский феномен» академика Нумона Негматова. – С. 5-23.

2004

18. Ванҷ. Очерки илмқ-оммавӣ = [Ванҷ. Научно-популярный очерк]. – М.: ФАРАС, 2004. – 611 с.

Мундариҷа = [Содержание]: Профессор Ҳайдаршо Пирумшоев ва китоби ӯ «Ванҷ» = [Профессор Хайдаршо Пирумшоев и его книга «Ванҷ»]. – С.5-10; Муқаддима = [Предисловие]. – С.11-18; Сайри таърихи диёр = [Путешествие по истории края]. – С. 19-46; Давраи созандагӣ аз инқилоб оғоз шуд = [Период созидания начался с революции]. – С. 48-83; Мужда зи марказ расид, ноҳия

таъсис ёфт = [Вести из центра о создании района]. – С. 84-94; Роҳи ҳафтодсола тай шуд = [Прошел семидесятилетний путь]. – С.95-214; Заҳмати беминнати онҳо диёр обод кард = [Их неоценимый труд стал процветанием края]. – С. 215-280; Боз сухане чанд аз боби созандагии солҳои 70-80 = [Еще несколько слов о процветании и созидании 70-80-х годов]. – С.281-293; Фаҳри ватананд олимонаш = [Гордость отечества его ученые]. – С. 294-355; Ҳар гаҳ сухан зи қудрати эҷод меравад = [Когда речь идет о могуществе творения]. – с. 356-384; Мониқаламон аз дили кӯҳ = [Художники из сердца гор]. – С. 385-388; Корманди сатҳи чумхур гаштанд = [Работники республиканского уровня]. – С. 389-402; Қўяндағони ганҷи Ванҷ = [Искатели сокровищ Ванча]. – С.405-412; Ҳабиби халқанд ин табибон = [Врачи, любимцы народа]. – С. 413-424; Ҳизмат андар ҳифзи давлат кардаву қонуну халқ = [Служили во имя защиты отечества, закона и народа]. – С. 425-451; Ҳизмати омӯзгорон бебаҳост = [Бесценны заслуги учителей]. – С. 452-471; Ҳар ки аҳли санъат аст дар дидаҳо чояш кунанд = [Милости просим мастеров искусства]. – С. 472-491; Саҳмгузори равнақи варзиш = [Их заслуги в процветание спорта]. – С.492-555; Ворисони ҳунари аҷлодӣ = [Наследники древнего мастерства]. – С. 556-567; Ба ҷои хулоса = [Вместо заключения]. – С. 568; Замима = [Приложение]. – С. 569-610.

19. Кашшофи нақди таърих = Первооткрыватель прошедших исторических событий / Муҳаррири масъул академик Раҳим Масов. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 160 с.

Мундариҷа = [Оглавление]; Пешгуфтор = [Предисловие]. – С.3-8; Аз оғози ҳаёт то баркамолӣ = [Детство и юность]. – С.9-41; Ғолиб андар ҷабҳа гашту роҳи дониш пеша кард = [Победил войны встал на путь науки]. –

С.42-65; Дар хама самте, ки олим хома ронд, хомааш ўро ба устодйрасонд = [В какой бы области ученый не трудился, достиг профессиональных высот]. – С.66-121; Назари гузашта кардан, сабақест бар чавонон = [Взгляд в прошлое поучителен для молодежи]. – С.122-155; Охирсухан = [Послесловие]. – С.156-157.

Мақолаҳо дар маҷмӯаҳои илмӣ **Статьи в научных сборниках**

1974

20. Историко-географические сведения о городе Бальджуане в работах русских дореволюционных авторов // Ученые записки каф. истории СССР ДГПИ им. Т.Г.Шевченко. – Душанбе, 1974. – Т.25. – С.72-81.

1986

21. Цель жизни: к 80-летию Б.В.Лунина // Известия АН Тадж.ССР. – Отд.общ.наук. – Вып. 4. – 1986. - №4. – С. 75-76. (Соавтор. Б.Искандаров, М.Акрамов)

1989

22. К вопросу определения численности и этнического состава населения бекств Восточной Бухары конца XIX – начала XX вв. // Материалы по истории таджикского народа. Сб.статей. – Ленинабад, 1989. – С.88-89.

1990

22. Социально-экономическая, общественно-политическая и культурная жизнь Восточной Бухары // Таджикистан в трудах дореволюционных русских исследователей: (вторая половина XIX – начало XX вв.). – Душанбе, 1990. – С.111-183. (В соавт. Ш.Т.Юсупова, В.В.Дубовицкий).

1991

23. Назаре ба таърихи факултети таърихи Донишгохи давлатии омӯзгории ш. Душанбе = [Взгляд на историю исторического факультета Гос. пед. университета] // Нахуст донишкадаи ҷумхурк: Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе, 1991. – С. 107-110.

1992

24. Торговля русских товаров в городах Восточной Бухары в конце XIX – начале XX вв.: Сб. статей. – Душанбе, 1992. – С. 115-117.

1994

25. Душанбе – пойтахти Тоҷикистон = [Душанбе – столица Таджикистана] // Юбилейный сб. статей. – Душанбе, 1994. – С. 3-12.

1995

26. К вопросу о русско-среднеазиатских связях в IX-XVII вв. // Вопросы истории Центральной Азии.: Сб. статей. – Душанбе, 1995. – С. 67-85.

27. Освещение истории посольских связей между Русью и Среднеазиатскими ханствами в IX-XVII вв. в русской дореволюционной историографии // Вопросы истории Центральной Азии.: Сб. статей. – Душанбе, 1995. – С. 86-107.

28. Русско-среднеазиатские взаимоотношения в первой четверти XIX в. // Вопросы истории Центральной Азии.: Сб. статей. – Душанбе, 1995. – С. 156-158.

1997

29. Академик Б.Г. Гафуров – историограф // Сборник статей ТГПУ. – Душанбе, 1997. – С. 54-55.

30. Муносибатҳои савдои Россияю Бухоро дар нимаи якуми асри XIX = [Торговые отношения России и Бухары в первой половине XIX вв.] // Сб.статей. – Душанбе, 1997. – С. 56.

1998

31. Дар илм соҳибмақтабу дар кор соҳибэҳтиром = [Просвещенный в науке и уважаемый в работе] // Омӯзгор, олим ва инсонии комил. – Душанбе, 1998. – С.25-26. (Бахшида ба 70-солагии профессор Б.Раҳимов).

32. Н.Неъматов лоиқи унвони академикист // Абдуллоев С., Кадыров А. Академик Н.Н.Неъматов – выдающийся таджикский ученый, гуманитарий и академик. – Худжанд, 1998. – С.50-52.

33. «Ваши труды, особенно «Государство Саманидов...» // Абдуллоев С., Кадыров А. Академик Н.Н.Неъматов – выдающийся таджикский ученый, гуманитарий и академик. – Худжанд, 1998. – С.58.

34. Горный Бадахшан и русский Памирский пограничный отряд в конце XIX – начале XX вв. // Россия в исторических судьбах таджикского народа. – Душанбе: Шарқи Озод, 1998. – С.110-126.

35. Дарвазское шахство до присоединения к Бухарскому эмирату: (в русской историографии) // Россия в исторических судьбах таджикского народа. – Душанбе: Шарқи Озод, 1998. – С.43-55.

36. К истории русско-среднеазиатских отношений в средние века // Россия в исторических судьбах таджикского народа. – Душанбе: Шарқи Озод, 1998. – С. 10-25.

37. Российско-бухарские отношения в XVIII в. // Россия в исторических судьбах таджикского народа. – Душанбе: Шарқи Озод, 1998. – С. 26-42.

Рец.: Файзиев В. «Россия в исторических судьбах таджикского народа» // Солдат Росси. – 1997. - №247. – С.6.

1999

38. Академик Б.Ф.Гафуров – таърихнигори таърихи Ватан = [Академик Б.Г.Гафуров – историограф истории отечества] // Академик Бобочон Гафуров муҳаққиқи таърих ва тамаддуни Осиёи Марказқ. – Душанбе: Ирфон, 1999. – С.261-276 (на рус.яз.); 569 (на англ.яз); 27 (на перс.яз).

39. Дӯсти соҳибдилу соҳибэҳтиром // Манзури хамагон. – Душанбе: Шарқи Озод, 1999. – С.13-17. (Бахшида ба 50-солагии М.Додохонов).

40. Новый подход к изучению истории таджикского народа // Академику Рахиму Масову – 60-лет. Душанбе: Шарқи Озод, 1999. – С.9-47.

41. Взаимосвязь политических процессов Таджикистана с мировыми региональными процессами // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (Вестник педагогического университета) – Душанбе. - №7. – С.29-32.

2001

42. На службе науки и образования // Мансур Бобохонович Бобохонов. – Душанбе: РТСУ, 2001. – С.18-43. (Соавт. Э.Л.Тупайло, М.Х.Маликов).

2002

43. Истаравшан в отечественной историографии // Очерки истории Истаравшана (Ура-тюбе). XX век. – Душанбе: Ому, 2002. – С.12-33.

44. Непревзойденный исследователь истории Восточной Бухары и Памира // Академику Б.И.Искандарову – 90 лет. – Душанбе, 2002. – С.5-21.

2003

45. Памир и Бадахшан в XVI – середина XIX вв. // История цивилизации Центральной Азии. – Париж:

ЮНЕСКО, 2003. – С. 225-234 (ба забони англиск).

2004

46. Олими шӯхратёр // Олиме, ки ифтихори миллат аст = [Прославленный ученый]. – Душанбе: Деваштич, 2004. – С.8-24.

47. Историк по призванию // Олиме, ки ифтихори миллат аст. – Душанбе: Деваштич, 2004. – С.70-76.

48. Олими шӯхратёр = Прославленный ученый // Известия АН РТ. Отд.общ.наук. – Душанбе, 2004. №. – С.

Мақолаву очеркҳо дар энциклопедияҳо Статьи и очерки в энциклопедиях

1978

49. Вақф = [Вакуф, имущество] // ЭСТ. – Душанбе, 1978. – Ҷ.1. – С.597. (бо ҳамкориҳои Ф.Қурбонов).

50. Вақфнома = [Завещание, вакуфный документ] // ЭСТ. – Душанбе, 1978. – Ҷ.1. – С.597. (бо ҳамкориҳои Ф.Қурбонов).

1981

51. Канахона = [Клоповник (подземная тюрьма в Бухарском и Хивинском ханствах)] // ЭСТ. – Душанбе, 1981. – Ҷ.3. – С.221.

52. Куллуқ = [Связывать руки и ноги вместе] // ЭСТ. – Душанбе, 1981. – Ҷ.3. – С.538.

53. Кунда = [Колодки, одевавшиеся на ноги арестантам] // ЭСТ. – Душанбе, 1981. – Ҷ.3. – С.541.

1983

54. Мирохур = [Коневод, конюх] // ЭСТ. – Душанбе, 1983. – Ҷ.4. – С. 417.

55. Мусли = [Наказание на Восточных странах] // ЭСТ. –

Душанбе, 1983. – Ҷ.4. – С.588.

56. Муфтӣ= [Мусулманский законовед] // ЭСТ. – Душанбе, 1983. – Ҷ.4. – С.598.

1984

57. Обхона = [Подземная тюрьма в Бухарском ханстве] // ЭСТ. – Душанбе, 1984. – Ҷ.5. – С. 279.

58. Парвоначӣ= [Придворный чин в Бухарском ханстве, исполнявший наиболее важные поручения] // ЭСТ. – Душанбе, 1984. – Ҷ.5. – С.492.

1987

59. Октябрское вооруженное восстание в Ташкенте // Энциклопедия Октябрской революции (на тадж.яз). – Душанбе, 1987. – С.96. (Соавт. Н.Д.Давлятбеков).

60. Мятеж Осипова // Энциклопедия Октябрской революции (на тадж.яз). – Душанбе, 1987. – С.242-243. (Соавт. Н.Д.Давлятбеков).

1988

61. Қалъаихум = [Калаи Хумб] // ЭСТ. – Душанбе, 1988. – Ҷ.8. – С.282.

62. Қаротегин = [Каратегин] // ЭСТ. – Душанбе, 1988. – Ҷ.8. – С.289.

63. Қозӣ= [Судья по законам шариата] // ЭСТ. – Душанбе, 1988. – Ҷ.8. – С.307.

64. Қозикалон = [Верховный судья по законам шариата] // ЭСТ. – Душанбе, 1988. – Ҷ.8. – С.307.

65. Қаллод = [Палач, мучитель] // ЭСТ. – Душанбе, 1988. – Ҷ.8. – С.445-446.

**Пешгуфтор ва мақолаҳои муқаддимаӣ ва асарҳои
илмӣ ва китобҳои дарсқ
Предисловия на научные сочинения и учебники**

66. Пешгуфтор = [Предисловие] // Ҷӯраев Қ.Ш. Геоэтнография ва давлати қадимаи тоҷикон = [Геоэтнография и древнее государство таджиков]. – Душанбе, 1997. – С.3-6.

67. Во имя торжества правды истории (от редактора) // Академику Рахиму Масову – 60 лет. – Душанбе: Шарқи озода, 1999. – С.3-8.

68. Вместо предисловия // Программа курса «История таджиков мира» / Состав. проф. М.Б.Бобоханов. – Душанбе: Маориф, 2001. – С.3-4.

69. Пешгуфтор = [Предисловие] // Додохонов М., Шерғозиев М. Дар сарғаҳи илму таълим. – Душанбе: Шарқи Озод, 2002. – С. 3-5.

**Фишурдаи гузоришоти илмӣ ва маърузаҳо дар
конференсияҳои симпозиумҳо
Тезисы и доклады на конференциях и симпозиумах**

1977

70. Дореволюционные русские исследователи о социальной и административной жизни городов Восточной Бухары // Тез.докл. Тадж.респ. конференции молодых ученых и специалистов, посв. 60-летию Великой Октябр. Соц.Рев. – Душанбе, 1977. – С.39-50.

71. Торговля в городах Восточной Бухары конца XIX – начала XX вв. в освещении русских дореволюционных исследователей // Тез.докл.респ.конф. молодых ученых и специалистов, посв. 60-летию Великой Окт.Соц.Рев. – Душанбе, 1977. – С.51-60.

1991

72. З.Ш.Раджабов – историограф истории таджикского народа // Материалҳои конф. илмӣ бахшида ба 85-солагии

зодрузи академики АИ ҚТ, Ходими шоистаи илм, Лауреати мукофоти давл. ба номи АбӯалӣИбни Сино Зариф Шарифович Рачабов. – Душанбе, 1991. – С.36-38.

1995

73. Военно-патриотическое воспитание в публицистике С.Айни в годы войны: Материалы научн.конф. ДГПУ. – Душанбе, 1995. – С.28-29.

74. Публицистикаи давраичангии С.Айнӣ// Материалы респ.научно-теорет. конф. посвящ. 60-летию победы на тему: «Таджикистан в Великой Отечественной войне». – Душанбе, 1995. – С.101-105.

1996

75. О взаимоотношении Памирского отряда с местным населением в конце XIX – начале XX вв. // Осиёи Марказӣдар гузашта, имрӯз ва фардо: Материалҳои конф. илмқ-амалии байналхалқӣ«Россия дар сарнавишти таърихи халқҳои Осиёи Миёна» (21-23 нояб. соли 1995) = [Центральная Азия сегодня и завтра: Материалы междунаучно-теорет. конф. «Россия в исторических судьбах народов Центральной Азии» (21-23 ноября 1995 г.)]. – Душанбе, 1996. – С.18-20.

1997

76. Тоҷикистони тоинқилобӣдар ориенталистикаи рус = [Дореволюционный Таджикистан в русской ориенталистике]: Материалы научн.конф. ТГПУ им. К.Джураева. – Душанбе, 1997. – С.190-191.

1998

77. Академик Б.Г.Гафуров – исследователь новейшей истории стран Востока // Академик Бабаджан Гафуров: Изучение истории и цивилизации народов Центральной

Азии (история и современность): Тез.докл. и сообщ. – Душанбе, 1998. – С.80-81 на рус яз; 66-68 на перс.яз.

2000

78. Роль русских исследователей в формировании национального самосознания таджикского народа // Роль России в становлении таджикской государственности (1917-1929) / Материалы международ.конф. – Душанбе, 2000. – С.64-71.

2002

79. Таҳқиқи таърихи Истаравшан дар таърихнигории асри XX = [Истаравшан в таджикской историографии XX века] // Роль Истаравшана в истории цивилизации народов Центральной Азии: Тез.докл. международ. симпозиума (6 сент. 2002 г.). – Душанбе: Ому, 2002. – С.71-73 (на тадж.яз.); 152-154 (на рус.яз.); 203-204 (на перс.яз).

2003

80. А.А.Семёнов – историограф // Роль академика А.А.Семёнова в изучении истории таджикского народа: Материалы научной конференции посвященной 130-летию со дня рождения А.А.Семёнова (Душанбе, 28 ноября 2003 г.). – Душанбе, 2004. – С.38-48.

Мақолаҳо дар мачаллаҳо Статьи в журналах

1985

81. Асоси боэътимоди кори таърихк-кишваршиносӣ дар мактаб = [Достоверная основа историко-краеведческого дела в школах] // Мактаби Советқ. – 1985. - №9. – С.39-42.

1986

82. Таърибии интернационалии омӯзгорони оянда =

[Интернациональное воспитание будущих учителей // Мактаби Советқ. – 1986. - №3. – С.49-51.

1988

83. В памяти народной (К 100-летию Восстания Восе) // Агитатор Таджикистана. – 1988. №9. – С.7-10.

1990

84. События открыли нам глаза // Коммунист Таджикистана. – 1990. - №10. – С.24-27, 29, 31-33.

1992

85. Зодруз муборак = [С днём рождения] К 60-летию д.и.н., проф. М.Бобохонова // Маърифат. – 1992. - №2. – С.63-64. (Соавт. И.Обидов, Н.Акрамов).

1999

86. Гафуровские уроки самопознания // Социализм: Теория и практика. – 1999. - №3-4. – С.47-54.

87. Калаи Хумб – столица позднесредневекового Дарваза // Мероси ниёгон (Наследие предков). – 1999. - №4. – С.55-61.

88. Призвание историк (К 75-летию академика А.Мухторова) // Мероси ниёгон. – 1999. - №4. – С.106-109.

89. Унвон муборак // Маърифат. 1999. - №3-4. – С.45.

2001

90. Асри XX дар қисмати халки тоҷик = [XX век в судьбе таджикского народа] // Сотсиализм: назария ва амалия (Социализм: Теория и практика). – 2001. - №3. – С.42-47.

91. Памир и Бадахшан в XVI середине XIX вв. // Мероси ниёгон (Наследие предков). – 2001. - №5. – С.47-57.

2002

92. Роль исторической науки в региональном интеграционном процессе // Сотсиализм: назария ва амалия (Социализм: Теория и практика). – 2002. - №3-4. – С.12-15.

93. Бунёди концепсияи нави истилоҳоти таърихнигории халқи тоҷик = [Появление новой концепции в историографии таджикского народа] К 75-летию академика Н.Негматова // Хучанд. – 2002. - №6. – С.16-20. Соавт. Ш.Ахмедов, А.Кадыров, М.Ходжаев.

2003

94. Гордость исторической науки // Мероси ниёгон (Наследие предков). – 2003. №6. – С.26-32.

95. Историческая наука и региональный интеграционный процесс // Мероси ниёгон (Наследие предков). – 2003. - №6. – С.150-156.

96. Таджикистан-Россия: Сложившемуся сотрудничеству нет альтернативы // Тоҷикистон. – 2003. - №5-7. – С.6-7. (Соавт. М.Маликов).

97. Таҳқиқи минётуршиносӣ// Илм ва ҳаёт. – 2002. - №10-12. – С.11-12.

Тақриз ба кит.: Муҳиддинов С.Р. Персидско-таджикская миниатюра и принципы ее библиографирования. – Душанбе, 1999. – 178 с.

2004

98. Душанбе в позднем средневековье и новое время // Известия АН РТ. Сер.общ.наук. – 2004. - №1. – С.3-8.

99. Политико-административное устройство города Душанбе в конце XIX – начале XX вв. // Фарҳанг. – 2004. - №2. – С.45-50.

100. Дар ҳама самте, ки ӯ хома ронд, хомааш ӯро ба устодирасонд = [Ученый достигший мастерство в изучении всех направлений исторической науки] // Фарҳанг. – 2004. - №4. – С.45-48.

101. Социально-экономическое положение города Душанбе в конце XIX – начале XX вв. // Фарҳанг. – 2004. - №4. – С.52-62.

102. Культура и просвещение города Душанбе конца XIX начала XX вв. // Сообщение национального музея Республики Таджикистан. – Душанбе, 2004. - №5. – С.29-36.

Мақолаҳо дар рӯзнамоҳо Статьи в газетах

1975

103. Отважное сердце путешественника // Коммунист Таджикистана. – 1975. – 25 апр.

1982

104. Муаррихи номӣ [Известный историк]: Бахшида ба 70-солагии муаррихи намоёни тоҷик Б.Искандаров // Газетаи муаллимон. – 1982. – 1 май (Бо ҳаммуаллифии Н.М.Акрамов).

105. Мактаби бузурги мубориза [Великая школа борьбы] // Тоҷикистони Советқ. – 1985. – 6 фев.

106. Имрӯз донишчӯ фардо омӯзгор [Сегодня студент, завтра читатель]: Мусохиба бо декани факултаи таърихи ДДП ба номи Т.Г.Шевченко Ҳ.Пирумшоев [Мусохиб Б.Сафарқ] // Комсомоли Тоҷикистон. – 1988. – 25 ноябр.

1992

107. Нахустфакултаи донишкада = [Первый факультет института] // Омӯзгори ҷавон. 1992. – 14 янв.

108. Андешае бояд = [Надо думать] // Омӯзгор. – 1992. – 24 июн. – С.11. (Соавт. Р.Деҳотқ) О проблеме изучения таджикского языка в ВУЗ-ах.

109. Беҳтаринҳо донишчӯ шуданд = [Лучшие стали студентами] // Омӯзгори ҷавон. – 1992. – 8 окт.

1993

110. Қадри ҳазоргашта / К 70-летию со дня рождения профессора Н.М.Акрамова // Омӯзгор. – 1993. – 20 янв. – С.3. (Бо ҳаммуаллифии Р.Масов).

111. Илмат ба амал чу ёр гардад = [Наука в практике] // Омӯзгори чавон. – 1993. – 1 май. (Ҳаммуаллиф Р.Масов).

1994

112. Қабул ба тарзи нав ва ба тарзи пештара = [Принимать по новому и старому методу] // Садои мардум. – 1994. – 6 июл. Беседа с ответственным секретарем приёмной комиссии ДГПИ Х.Пирумшоевым.

1996

113. Сабақи устод = [Наставление учителя] Рочъ ба фаъолияти доктори илмҳои таърих, профессор М.Эркаев // Нидои ранҷбар. – 1996. – 26 сент. – 3 окт.

1997

114. Шох Қурбонию синнат ба ду ҳафтад расад: [Шеър] // Омӯзгор. – 1997. – 1 июл. – С.6.

115. Путь к утверждению подлинного историзма в изучении истории таджикского народа // Чунбиш. – 1997. – № 9 декабр. - С.1; №10. – С.5.

1998

116. Путь к подлинному историзму в изучении истории таджикского народа // Чунбиш. – 1998. – № 1 (II) январ. С.5.

117. Во имя свободы (К 110-летию Восстания Восе) // Минбари халқ. – 1998. – 20 марта.

118. Умре, ки сарфи хизмати халку Ватан шуда = [Жизнь, которую отдал на службу народу и родине] Очерк о

профессоре Одиле Маджлисове // Нидои ранчбар. – 1998. – 24-30 апр.

119. О личности Восе // Минбари халқ. – 1998. – 19 июня.

120. О проблеме датировки восстания Восе в таджикской историографии // Минбари халқ. – 1998. – 27 июня; 30 июля; 8 сент.

121. Саҳми кафедраҳои ҷамъиятшиносӣ дар тайёр намудани мутахассисон = [Роль гуманитарных кафедр в подготовке кадров] // Омӯзгори ҷавон. – 1998. – 8 сент.; 6 ноябр. – С.1.

122. Таърих бояд пурра бошад = [История должна быть полной] // Омӯзгор. – 1998. – 1 ноябр (Соавт. М.Бобохонов, У.Пулодов, Ю.Шодипур, А.Ёрмухаммад)

1999

123. Дин ва давлат аз нигоҳи таърих = [Религия и государство с точки зрения истории] // Ҷумҳурият. – 1999. – 27 март.

124. Садоқати ӯ ҷовидонист, хидмати ӯ қаҳрамонист [Его преданность науке – высокий подвиг]. О директоре Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша, АН РТ Рахиме Масове // Ҷунбиш. – 1999. - №7. апрел. (Соавт. Р.Абулхаев, М.Н.Наимов, Н.Б.Ҳотамов).

125. Ҷашни 1100-солагии давлати Сомониён – иди миллива ягонагӣ = [Юбилей 1100-летия государства Саманидов – национальный праздник и единство] // Омӯзгори ҷавон. – 1999. – 9 сентябр.

126. Заминаи ҳалқунанда дар эҳёи давлатдорӣ тоҷикон = [Основопологающие моменты возрождения таджикской государственности] // Ҷумҳурият. – 1999. – 16 окт.

127. Олиме, ки ифтихори миллат аст = [Учёный – гордость нации]. Об академике А.Мухторове. // Ҷумҳурият. – 1999. – 30 дек.

2000

128. Дилбастаи тоҷикону Тоҷикистон = [Привязанный к таджикам и Таджикистану]. О докторе Университета Гумбольда г.Берлина – М.Лоренсе // Чархи гардун. – 2000. – 25 фев. (Соавт. М.Қосимова, М.Бобохонов, М.Маликов, Р.Абулхаев).

129. Тоҷикистон Ватани ҳар яки мост = [Таджикистан родина каждого из нас] // Омӯзгор. – 2000. – 20 март. (Соавт. М.Маликов, Р.Абулхаев).

130. Таджикистан-Россия: исторический опыт сотрудничества в 90-е годы и его перспективы // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ (Вестник педагогического университета). – 2000. - №7. – С.8-14.

131. Зинаҳои истиқлолияти комил = [Ступени полной независимости]. К 9-летию независимости Республики Таджикистан // Паёми Душанбе. – 2000. – 9 сентябрь.

2001

132. Устои илму таълим = [Мастер науки и учебы]. О профессоре О.Маджлисове // Омӯзгор. – 2001. – 1 янв. – С.6.

133. Дар ёди наслҳо = [В памяти поколений]. О докторе исторических наук, профессоре М.Эркаеве // Чумхурият. – 2001. – 13 янв.

134. Сотрудничество: исторический опыт и перспективы. О таджикско-российской дружбе и сотрудничестве // Курьер Таджикистана. – 2001. – 16 март.

135. Тадқиқоти пураарзиш дар сомониносии = [Ценный вклад в исследовании эпохи Саманидов] // Чумхурият. – 2001. – 19 апр. (Соавт. А.Рачабов, Н.Ҳотамов, А.Мирбобоев).

136. Бободжон Гафуров: уроки самопознания // Минбари халқ, 2001. – июн. №6. – С.6.

137. Ҳифзи ёдгориҳои таърих ва маданият таъхирро наметазирад = [Охрана исторических и культурных

памятников не терпят пренебрежения] // Чумхурият. – 2001. – 17 июл.

2002

138. Дар роҳи илму таълим = [На пути науки и обучения]. К 70-летию к.и.н. М.Шергазиева // Садои мардум. – 2002. – 4 июля. (Соавт. Н.Давлатбеков, М.Додохонов).

2003

139. Иттиҳодияи нави муаллимон = [Новое общественное объединение учителей] // Омӯзгор. – 2003. – 21 фев.

140. Что имеем не храним // Бизнес и политика. – 2003. – 6 март (в соавт).

141. Сайри таърихи диёр = [По истории края] // Паёми Ванҷ. – 2003. – 4 сент.

142. The Pamirs and Badakhshan // History of Civilizations of Central Asia. – France: UNESCO, 2003. – At page 225-236.

2004

143. Из позднего средневековья в новое время: Душанбе XVI – середины XIX вв. через призму сохранившихся источников // Паёми Душанбе. – 2004. – 2 июл.

144. Из позднего средневековья в новое время: Душанбе XVI – середины XIX вв. через призму сохранившихся источников // Паёми Душанбе. – 2004. – 9 июл.

145. Из позднего средневековья в новое время: Душанбе XVI – середины XIX вв. через призму сохранившихся источников // Паёми Душанбе. – 2004. – 16 июл.

146. Из позднего средневековья в новое время: Душанбе XVI – середины XIX вв. через призму сохранившихся источников // Паёми Душанбе. – 2004. – 23 июл.

147. Из позднего средневековья в новое время: Душанбе XVI – середины XIX вв. через призму сохранившихся источников // Паёми Душанбе. – 2004. – 30 июль.

148. Из позднего средневековья в новое время: Душанбе XVI – середины XIX вв. через призму сохранившихся источников // Паёми Душанбе. – 2004. – 6 авг.

149. Из позднего средневековья в новое время: Душанбе XVI – середины XIX вв. через призму сохранившихся источников // Паёми Душанбе. – 2004. – 13 авг.

150. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 20 авг. Оглавление: - Политико-административное устройство.

151. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 27 авг. (продолжение).

152. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 3 сент. (продолжение).

153. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 8 сент. (продолжение).

154. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 17 сент. (продолжение).

155. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 24 сент. (продолжение).

156. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 1 окт.

157. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 8 окт. Оглавление: -

Социально-экономическое положение.

158. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 15 окт. Оглавление: - Сельское хозяйство.

159. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 22 окт. Оглавление: - Ткачество; Гончарное производство.

160. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 29 окт. Оглавление: - Деревообделочное ремесло; кожевенное ремесло; ювелирное дело.

161. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 6 нояб. Содержание: - Швейное ремесло; Душанбе – главный центр торговли Восточной Бухары.

162. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 12 нояб. Содержание: - Налоговая система.

163. Душанбе в конце нового времени и накануне судьбоносных перемен (второй половины XIX – начала XX вв.) // Паёми Душанбе. – 2004. – 19 нояб. Содержание: - Народные волнения; Культура и просвещение.

164. Оинаи ҳаёти чомаа // Паёми Душанбе. – 2004. – 27 авг.

165. Роҳи ҳалли мушкилиҳо: Сӯҳбат бо доктори илмҳои таърих, профессор Ҳ.Пирумшоев / Сӯҳбаторо З.Абдулло // Чумҳурият. – 2004. – 31 авг.

166. Сарбаландӣёфт андар хизмати халқи диёр: (Очерк баҳшида ба 70-солагии арбоби чамъиятию давлатии ВМКБ

Р.Раҳматуллоев) // Нидои ранҷбар. – 2004. - №9 июн. – С.4-5.

Ҳ.Пирумшоев – муҳаррир
Ҳ.Пирумшоев редактор

167. Давлатбеков Н. Освещение исмаилизма на Памире в трудах русских дореволюционных исследователей. – Душанбе, 1995. – 57 с.

168. Академику Рахиму Масову – 60 лет. – Душанбе: Шарки Озод, 1999. – 127 с.

169. Давлатбеков Н. ва диг. Нахустмаркази таълими таърих ва таърихшиносӣ= [Первый центр обучения и изучения истории] / Н.Давлатбеков, Г.Гадоев, Ҳ.Пирумшоев. – Душанбе, 2004. – 48 с.

170. Додохонов М., Шерғозиев М. Дар сарғаҳи илму таълим. – Душанбе: Шарки Озод, 2002. – 178 с.

171. Иброхимов М.Ф. Таджикский ремесленный текстиль: Словарь-справочник. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 60 с.

172. Мухиддинов С. Изучение истории изобразительного искусства таджикского народа (до советский период). – Душанбе, 2004. – 340 с.

173. Ҳамза Камол (Камолов Ҳ.). Мазорҳои шимоли Тоҷикистон. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 214 с.

174. Мухторов А. Библиография к 80-летию. – Душанбе, 2004. 131 с.

175. Олиме, ки ифтихори миллат аст. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 143 с.

Адабиёт роҷеъ ба Ҳ.Пирумшоев
Литература о Ҳ.Пирумшоеве

176. Имтиҳонҳо дар мактабҳои олии= [Экзамены в вузах] // Тоҷикистони Советқ. – 1986. – 18 июн.

- Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. – С.2.
177. Экзамены в вузах: (фотоинформация) // Вечерний Душанбе. – 1988. – 16 июня.
- Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. – С.3.
178. Ямоқов Э.Я., Мирзоев Б. Нахустмактаби олии Тоҷикистон. – Душанбе, 1991. – 250 с.
- Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. – С.118, 172.
179. Абытов Б.К. Серьезный вклад в историографию Таджикистана // Чунбиш. – 1998. - №12 (июн).
180. Мухторов А. Асрори номаҳо. – Душанбе: Афсона, 1998. – 156 с.
- Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. – С.66.
181. Тақвими Чархи гардун 25-31 декабр // Чархи гардун. 1998. – 25 дек.
182. Бобоханов М. Летопись стратегического партнёрства // Народная газета. 1999. – 12 фев.
183. Додохонов М. Исследования Е.Х.Мейендорфа и Н.В.Ханыкова как источник по истории Бухарского ханства первой половины XIX века: Автореф. дисс... канд.ист.наук. – Душанбе, 1999. – 25 с.
- О Ҳ.Пирумшоеве см. на с. 2,4,7,8.
184. Академику Рахиму Масову – 60 лет. – Душанбе: Шарки Озод, 1999. – 127 с.
- Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. - С.107, 123, 124.
185. Мархабо ба Донишгоҳи омӯзгорӣ= [Добро пожаловать в Педагогический университет] // Омӯзгори ҷавон. – 2000. – 10 июл.
- Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. ҳамон ҷо.
186. Қадри ҳазоргашта = [Высокий авторитет] // Омӯзгори ҷавон. – 2001. – 26 июл.
187. Тасҳеҳ // Омӯзгори ҷавон. – 2001. – 30 авг.
- Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. ҳамон ҷо.
188. Расулов ва диг. 70-соли боргоҳи маърифат / Қ.Расулов, С.Бандаев, Б.Раҳимов, А.Ҳайдаров // Чумхурият.

– 2001. – 25 сент.

Рочёъ ба Ҳ.Пирумшоев ниг. ҳамон чо.

189. Рӯзгори пуршараф: Факултаҳои Донишгоҳ = [Славное время: Факультеты Университета] // Омӯзгор. – 2001. – 28 сент. – К 70-летию ДГПУ им.К.Джураева.

Рочёъ ба Ҳ.Пирумшоев ниг. ҳамон чо.

190. Расулов Қ. Махзани илму дониши Тоҷикистон // Омӯзгори ҷавон. – 2001. – 1 окт.

191. Бердиева Г. Ҷашни факултаи таърих // Ҷумҳурият. – 2001. – 6 ноябр.

192. Давлатбеков Н. ва диг. Нахустмаркази таълими таърих ва таърихшиносӣ= [Первый центр обучения и изучения истории] / Н.Давлатбеков, Г.Гадоев, Х.Пирумшоев. – Душанбе, 2001. – 48 с.

Рочёъ ба Ҳ.Пирумшоев ниг. – С.19,21,31-39.

193. Олимони Донишгоҳ / Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ.Ҷураев. – Душанбе, 2001. – 240 с.

Рочёъ ба Ҳ.Пирумшоев ниг. с. 6, 128-130.

194. Расулов Қ. ва диг. Махзани илму дониш / Қ.Расулов, Б.Рахимов, Б.Мирзоев, С.Н.Баравнк. – Душанбе: Шарқи Озод, 2001. – 310 с.

Рочёъ ба Ҳ.Пирумшоев ниг. с. 41,63,65.

195. 70-соли даргоҳи маърифат. – Душанбе: Шарқи Озод, 2001. – 80 с. / Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ.Ш.Ҷураев.

Рочёъ ба Ҳ.Пирумшоев ниг. с. 26-27.

196. Лаҳзае аз сӯҳбат бо мудири кафедра: [Мусоҳиба бо мудири кафедраи таърихи халқҳои Тоҷикистон Ҳ.Пирумшоев / мусоҳиб Ш.Абдуҳалимова] // Паёми Душанбе. – 2002. – 28 фев.

197. Шомуродов Ҳ. ва диг. Омӯзгори асилу олими нуктасанҷ / Ғ.Гадоев, Ғ.Роҳатзода // Ҷумҳурият. – 2002. – 24 сент.

198. Ҳамроев М. Фундаментальное историческое исследование [Рецензия] // Курьер Таджикистана. – 2002. – 29 нояб.

199. Ба устод Ҳайдаршо Пирумшоев // Бекзода К. Гурез аз Хайём. – Душанбе: Нодир, 2002. – 136 с.

Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. с.85, 119.

200. Хайдаров Г.Х. Альма-Матер: (Мои воспоминания). – Худжанд, 2002. – 380 с.

Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. с. 107.

201. Шарипов Х.Б. Социально-политические факторы формирования и развития гражданского общества в Таджикистане: Автореф. дисс...канд.полит.наук. – Душанбе, 2002. – 22 с.

Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. с.8.

202. Алимшоев М.М. История взаимоотношений российской пограничной службы на Памире с местным населением в конце XIX – начале XX вв.: Автореф. дисс... канд.ист.наук. – Душанбе, 2003. – 25 с.

Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. с. 5,8.

203. Из рассказа профессора Х.Пирумшоева // Холджурев, Каримов О. Выдающийся археолог и знаток Средней Азии. – Худжанд: Нури маърифат, 2003. – 400 с.

Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. ба с. 242-260.

204. Мухиддинов С. Изучение истории изобразительного искусства таджикского народа (до советский период): Автореф. дисс... д-ра.ист.наук. – Душанбе, 2003. 47 с.

Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. с.12.

205. СаидӣГ. Дар Тоҷикистон барои омӯзиши илм имконот зиёдаанд: (Мусоҳиба бо устоди Донишгоҳи «Паёми Нурқ» ҶИЭ Гулнози Саидӣ(мусоҳиб Ҷ.Мақсуд) // Чархи гардун. – 2003. – 21 фев.

Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. ҳамон чо.

206. Убайдуллоев Н.Х. История народного образования Таджикистана второй половины XIX – начала XX вв.:

Автореф. дисс.. канд.ист.наук. – Душанбе, 2003. – 26 с.

Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. с. 5, 12.

207. Бекзода К. Профессор ва китоби ӯ «Ванч» = [Профессор Хайдаршо Пирумшоев и его книга «Ванч»] // Пирумшоев Ҳ. Ванч: очерки илмқ-оммавк. – М.: ООО «К.Х.ФАРАС», 2004. – 611 с.

Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. с.5-10.

208. Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ.Ш.Ҷӯраев // Ҳамрози ҷавонон. – 2004. - №3. – С.4-6.

Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. ҳамон ҷо.

209. Алимшоев М.М. Таърихнигори дақиқназар: Рочё ба ҳаёт ва фаъолияти д.и.т., профессор Ҳ.Пирумшоев // Бадахшон. – 2004. – 29 окт.

210. Guide to Scholars of the history and culture of Central Asia. – Harvard: Central Asia Forum. 1996. – At page 313. About Pirumshoev lok at page 307-308. Рочё ба Ҳ.Пирумшоев ниг. с.307-308.

211. Pirumshoev Haydarsho // Prominent tajik figures of the twentieth Century. – Minnesota, USA: Dushanbe, Tajikistan, 2002; At page 257-258.

**Ҳ.Пирумшоев роҳбари рисолаҳои номзадӣ ва докторк
Х.Пирумшоев руководитель кандидатских и
докторских диссертаций**

212. Мухиддинов С. Изучение истории изобразительного искусства таджикского народа (до советский период): Автореф. дисс... д-ра.ист.наук. – Душанбе, 2003. 47 с. (научный консультант).

213. Додохонов М. Исследования Е.К.Мейендорфа и Н.В.Ханыкова, как источник по истории Бухарского ханства первой половины XIX века: Автореф. дисс.. канд.ист.наук. – Душанбе, 2003. – 23 с.

214. Саиди Гулноз. Влияние русской революции 1905-

1907 гг. на социально-политическую ситуацию в Средней Азии и Иране: Автореф. дисс.. канд.ист.наук. – Душанбе, 2002. – 27 с.

215. Алимшоев М.М. История взаимоотношений Российской пограничной службы на Памире с местным населением в конце XIX – начале XX вв.: Автореф. дисс.. канд.ист.наук.. – Душанбе, 2003. – 25 с.

216. Убайдуллоев Н.Х. История народного образования Таджикистана второй половины XIX – начала XX вв.: Автореф. дисс.. канд.ист.наук. – Душанбе, 2003. – 26 с.

217. Муродов А.А. Освещение политической ситуации Таджикистана 1989-1997 гг. в периодической печати: Автореф. дисс... канд.ист.наук. – Душанбе, 2004. – 23 с.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

Алимшоев М. – декани факултаи таърихи Донишгоҳи давлатии Хоруғшаҳр ба номи М.Назаршоев, номзади илмҳои таърих

Басир Расо – шоир, журналист, Ходими шоистаи маданияти Тоҷикистон, сармуҳаррири маҷаллаи «Хорпуштак»

Бачабеков М. – устои варзиши ИҶШС

Бобохонов М.Б. – профессор кафедраи таърих Ватан, Донишгоҳи Русияю Тоҷикистон (славянк), доктори илмҳои таърих

Гадоев Ғ. – муовини декани факултаи таърихи ДДОТ ба номи Қ.Қўраев

Гулназар – шоири халқии Тоҷикистон, дорандаи ҷоизаи давлатии ба номи А.Рўдакқ

Ғуломшоев С. – ходими хурди илмӣ шўъбаи тарихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АИ ҚТ

Давлатбеков Н. – декани факултаи таърихи ДДОТ ба номи Қ.Қўраев, номзади илми таърих, дотсент

Диловаров Р. – декани факултаи ҷуғрофияи ДДОТ ба номи Қ.Қўраев, номзади илмҳои ҷуғрофия, дотсент

Исмоилов Ш. – мудири кафедраи забони тоҷикии ДДОТ ба номи Қ.Қўраев, доктори илмҳои филология, профессор

Қурбонов Ф. – ҷонишини директори Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АИ ҚТ, номзади илмҳои таърих

Меликмуродов Ф. – и.в. дотсенти кафедраи усули таълими таърихи ДДОТ ба номи Қ.Қўраев

Муҳаммадшоҳи Алӣ – сардори корхонаи фарии байниноҳиявии бақайдгирии техникаи шаҳри Душанбе

Муҳиддинов С.Р. – сардори раёсати илм, муассисаҳои

- таълимӣва кадрҳои Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих
- Раҳматов И.** – мудири шӯъбаи сиёсии Маркази таҳқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, дотсент
- Роҳатов Ғ.** – омӯзгори калони кафедраи таърихи халқҳои Тоҷикистон ДДОТ ба номи Қ.Ҷӯраев
- Салими Хатлонӣ**– шоир, корманди масъули Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
- Самиев У.** – омӯзгори ДДОТ ба номи Қ.Ҷӯраев
- Собиров К.** – омӯзгори калони кафедраи таърихи умумии ДДОТ ба номи Қ.Ҷӯраев
- Сулаймонов М.** – устоди варзиши ИҶШС, қаҳрамони варзиши ҷаҳон дар миёни собиқадорон
- Фролов В.В.** – журналист, муҳаррири масъули маҷаллаи илмӣ-оммавии «Мероси ниёгон»
- Ҳотамов Н.Б.** – мудири кафедраи ҷомеашиносии Донишқадаи соҳибкорӣва хизмат, доктори илмҳои таърих, профессор
- Шарипов М.Б.** – мудири кафедраи байнифакултавии таърихи халқи тоҷики ДДОТ ба номи Қ.Ҷӯраев, номзади илмҳои таърих, дотсент
- Шомуродов Ҳ.Р.** – ходими пешбари Маркази таҳқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

МУНДАРИҶА

Пешгуфтор	
Мансур Бобохонов. Олими тавоно, инсони комил.....	
Саидалӣ Муҳиддинов. Нақши профессор Ҳайдаршо	
Пирумшоев дар омӯзиши таърихи «Шӯриши Восеъ»	
Владимир Фролов. Дӯрӯба, проверенная временем.....	
Исмоил Раҳматов, Ҳасанҷон Шомуродов.	
Накӯпиндор, накӯгуфтор, накӯкор.....	
Саидалӣ Муҳиддинов. Сабаке аз мактаби илмии	
профессор Ҳайдаршо Пирумшоев	
Раҳматшо Диловаров. Вучуди мардуми доно мисоли	
зарри тилло	
Ниёзбек Давлатбеков. Муҳаққиқ ва омӯзгори	
сохибмактаб	
Басир Расо. Рӯзноманигору омӯзгори асил.....	
Маҳмадризо Алимшоев. Таърихнигори дақиқназар	
Ғозӣ Ғадоев. Устои илму таълим	
Сулаймон Ғуломшоев. Таърихнигори начиб.....	
Гулназар	
Салими Хатлонӣ	
Маҳмадшоҳи Алқ	
Намоз Ҳотамов. Олими нуксанҷ ва ҳақгӯй	
Исмоил Раҳматов, Ҳасанҷон	
Шомуродов. Ҳақиқатнигор.....	
Шамсуллоҳи Исмоил. Сар ба пояш мениҳам	
Амриддин Самиев. Фикри равшанбин	
амалро роҳбар аст.....	
Файзулло Меликмуродов. Олими	
пухтакору муҳаққиқи нуктасанҷ.....	
Меликшо Шарипов. Сухане дар бораи устод	
Ғайратшо Роҳатов. Муҳаббате, ки поён надорад	
Кароматулло Собиров. Олими баркамол,	
инсони хоксор	
Меҳрангез Шомурадова. Ташаккур	
бар ту бодо, устодам!	
Файз Қурбонов. Роҳнаварди шоҳроҳи илм	
Муҳаммадшариф Сулаймонов. Хидмати	
омӯзгор ин асту бас	

Саъдулло Нарзуллоев. Олими нуктасанҷ.....	
Санаҳои муҳими ҳаёт ва фаъолияти Ҳайдаршо Пирумшоев	
Феҳристи асарҳои Ҳайдаршо Пирумшоев (библиография).....	
Маълумот дар бораи муаллифони.....	

ТАЪРИХНИГОР
(бахшида ба 60-солагии Ҳайдаршо Пирумшоев)

Мухаррир **И.Раҳматов**

Мураттиб ва муҳаррири техникӣ **Ҳ.Шомуродов**

Мураттиби феҳрист **С.Ғуломшоев**

Чоп ва тарҳрезии компютерӣ **Сомон Шералқ**

Масъули чоп **Манзурхон Додохонов**

Ба матбаа супорида шуд 20.12.2004. Ба чопаш
имзо шуд. Андозаи 60-84 1/16. Супориши №..... Адади
навшр нусха.